

De Sociale Draagkracht van Dorpen in Borsele

Leefbaarheid, sociale cohesie en *community care* in kleine dorpen

Dit rapport is het resultaat van een onderzoek uitgevoerd door het Amsterdam Institute for Metropolitan and International Development Studies (AMIDSt) van de Universiteit van Amsterdam en Scoop, het Zeeuws Instituut voor sociale en culturele ontwikkeling in opdracht van de gemeente Borsele en met financiële steun van de provincie Zeeland.

De afronding van dit onderzoek werd begeleid door de volgende personen: Arjen Drijgers, Annet De Bruyne, Ilona Vekemans (namens de Provincie Zeeland), Marga Vermue-Vermue, Arianne van Galen, Yvonne Otte, Margriet Rozemond, Frans Traas (namens de Gemeente Borsele).

Colofon

Omslag: UvA-Kaartenmakers, Amsterdam

Foto's: Gemeente Borsele, Mechteld Jansen, Frans Thissen

ISBN 978-90-75246-81-0

© 2008 AMIDSt Universiteit van Amsterdam

Amsterdam institute for Metropolitan and International Development Studies

Nieuwe Prinsengracht 130

1018 VZ Amsterdam

t. +31 (0)20 - 525 4063

f. +31 (0)20 - 525 4051

e. amidst-fmg@uva.nl

w. <http://www.fmg.uva.nl/amidst>

De Sociale Draagkracht van Dorpen in Borsele

Leefbaarheid, sociale cohesie en *community care* in kleine dorpen

Marieke van der Meer
Frans Thissen
Joos Droogleever Fortuijn
Inge van der Tak
Dick van der Wouw

AMIDSt

Amsterdam institute for Metropolitan
and International Development Studies

De gegevens die betrekking hebben op de meningen van de bewoners over de leefbaarheid van acht dorpen in 1991/92 zijn verzameld in het kader een onderzoek uitgevoerd door de Stichting Geografenwerk te Utrecht in opdracht van de Gemeente Borsele en werd begeleid door de Werkgroep Dorpsplannen. Over deze gegevens is eerder gerapporteerd in acht rapporten (van Loenen, 1992a en 1992b; van der Stappen & van de Ven, 1992a en 1992b; van de Ven, 1992; Voorter, 1992a, 1992b, 1992c). Dit onderzoek werd vanuit de Stichting Geografenwerk begeleid door Frans Thissen.

Een deel van de gegevens die betrekking hebben op de activiteiten en meningen van bewoners van acht dorpen in Borsele in 2006 zijn voor dit onderzoek verzameld door de studenten sociale geografie van de Universiteit van Amsterdam die in het voorjaar van 2006 deelnamen aan het onderdeel Methoden & Technieken / Veldwerk van de opleiding Sociale Geografie van de Universiteit van Amsterdam: Isabel Agterberg, Anika Altaf, Niels Andela, Rozemarijn Apotheker, David ter Avest, Merijn de Bakker, Thijs Beemers, Michiel van den Bergh, Thomas Blonk, Freek Copper, Odette Denijs, Tim van Diepen, Michiel van Dijk, Tom van Dijk, Margriet Doorten, Anne Duijnhouwer, Suzanne van Eenennaam, Tom Gedden, Joni Haijen, Christianne Helder, Nadine Hendriks, Roos Horrevorts, Wouter Huver, Beatrice Modrok, David Opdam, Ate Poorthuis, Matthias Schipper, Floris van Slijpe, Ingeborg Uittenbogerd, Casper Wuite, Wouter van Bockel, Marleen Golsteijn, Sophie Hoogenberg, Jesse Jorg, Marlien Koekkoek, Jochem Koppes, Sander Kunst, Ingrid Laane, Annick Lut, Julius van Maanen, Vincent van Marle, Wychert Oskam, Barbara van Paassen, Remi van Paassen, Darius Riesener, Willem Sanders, Gijs Savenije, Tijmen Siemann, Elien Smeulders, Ellen Sneeboer, Fransje van Soomeren, Rudi Tervoort, Marit van der Tuin, Eva Vrouwe, Lieneke Wieringa, Herman Wilken en Benjamin Zuurendonk. Zij waren verantwoordelijk voor de mondelinge afname van 358 vragenlijsten, 24 open interviews en 10 groepsinterviews.

Een ander deel van de gegevens die betrekking hebben op de bewoners in de acht dorpen is verkregen in het voorjaar van 2006 via een schriftelijke vragenlijst die door plaatselijke bewonersorganisaties zijn bezorgd en opgehaald. Voor de lokale coördinatie waren verantwoordelijk Mw. P. de Moor (s'-Heerenhoek), Mw. M.C.J. van de Plasse-Nagelkerke (Kwadendamme), Mw. J. de Jager-Menheere (Lewedorp), Dhr H. van Dam (Nieuwdorp), Mw. W.E. Walhout-Markusse (Nisse), Dhr. G.J. de Wilde (Oudelande) en Mw. U. Leeftang-Behrens (Ovezande).

De uitwerking van de op tape opgenomen open interviews met bewoners is uitgevoerd door student-assistent Waronne Sint.

Voorwoord

In het voorjaar van 2006 is door studenten en docenten van de opleiding sociale geografie van de Universiteit van Amsterdam een groot aantal gegevens verzameld onder bewoners van acht dorpen in de gemeente Borsele. Daarmee wordt voortgebouwd op een traditie van 'lerend onderzoeken' die docenten en studenten sociale geografie van de Universiteit van Amsterdam al vaker naar de provincie Zeeland heeft gevoerd. Ook is aangesloten bij een onderzoek dat in 1991/92 in dezelfde acht dorpen in opdracht van de gemeente Borsele is uitgevoerd door de Stichting Geografenwerk en waarvan de gegevens voor de onderzoekers beschikbaar waren.

Voor de gemeente Borsele, de provincie Zeeland en Scoop, het Zeeuws Instituut voor sociale en culturele ontwikkeling, vormde het leeronderzoek van de Universiteit van Amsterdam een aanleiding voor verdere samenwerking. Dat gaf de mogelijkheid om de analyse van de door de Universiteit van Amsterdam verzamelde gegevens te verbinden met gegevens die in het kader van een onderzoek van Scoop in opdracht van de provincie Zeeland naar een barometer leefbaarheid / sociale vitaliteit worden verzameld.

Het onderzoek biedt de gemeente Borsele en de provincie Zeeland mogelijkheden het provinciale en gemeentelijke beleid gericht op leefbaarheid en sociale cohesie van (kleine) dorpen te onderbouwen. Vanwege de expliciete aandacht voor het thema lokale informele zorg biedt het onderzoek bovendien de mogelijkheid dit te verbinden met het beleid in het kader van de Wet Maatschappelijke Ondersteuning (Wmo).

Het voor u liggende rapport is het resultaat van samenwerking, waarbij zowel feitelijke kennis is uitgewisseld als intensief is gesproken over verschillen in benadering en verschillen in visie. Voor het schrijven van het rapport lag de eerste verantwoordelijkheid voor hoofdstuk 2 en 4 bij de Universiteit van Amsterdam en voor hoofdstuk 3 bij Scoop. Voor de hoofdstukken 1 en 5 zijn de onderzoekers van beide instituten verantwoordelijk.

Op deze plaats bedanken wij allereerst de gemeente Borsele voor zowel de ondersteuning bij het leeronderzoek als de financiering en begeleiding van het vervolgonderzoek. Ook de Provincie Zeeland willen wij bedanken voor ondersteuning van het leeronderzoek en de medefinanciering en begeleiding van het vervolgonderzoek. Voor de verzameling en verwerking van de gegevens bedanken we de betrokken studenten; de collega's bij de begeleiding van het veldwerk: Wim Ostendorf, Henk Schmal en Tineke Lupi; de diverse bewonersorganisaties en hun contactpersonen; en onze collega onderzoekers. De meeste dank zijn we verschuldigd aan de honderden bewoners die door hun medewerking aan het onderzoek de basis hebben gelegd voor deze publicatie.

Frans Thissen
Dick van der Wouw

Inhoudsopgave

Voorwoord.....	v
Inleiding.....	11
Het onderzoeksthema.....	11
Leefbaarheid en de Wmo.....	13
Lokale verscheidenheid op het platteland.....	17
Het onderzoek.....	21
De bewoners en hun dorp.....	25
Inleiding.....	25
Theoretische achtergrond.....	26
De gebruikte gegevens.....	29
Resultaten.....	31
Leefbaarheid.....	31
Sociale cohesie.....	38
<i>Community care</i>	51
Samenhangen tussen leefbaarheid, sociale cohesie en <i>community care</i>	61
<i>Community care</i> en de Wmo.....	63
Conclusies.....	66
Sociale infrastructuur en woonmilieukenmerken.....	69
Inleiding.....	69
Theoretische overwegingen.....	70
De gebruikte onderzoeksgegevens.....	71
Kenmerken sociale infrastructuur.....	72
Kenmerken lokaal woonmilieu.....	72
Sociale infrastructuur in Borsele getypeerd.....	73
Culturele voorzieningen en verenigingsleven.....	73
Bereikbaarheid.....	74
Onderwijs.....	74
Bedrijvigheid.....	75
Sport.....	75
Horeca.....	75
Financiële dienstverlening.....	76
Zorg.....	76
Vaststellen scores per dorp.....	77
Lokale woonmilieus in Borsele getypeerd.....	78
Beschrijvingen van de sociale omgeving van acht dorpen.....	79
Driewegen.....	80
Kwadendamme.....	80
Lewedorp.....	82
Nieuwdorp.....	82
Nisse.....	83

Oudelande	83
Ovezande.....	84
's-Heerenhoek	84
Analyses voor een barometer leefbaarheid.....	85
Sociale infrastructuur en de 'schaal van het wonen'	85
Verbijzondering naar levensfase.....	88
Verbeterde vergelijkbaarheid.....	88
Conclusies en discussie.....	90
De verschillen tussen de dorpen nader bekeken	93
Inleiding.....	93
Leefbaarheid, sociale cohesie en <i>community care</i> op dorpsniveau	94
Leefbaarheid	94
Sociale cohesie.....	95
<i>Community care</i>	96
Resultaten	97
Leefbaarheid	98
Sociale cohesie.....	99
<i>Community care</i>	103
Conclusie	106
Conclusies en aanbevelingen.....	111
Inleiding.....	111
Algemene conclusie	111
Situationeel intelligent Wmo-beleid	112
Leefbaarheid, sociale cohesie en <i>community care</i>	113
Bloeiende <i>civil societies</i>	113
De relaties tussen leefbaarheid, sociale cohesie en <i>community care</i>	115
Lokale verscheidenheid	116
Het autonome dorp en het woondorp.....	116
Van autonoom dorp naar woondorp	116
Aanknopingspunten voor beleid	117
Literatuur	119
Bijlage.....	122

Inleiding

Het onderzoeksthema

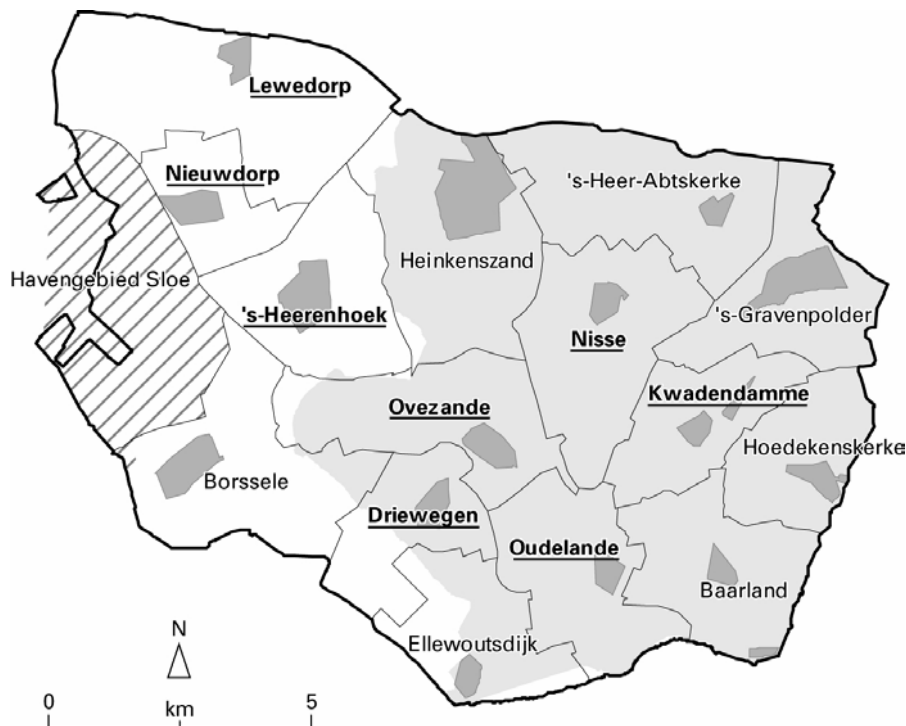
In alle Nederlandse gemeenten is aan de introductie van de Wet Maatschappelijke Ondersteuning (Wmo) per 1 januari 2007 veel aandacht besteed. Zo ook in de gemeente Borsele, een plattelandsgemeente in de provincie Zeeland met ruim 22.500 inwoners verdeeld over vijftien woonkernen. Heinkenszand en 's-Gravenpolder, met elk ongeveer 5000 inwoners, zijn de twee grootste kernen. Het kleinste dorp is Ellewoutsdijk met ongeveer 400 inwoners. De gemeente ligt op Zuid-Beveland op korte afstand van Goes.

Met de Wmo wordt de verantwoordelijkheid voor het verdelen van een grote hoeveelheid overheidsgeld in de welzijnssfeer (voornamelijk vanuit de voormalige AWBZ) overgeheveld naar de gemeenten. De nieuwe wet past in een proces van herijking van de Nederlandse verzorgingsstaat en in een veranderingsproces dat al in de jaren tachtig van de vorige eeuw in gang is gezet en dat wordt aangeduid als de 'vermaatschappelijking in de zorg' (Koops & Kwekkeboom, 2005). Een belangrijk uitgangspunt van deze beleidslijn is dat bewoners een grotere zelfredzaamheid ontwikkelen en dat de lokale samenleving een belangrijke rol wordt toegekend in de zorgvoorziening aan bewoners met beperkingen, waarbij het vooral gaat om ouderen, gehandicapten en psychiatrische patiënten. Het zorgend vermogen van de lokale samenleving bestaat daarbij uit informele zorg gegeven door familieleden, vrienden en buren en moet het beroep op professionele dienstverleners voorkomen of vermindern. De gemeente heeft daarbij als taak de zelfredzaamheid van bewoners te bevorderen en, waar dat nodig is, de informele zorgarrangementen te ondersteunen en te stimuleren en dit te laten aansluiten op het aanbod van professionele zorgverleners. In het afstemmen van de lokale behoefte aan de lokale mogelijkheden (informeel en professioneel) wordt aan de gemeente bovendien een regierol toebedeeld. Gemeenten verdiepen zich daarom op dit moment in de aanwezigheid en bereikbaarheid van voorzieningen voor thuiswonende mensen met beperkingen en in de sociale cohesie in de samenleving. De buurt of het dorp wordt daarbij in eerste instantie als het relevante ruimtelijke schaalniveau gezien.

In het voorjaar van 2006 is in het kader van een leeronderzoek van de opleiding sociale geografie van de Universiteit van Amsterdam een groot aantal gegevens verzameld onder bewoners van acht kleine dorpen in de gemeente Borsele. Het gaat om de dorpen Nieuwdorp, Ovezande, Nisse, Lewedorp, Kwadendamme, 's-Heerenhoek, Oudelande en Driewegen (zie figuur 1.1). De verzamelde gegevens hebben betrekking op de leefbaarheid en de sociale draagkracht van de dorpen. De keuze voor de betreffende acht dorpen is bepaald door het feit dat in 1991/92 in dezelfde dorpen een onderzoek was uitgevoerd naar de leefbaarheid ter plaatse, waarvan de gegevens voor de onderzoekers beschikbaar waren. Dat biedt de mogelijkheid de ontwikkelingen op het gebied van de leefbaarheid in deze dorpen voor de afgelopen 15 jaar te beschrijven. Het beperkt echter de mogelijkheid om de ruimtelijke verscheidenheid

binnen de gemeente Borsele en op het Zeeuwse platteland te beschrijven. Zoals in hoofdstuk 3 zal blijken, behoren de acht dorpen namelijk noch tot de grotere plattelandskernen, zoals Heinkenszand, noch tot de allerkleinste kernen. Het grootste dorp, 's-Heerenhoek, heeft ongeveer 2000 inwoners en het kleinste dorp, Driewegen, bijna 600 inwoners. De acht dorpen illustreren echter voor een groot aantal andere kenmerken een verscheidenheid die voor dit deel van Zeeland kenmerkend is.

De 'leefbaarheid in dorpen' is het brede thema waarbinnen veel sociaal-wetenschappelijk onderzoek op het platteland kan worden geplaatst. Op dit moment is sprake van een grote belangstelling voor de sociaal-culturele ontwikkelingen in dorpen. Enerzijds worden dorpen ten opzichte van meer stedelijke wijken geschetst als woonmilieus met een grote kwaliteit. Anderzijds wordt de behoefte uitgesproken de sociale ontwikkelingen op het Nederlandse platteland te willen monitoren (Steenbekkers *et al.*, 2006; Simon *et al.*, 2007).

FIGUUR 1.1 DE VIJFTIEN DORPEN IN DE GEMEENTE BORSELE EN DE ACHT IN 2006 VOOR HET ONDERWIJSGEBONDEN ONDERZOEK VAN DE UVA GESELECTEERDE DORPEN (NAMEN VET EN ONDERSTREEPT) EN DE LIGGING VAN HET WAARDEVOL CULTUURLANDSCHAP 'DE ZAK VAN ZUID-BEVELAND' (GRIJSTINT) EN HET HAVENGEBIED SLOE

In de beleidsvorming van gemeenten is het bevorderen van de sociale samenhang en de leefbaarheid in dorpen en buurten vaak een centraal uitgangspunt. Leefbaarheid is echter een breed begrip dat vanuit verschillende perspectieven kan worden benaderd (Van Dorst, 2005). Aan de ene kant is dat het belevingsperspectief, waarbij de waardering van de inwoners centraal staat. Daarnaast is dat het perspectief van de 'veronderstelde leefbaarheid'. Binnen dat perspectief is de aanwezigheid en kwaliteit van voorzieningen in de omgeving belangrijk. Het in stand houden, ontwikkelen of

stimuleren van een goede sociale infrastructuur, waaronder een passend voorzieningenniveau in brede zin is dan ook een duidelijk sturingselement voor overheden om de leefbaarheid van dorpen te versterken. In discussies over de leefbaarheid op het platteland spelen voor gemeenten, dorpsraden en inwoners de voorzieningen dan ook vaak een belangrijke rol.

Vragen over de ontwikkeling van de leefbaarheid en de sociale draagkracht van kleine dorpen in het licht van de Wmo en de in deze wet veronderstelde sociale cohesie en informele zorg vanuit de lokale samenleving vormden de belangrijkste inhoudelijke aanleiding voor het onderzoek van de opleiding sociale geografie van de Universiteit van Amsterdam. Daarbij stond het belevingsperspectief centraal.

Scoop, het Zeeuws instituut voor sociale en culturele ontwikkeling, heeft van de Provincie Zeeland de opdracht gekregen om een barometer leefbaarheid voor Zeeland te ontwikkelen. Deze barometer moet een eenvoudig te hanteren beleidsinstrument zijn, een soort meetlat, waarlangs de dorpen en steden in de provincie kunnen worden gelegd en op hun 'veronderstelde leefbaarheid' kunnen worden beoordeeld. Er is voor gekozen om in de gemeente Borsele te starten met een *pilot* die parameters voor de barometer zou moeten opleveren. Er is daarom aansluiting gezocht bij het onderzoek van de Universiteit van Amsterdam. Zo kunnen immers de perspectieven van gepercipieerde leefbaarheid en veronderstelde leefbaarheid in samenhang worden geanalyseerd.

Door Scoop is in 2007 een groot aantal contextgegevens verzameld die relevant zijn voor het onderzoeksthema. De gegevens zijn verzameld voor alle vijftien dorpen van de gemeente Borsele.

In het kader van dit rapport zijn de contextgegevens die betrekking hebben op de dorpen waarin het bewonersonderzoek heeft plaatsgevonden gerelateerd aan de verzamelde gegevens bij de bewoners. Het belangrijkste doel is daarmee meer inzicht te krijgen in de betekenis van dergelijke gegevens voor de door bewoners gepercipieerde leefbaarheid en de sociale draagkracht van dorpen. Daarmee kan een handreiking worden gegeven aan de gemeente Borsele voor het te voeren Wmo-beleid en wordt meer zicht geboden in de beleidsmatige betekenis van contextkenmerken die in een provinciale barometer leefbaarheid / sociale vitaliteit beschikbaar zijn.

Leefbaarheid en de Wmo

De Wet maatschappelijke ondersteuning past in het streven van de overheid naar een herijking van de verzorgingsstaat zoals deze na de Tweede Wereldoorlog in Nederland is opgebouwd. De overheid ziet zich genoodzaakt tot deze herijking vanwege de sterk stijgende kosten van extramurale gezondheidskosten en de dreigende arbeidstekorten in de zorg. De vergrijzing, de vermaatschappelijking van de zorg, maar ook het toegenomen aantal uitvallers in onze complexe samenleving, jagen de vraag naar professionele extramurale zorg snel op. In de afgelopen decennia is een bepaalde balans gegroeid tussen zorg binnen gezins- en familieverbanden, diverse vormen van niet-familiaire mantelzorg, vrijwilligerswerk en territoriale burenzorg en professionele dienstverlening gebaseerd op collectieve bijdragen. De wijziging van deze balans staat bij de Wmo centraal. Dat vraagt om een mentaliteitsverandering bij

alle betrokken partijen: de burger, de professionals en hun organisaties en de overheid (Hortulanus, 2004).

Voor het wijzigen van de balans in verantwoordelijkheden voor de zorg aan kwetsbare personen is een onderbouwde visie nodig, want dan pas kan helder worden geschetst hoe men een dergelijke ingrijpende wijziging kan bereiken.

De visie van de wetgever is voor een deel vervat in de negen prestatievelden van de Wmo (RMO, 2005):

1. Het bevorderen van de sociale samenhang in en leefbaarheid van dorpen, wijken en buurten;
2. Op preventie gerichte ondersteuning van jeugdigen met problemen met opgroeien en van ouders met problemen met opvoeden;
3. Het geven van informatie, advies en cliëntondersteuning;
4. Het ondersteunen van mantelzorgers en vrijwilligers;
5. Het bevorderen van de deelname aan het maatschappelijke verkeer en van het zelfstandig functioneren van mensen met een beperking of een chronisch psychisch probleem en van mensen met een psychosociaal probleem;
6. Het verlenen van voorzieningen aan mensen met een beperking of een chronisch psychisch probleem en aan mensen met een psychosociaal probleem ten behoeve van het behoud van hun zelfstandig functioneren of hun deelname aan het maatschappelijke verkeer;
7. Het bieden van maatschappelijke opvang, waaronder vrouwenopvang;
8. Het bevorderen van openbare geestelijke gezondheidszorg, met uitzondering van het bieden van psychosociale hulp bij rampen;
9. Het bevorderen van verslavingsbeleid.

De prestatievelden, vooral prestatieveld 1, 4, 5 en 6, illustreren de betekenis die wordt toegekend aan sociale cohesie en aan leefbaarheid.

Sociale cohesie en leefbaarheid zijn echter geen eenvoudige begrippen. Beide begrippen zijn normatief geladen containerbegrippen die vooral worden geïmagineerd in tijden van verandering en vaak worden verbonden met cultuurpessimisme (Lupi, 2005). In het bijzonder het werk van de Amerikaanse socioloog Putnam (2000) illustreert het actuele cultuurpessimisme, maar ook in het verleden beschreven klassieke sociologen, zoals Durkheim en Tönnies, de afname van sociale cohesie als een problematisch verschijnsel in tijden van grote maatschappelijke veranderingen.

Het begrip ‘leefbaarheid’ wordt vooral gebruikt om de leefkwaliteit van dorpen (en buurten) te agenderen. Daarbij is het begrip oorspronkelijk gedefinieerd als de subjectieve beleving van dorp of buurt door bewoners (Constandse, 1960; Groot, 1974). Bij die beleving wordt meestal een groot aantal kenmerken van dorp of buurt betrokken. Een positieve beoordeling van de leefbaarheid wordt gezien als een belangrijke basis voor een sterke betrokkenheid van burgers (WRR, 2005).

Het begrip ‘sociale cohesie’ wordt vooral betrokken op “de handhaving van een eenheid (lokaal, sociaal) bij een steeds toenemende verscheidenheid” (Schuyt, 1997, p. 23) en omschreven als de “onzichtbare relaties die mensen op samenlevingsniveau binden” (Lupi *et al.*, 2007, p 9). In hoofdstuk 2 worden de begrippen leefbaarheid en sociale cohesie verder uitgewerkt.

Bij de voorbereiding van de Wmo is sterk benadrukt dat de doelstellingen van deze wet slechts bereikt kunnen worden als aan een aantal voorwaarden wordt voldaan. Een belangrijke voorwaarde is dat de wet niet alleen gericht moet zijn op de kwetsbaren in de samenleving, maar dat vooral de relaties tussen kwetsbare bewoners en weerbare bewoners gefaciliteerd en gestimuleerd moeten worden. Dat vraagt om een brede participatiewet en het stimuleren van sociale cohesie in het algemeen. Het signaleren van kwetsbare individuen en het verlenen van informele zorg aan elkaar kan namelijk alleen maar als sprake is van een samenleving waarin sociale verbanden bestaan waarin zowel kwetsbare als weerbare bewoners zijn opgenomen (Hortulanus, 2004). Sociale cohesie heeft in de Wmo dan ook een belangrijke plaats gekregen.

Prestatieveld 1 en de regiefunctie die in de Wmo aan de gemeente wordt toegekend illustreren de grote betekenis die door de wetgever aan het lokale niveau wordt toegekend. Men wenst dat de zoektocht naar een nieuwe balans in verantwoordelijkheden voor de zorg aan kwetsbare individuen lokaalspecifiek wordt benaderd. Dat biedt namelijk de mogelijkheid om rekening te houden met het situationele karakter van kwetsbaarheid en zelfredzaamheid (Hortulanus, 2004).

Kwetsbaarheid heeft betrekking op situaties waarin de draaglast van een individu, ontstaan door gezondheidsproblemen, niet in verhouding staat tot zijn of haar draagkracht. Kwetsbaarheid op individueel niveau wordt in veel gevallen opgevangen doordat binnen het eigen huishouden sprake is van voldoende draagkracht. De partner of aanwezige gezinsleden zorgen dan bijvoorbeeld voor de benodigde draagkracht. Als binnen het eigen huishouden sprake is van een balans tussen draaglast en draagkracht is sprake van zelfredzaamheid op het niveau van het huishouden. Indien de draagkracht ook binnen het eigen huishouden onvoldoende is, is sprake van kwetsbaarheid op het niveau van het huishouden en kan de directe omgeving een rol spelen in het leveren van draagkracht. Indien dorp of buurt voldoende sociale draagkracht levert is sprake van zelfredzaamheid op het niveau van dorp of buurt.

Kwetsbaarheid heeft echter een cumulatief karakter (Deeg, 2002; de Klerk *et al.*, 2004). Personen met een zekere draaglast door gezondheidsproblemen hebben relatief vaak te maken met een geringe draagkracht in hun directe sociale omgeving, hun huishouden. Zij blijken vaker alleenstaand en hun huishouden heeft vaker een laag netto inkomen. Personen met een zekere draaglast én een beperkte draagkracht wonen bovendien vaker op plekken die aan hen relatief veel eisen stellen en mogelijk ook weinig sociale draagkracht leveren. Zij komen vaker in dorpen of buurten terecht die zij als ‘minder passend’ beschouwen. Dat blijkt dan ook uit hun eigen beoordeling. Vooral in gedepriveerde dorpen en buurten zijn het de kwetsbare bewoners die zich onveilig voelen en de leefbaarheid als onvoldoende beoordelen (Lawton, 1986; Droogleever Fortuijn *et al.*, 2006). Het zijn vooral zij die zich daar niet op hun plaats, ‘*out of place*’, beschouwen (Duyvendak & Verplanke, 2006). Het is minder gemakkelijk aan te tonen dat zij in dergelijke dorpen of buurten ook minder zorg ontvangen (Van der Meer, 2006).

Dorpen en buurten stellen dus enerzijds meer of minder eisen aan kwetsbare bewoners (*demand*). Maar dorpen en buurten kunnen ook meer of minder steun voor kwetsbare bewoners genereren (*support*). In dit verband wordt wel gesproken over

community care, een begrip dat direct aansluit bij de nagestreefde vermaatschappelijking van de zorg. Met *community care* wordt dan ook bedoeld dat zorg (formeel en informeel) in de lokale samenleving, bij bewoners ‘aan huis’, wordt gegeven. Maar in het kader van de Wmo betekent het bovendien dat zorg niet alleen in de gemeenschap wordt gegeven maar een deel daarvan ook *door* de gemeenschap wordt gegeven (Plempers & van Vliet, 2002). Dat impliceert echter wel dat sociale cohesie ten behoeve van zorg door de gemeenschap kan worden ingezet.

Het begrip sociale draagkracht of sociale vitaliteit wijst in dit verband op de sociale kwaliteiten van dorpen of buurten die bijdragen aan de sociale cohesie ter plaatse en aan de op basis daarvan door de lokale gemeenschap gegeven informele zorg. Lokaal aanwezige voorzieningen, verenigingen en voorhanden mogelijkheden voor sociale activiteiten kunnen in dit verband worden opgevat als de sociale infrastructuur van dorp of buurt.

Aan het Wmo-beleid ligt een impliciete visie ten grondslag dat op lokaal niveau een oorzakelijke relatie bestaat tussen leefbaarheid, sociale cohesie en *community care*. Wat dat betreft maakt de opsomming van prestatievelden echter nog niet inzichtelijk “op welke wijze bijvoorbeeld leefbaarheid, sociale activering, informatie en advies, preventieve voorzieningen van jongeren bijdragen aan maatschappelijke ondersteuning vanuit het eigen sociale netwerk en lokale vrijwillige initiatieven” (Hortulanus, 2004).

Het doel van het uitgevoerde onderzoek in de dorpen van de gemeente Borsele is dan ook meer inzicht te bieden in de aard van de lokale samenhangen tussen leefbaarheid, sociale cohesie en *community care* en zo ook meer inzicht te bieden in de betekenis van kenmerken van de lokale sociale infrastructuur.

Door de gekozen doelstelling van het onderzoek wordt echter vooral aandacht besteed aan het ‘steunende’ karakter van de lokale omgeving en minder aan de ‘eisen’ die de lokale omgeving aan bewoners stelt. Een belangrijke doelstelling van de wetgever is echter dat een juiste mix ontstaat van enerzijds een optimale individuele draagkracht en anderzijds vormen van sociale draagkracht (Hortulanus, 2004). In dit verband is zelfredzaamheid een belangrijke doelstelling van de Wmo. Zelfredzaamheid betekent dat mensen allereerst een grotere verantwoordelijkheid nemen voor het behoud van hun eigen lichamelijke en geestelijke gezondheid en dat bij de ontwikkeling van een zekere draaglast de draagkracht in eerste instantie wordt gevonden in het eigen huishouden of het eigen sociale netwerk. De kwaliteiten van de woonomgeving zijn hier echter evenzeer van belang. Een goede fysieke uitrusting van dorpen, in de vorm van kenmerken van de woningen (zoals de geschiktheid van de woningvoorraad voor bewoners met beperkingen) en kenmerken van de woonomgeving (zoals de afwezigheid van vormen van overlast en de aanwezigheid van voorzieningen) zijn relevant voor de zelfredzaamheid van individuele bewoners. Voor het vaststellen van een basis sociale infrastructuur gaat het dus niet alleen om kenmerken die de netwerken tussen kwetsbaren en weerbaren, c.q. de lokale sociale cohesie en *community care*, ondersteunen. Het gaat ook om een aantal zaken dat een belangrijke preventieve werking heeft in die zin dat de zelfredzaamheid van bewoners wordt versterkt.

In de dorpsrapporten geschreven op basis van het onderzoek naar de leefbaarheid in de betrokken acht dorpen in de gemeente Borsele in 1991/92, kwam een positief beeld naar voren. De meeste bewoners van de acht dorpen bleken erg tevreden over hun dorp. Er werd destijds echter ook een aantal problemen gesignaleerd (Thissen, 1992). De eerste groep problemen had te maken met de noodzakelijke (auto)mobiliteit die de 'regionalisering' van het leven in toenemende mate veronderstelt. Bewoners die niet over een auto beschikken kunnen bereikproblemen ondervinden. Een tweede groep van problemen heeft betrekking op ontwikkelingen die de woonfunctie bedreigen. Zo kan het algemene autogebruik problemen in de dorpen opleveren in de vorm van verkeersoverlast en verkeersonveiligheid. Alhoewel deze thema's door bepaalde bewoners als een bedreiging van hun woongenot werden gezien, deed zich in 1991/92 in de acht betrokken dorpen geen stagnatie of verloederding van de woonomgeving voor. Een derde en laatste groep van mogelijke problemen betreft de relatie tussen het (lokaal) bestuur en de burgers. Daarbij gaat het onder andere om verschillen in visie op leefbaarheid en de ontwikkeling van de individuele dorpen.

In 1987 werd door de Universiteit van Amsterdam ook al een onderwijsgebonden onderzoek uitgevoerd op de Bevelanden naar een gelijksoortig thema (Musterd & Thissen, 1988). Daarbij was ook een aantal dorpen in de gemeente Borsele betrokken, waaronder drie van de acht kleine dorpen (Oudelande, Driewegen en Nisse). Ook toen ging het om de vermaatschappelijking van de zorg, i.c. de extramuralisering van de zorg aan ouderen die deze zorg voorheen in instellingen kregen. Centraal in het onderzoek stonden het sociale netwerk, de ontvangen hulp en het oordeel over de woonsituatie. In vergelijking met een regionaal centrum als Goes en grotere plattelandskernen, zoals Heinkenszand en 's-Gravenpolder, bleken kleine dorpen als woonmilieu minder aantrekkelijk voor oudere bewoners te zijn. Zij stellen meer 'eisen' aan oudere bewoners. Daarbij gaat het zowel om een minder goede kwaliteit van de woning als de afwezigheid van voorzieningen. Bovendien bleken recent gevestigde oudere bewoners in kleine dorpen veel meer moeite te hebben een sociaal netwerk op te bouwen dat 'steun' kan verlenen. Tussen dorpen en steden en tussen dorpen onderling lijkt sprake van betekenisvolle verschillen, zowel wat betreft de 'eisen' die de omgeving stelt als de 'steun' die de omgeving geeft.

Lokale verscheidenheid op het platteland

Voor het beleidsterrein van de Wmo speelt de lokale verscheidenheid een belangrijke rol. Het lokale ruimtelijke schaalniveau, de buurt of het dorp, wordt immers als het ruimtelijke schaalniveau bij uitstek beschouwd voor een nieuwe balans in verantwoordelijkheden voor de zorg. Dorpen kunnen echter verschillen vertonen in de beoordeling van de leefbaarheid, de sociale cohesie ter plekke en de *community care*. Het een en ander zal bovendien samenhangen met diverse min of meer objectieve omgevingskenmerken van de betrokken dorpen.

De lokale verscheidenheid op het Zeeuwse platteland heeft te maken met een ingrijpend veranderingsproces dat beschreven kan worden als de overgang van een oude

naar een nieuwe verscheidenheid. De historisch gegroeide ‘oude’ verscheidenheid, die gebaseerd was op de aard van de lokale bestaansbasis en de verworven functies binnen een hiërarchische nederzettingenstructuur, verliest daarbij zijn betekenis. Tegelijkertijd ontwikkelt het Zeeuwse platteland een ‘nieuwe’ verscheidenheid, die primair gebaseerd is op de lokale woonfunctie (Thissen, 1995). Het vervagen van de oude verscheidenheid is in belangrijke mate gebaseerd op structuurveranderingen in de regionale economie en schaalveranderingen in het maatschappelijke leven. Per saldo heeft dat in veel dorpen de afgelopen decennia dan ook veel functieverlies opgeleverd. De opkomst van de nieuwe verscheidenheid op basis van de woonfunctie vindt in plattelandsgebieden vooral plaats op basis van een herwaardering van de al aanwezige structuur binnen een regionale woningmarkt. De aanwezigheid van aantrekkelijke woningen, een mooie en rustige woonomgeving en het ontbreken van overlast ontwikkelen zich dan tot belangrijke lokale kenmerken. Dan blijken ineens andere verschillen tussen dorpen relevant dan in het verleden.

De overgang van een oude naar een nieuwe verscheidenheid wordt in belangrijke mate mogelijk gemaakt door een zich sterk ontwikkelende mobiliteit en gestimuleerd door een groeiende welvaart en een algemeen proces van individualisering. Concreet betekent dit dat sprake is van een voortdurende toename in autobezit en autogebruik en van de ontwikkeling van leefpaden en dagpaden die zich niet tot het ‘eigen’ dorp beperken. Steeds minder bewoners zijn geboren en getogen in het dorp, steeds meer bewoners hebben een dagelijkse routine waarbij men het dorp verlaat. Die veranderingen in dag- en leefpaden zijn van groot belang voor gedrag en houdingen van de betrokken bewoners, maar hebben ook grote betekenis voor het sociale leven in de dorpen. Het maakt in de ogen van bewoners veel uit of men woont in een dorp waar veel bewoners geboren en getogen zijn en het dorp overdag zelden verlaten, dan wel in een dorp waar veel bewoners zijn neergestreken om ‘passend’ te wonen in een bepaalde levensfase en veel bewoners een groot deel van de dag buiten het dorp verblijven.

De overgang van de oude naar de nieuwe verscheidenheid kan worden beschreven als een overgang van autonome dorpen naar woondorpen binnen een regionale woningmarkt. Als woondorp ontwikkelen dorpen in toenemende mate een sociaal profiel dat past bij hun woonfunctie binnen een regionale woningmarkt. Voor deze verscheidenheid binnen regionale woningmarkten is het onderscheid tussen bemiddelde en minder bemiddelde buurten/dorpen de belangrijkste dimensie. Daarbij is de samenhang tussen ‘mooi en rijk’ en ‘arm en lelijk’ steeds belangrijker. Vanwege de populariteit van rurale woonmilieus (de ‘rurale idylle’), worden dorpen steeds minder gekenmerkt door een minder bemiddelde bevolking. De minder populaire delen van de regionale woningmarkt zijn in veel Nederlandse plattelandsgebieden in toenemende mate te vinden in bepaalde wijken van de regionale centra. Toch hebben dorpen gelegen in een landschappelijk minder aantrekkelijk gebied of gelegen nabij industriegebieden nog vaak een zwakkere sociaal-economische positie.

Bemiddelde dorpen hebben veelal meer mogelijkheden een specifiek sociaal profiel voor andere relevante bevolkingskenmerken te ontwikkelen dan minder bemiddelde dorpen. Huishoudens die zich in bemiddelde dorpen vestigen hebben immers meer mogelijkheden voor een bepaalde woonlocatie te kiezen (Ostendorf, 1992). Onder de bemiddelde Zeeuwse dorpen zijn dan ook twee typen naar leeftijdsverdeling te

onderscheiden: Wat betreft leeftijd relatief jonge bemiddelde dorpen zijn vooral te vinden op relatief korte afstand van regionale werkgelegenheidscentra. Bemiddelde dorpen met een wat oudere leeftijdsopbouw zijn de dorpen die vanwege hun aantrekkelijkheid tot de top van de regionale woningmarkt kunnen worden gerekend. Afstanden tot centra lijken voor deze dorpen in feite onbelangrijk (van der Wouw & van der Tak, 2008). In Zeeland zijn het ook populaire vestigingsplaatsen voor pensioenmigranten en tweede woningbezitters (Thissen, 1995).

Het onderscheid tussen autonome dorpen en woondorpen is niet alleen relevant om het feitelijk veranderingsproces op het platteland van een oude naar een nieuwe verscheidenheid te duiden. Het is ook van belang voor de beoordeling van de leefbaarheid door bewoners. Vanuit het referentiekader van het autonome dorp worden vooral de plaatselijke aanwezigheid van werk, voorzieningen en woonruimte als relevant beschouwd. Dit referentiekader wordt vooral gehanteerd door bewoners die lokaal geboren en getogen zijn, bewoners die hun werk ter plaatse hebben en ouderen. Vanuit het referentiekader van het woondorp worden vooral zaken naar voren geschoven die met de woonfunctie van het dorp te maken hebben: verkeersveiligheid en verkeersdruk, de sociale veiligheid en de kwaliteit van de woonfunctie. Het zijn eerder 'nieuwkomers', forensen en jongeren die deze thema's belangrijk vinden. De thema's binnen het referentiekader van het autonome dorp beoordelen zij door de lokale situatie te vergelijken met andere lokale situaties binnen dezelfde regio.

Op het Zeeuwse platteland moet dus niet alleen rekening worden gehouden met een zich wijzigende feitelijke verscheidenheid, maar ook met een verschuiving in de thema's die bij de beoordeling van de lokale leefbaarheid worden betrokken. Deze verschuiving in 'attributie' (Gall, 1983) betekent dat thema's die behoren tot het referentiekader van het autonome dorp voor de beoordeling van de lokale situatie in betekenis afnemen en dat thema's die behoren tot het referentiekader van het woondorp in betekenis toenemen. Deze verschuiving in attributie lijkt veel langzamer te verlopen dan veranderingen van feitelijk gedrag. Een voorbeeld is de betekenis die door veel bewoners van dorpen wordt toegekend aan de aanwezigheid van een halte openbaar vervoer terwijl daar maar weinig mensen gebruik van maken en men ook zelf geen gebruik maakt van het openbaar vervoer.

Het referentiekader van het autonome dorp blijkt voor veel bewoners, maar ook voor veel lokale bestuurders, nog steeds een 'machtig beeld'. Feitelijke ontwikkelingen, vooral het lokale functieverlies en de beschreven veranderingen van dag- en leefpaden geven met dit referentiekader aanleiding tot een somber perspectief dat in de literatuur wordt omschreven als '*community lost*' (Wellman, 1979). Indien echter het referentiekader van het woondorp wordt gekozen is in veel gevallen een optimistischer perspectief mogelijk en valt de nadruk op verandering in plaats van verlies: de '*community transformed*' (Wellman, 1979). Op het Nederlandse platteland beoordelen de bewoners zelf vooral de woonomgeving en het sociale leven op het Nederlandse platteland positief. Over de voorzienings situatie en het openbaar vervoer is men veel minder te spreken, maar dat lijkt niet van belang voor het totaaloordeel over de woonplaats (Simon *et al.*, 2007).

Over de sociale kwaliteiten van (typen) dorpen bestaan meer stereotypen dan door onderzoek ondersteunde beelden. In het spaarzame uitgevoerde onderzoek blijkt dat bewoners van het Nederlandse platteland wat vaker hun burens zien, wat sterker gericht zijn op lokale acties, vaker aangesloten zijn bij een vereniging en daarvoor als vrijwilliger actief zijn (Devilee & de Hart, 2006). Kleine dorpen zouden meer kans hebben bij de ontwikkeling van sociale kwaliteiten. Een relatief kleinschalige context zou het verantwoordelijkheidsbesef van bewoners kunnen versterken. Dan zou namelijk het beste aangesloten kunnen worden op de groeiende oriëntatie van bewoners op het kleinschalige woondomein en de mogelijkheden die deze biedt zich daarmee te identificeren. Kleinschalige woonmilieus met een historisch gegroeide eigenheid zouden in het voordeel zijn als het gaat om de ontwikkeling van betrokkenheid op basis van identiteit (Musterd & Ostendorf, 2000).

In een studie naar de sociale cohesie en het verenigingsleven in Drentse dorpen (Thissen & Droogleever Fortuijn, 1998b) blijkt dat in de meeste dorpen sprake is van een sterke sociale samenhang en een krachtig maatschappelijk middenveld in de vorm van een omvangrijk en bloeiend verenigingsleven en een grote deelname aan vrijwilligerswerk. Traditionele vormen van lokale sociale samenhang blijken echter steeds minder vanzelfsprekend en nieuwe vormen van lokale sociale samenhang blijken niet overal even gemakkelijk tot stand te komen. Daarbij blijkt de sociale cohesie vooral groot en traditioneel in relatief autonome dorpen, en groot maar anders van karakter in bemiddelde woondorpen. In relatief autonome dorpen zijn sociale netwerken meer lokaal geïntegreerd en worden vrienden vooral binnen het eigen dorp gevonden. In deze dorpen zijn vooral verenigingen actief die op vanzelfsprekende wijze alleen in het eigen dorp leden rekruteren. In bemiddelde woondorpen zijn sociale netwerken wel hecht maar veel minder exclusief lokaal en is men lid van een ander type verenigingen, verenigingen die eerder worden gekozen op basis van leefstijl dan woonplaats.

Deze verschillende vormen van sociale binding sluiten ook aan bij verschillen in emotionele binding aan de woonplaats. In autonome dorpen vertonen veel bewoners nog een traditionele vorm van dorpsbinding, terwijl in bemiddelde woondorpen eerder sprake is van lokaal bewustzijn of dorps trots (Groot, 1989; Mak, 1996). Daarbij speelt de toegenomen culturele en politieke oriëntatie op het eigen woondomein een belangrijke rol. Minder bemiddelde woonmilieus blijken voor de opkomst van lokaal bewustzijn en nieuwe vormen van sociale cohesie minder geschikt.

Op het platteland van Nederland wordt evenveel informele zorg verleend als in de stad. Wel wordt op het platteland vaker zorg verleend aan familie. Bovendien wordt in Zuid-Nederland (incl. Zeeland) vaker zorg verleend aan ouders, broers en zussen (onder constant houding van reisafstanden tot familie, omvang van het sociale netwerk en kerklidmaatschap) (De Boer, 2005). Onderzoek naar het zorgend vermogen van verschillende typen lokale samenlevingen is betrekkelijk nieuw en op het platteland onbekend. De kwaliteiten van bemiddelde versus minder bemiddelde buurten voor *community care* is recent aan de orde gesteld in een stedelijke context (Veldboer & Duyvendak, 2005). Daarbij worden buurten met verschillende kwaliteit voor kwetsbare bewoners geëtiketteerd als ‘guur oord’ c.q. ‘kuuroord’.

Recent heeft de Provincie Zeeland (2006) haar visie gegeven op de gewenste (duurzame) sociale infrastructuur voor Zeeland. Die sociale infrastructuur zou moeten bestaan uit een omgeving die sociale verbanden en een actieve deelname van alle Zeeuwen in de maatschappij stimuleert.

In de beleidsvisie van de gemeente Borsele spelen de begrippen leefbaarheid en sociale cohesie een centrale rol. Ook bestaan toekomstvisies omtrent de ontwikkeling van zorg in relatie tot wonen op lokaal niveau (Gemeente Borsele, 2002). De gemeente Borsele wenst in het kader van de invoering van de Wmo zich een beeld te vormen van de ‘de gewenste sociale structuur’. Men streeft naar een inzicht per dorp in de behoefte aan maatschappelijke ondersteuning en een analyse van wensen en knelpunten. Vanwege de vergrijzing denkt men dat de vraag naar diensten zal toenemen. Vanwege de sociaal-culturele verscheidenheid in de dorpen wil men ook kleine groepen in de dorpsamenleving niet uit het oog verliezen.

Het onderzoek

De centrale vraagstelling van het onderzoek is op basis van het voorgaande als volgt te formuleren:

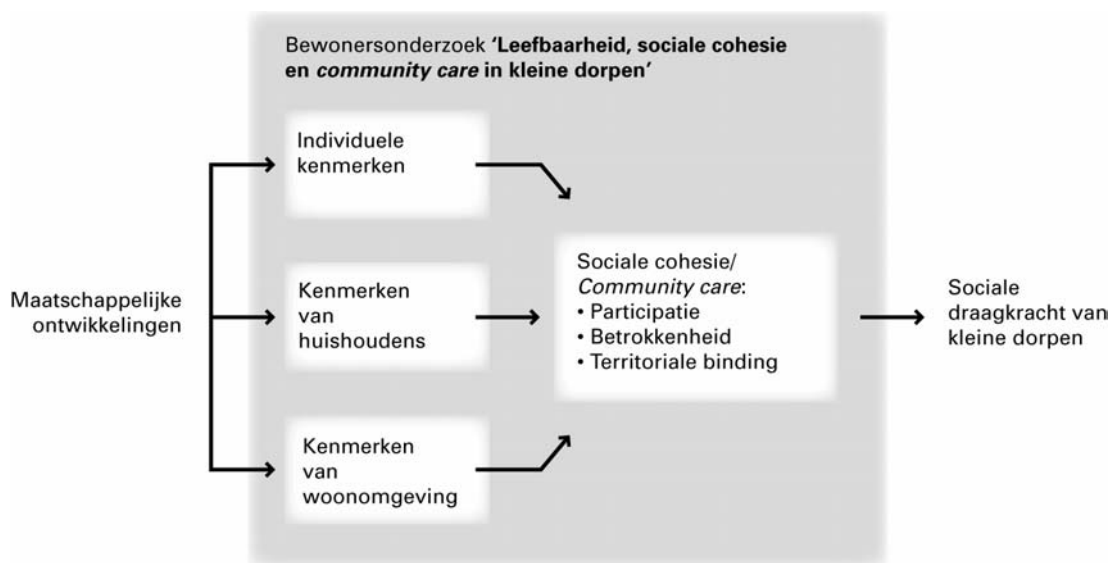
Hoe is het gesteld met de sociale draagkracht in de dorpen van Borsele? Wat is hierbij de rol van het oordeel en de activiteiten van bewoners, de kenmerken van de sociale infrastructuur en van woonmilieukenmerken? Wat zijn daarbij voor het gemeentelijke Wmo-beleid en het provinciale omgevingsbeleid belangrijke aangrijpingspunten om de sociale draagkracht en de leefbaarheid van dorpen te versterken?

Dit rapport baseert zich daarbij op twee deelonderzoeken. Het onderwijsgebonden onderzoek van de Universiteit van Amsterdam heeft gegevens opgeleverd die het resultaat zijn van bewonersonderzoek in de acht dorpen waar in 1991/92 al een bewonersonderzoek was uitgevoerd door de Stichting Geografenwerk.

Het onderzoek uitgevoerd door Scoop heeft gegevens opgeleverd die betrekking hebben op de sociale infrastructuur en de aard van het woonmilieu in alle vijftien dorpen van de gemeente Borsele. Beide gegevensbestanden werpen licht op de sociale draagkracht van de dorpen in de gemeente Borsele.

Bewonersgegevens kunnen zicht geven op de sociale draagkracht van de acht kleine dorpen doordat een gedetailleerd beeld kan worden geschetst van zowel participatie, betrokkenheid als territoriale binding. Daarbij kan zowel het sociale leven in het dorp als de informele zorg in het dorp in beeld worden gebracht (Figuur 1.2). Naast verschillen in participatie, betrokkenheid en territoriale binding tussen de dorpen kunnen ook individuele kenmerken en kenmerken van het huishouden waartoe men behoort in de analyse worden betrokken. Aan maatschappelijke trends kan aandacht worden besteed voor zover er vergelijkingsmogelijkheden zijn met het onderzoek in 1991/92 waarin het begrip leefbaarheid centraal stond. De verzamelde gegevens hebben betrekking op sociaal-demografische kenmerken van bewoners en door de bewoner zelf beschreven gedrag en meningen.

In het kader van het bewonersonderzoek zijn in het voorjaar van 2006 door studenten van de opleiding sociale geografie 358 grotendeels gestructureerde vragenlijsten in een mondeling vraaggesprek afgenomen. Bovendien zijn 24 open interviews afgenomen met individuele bewoners bij wie ook een vragenlijst was afgenomen. Daarnaast zijn door de studenten tien groepsinterviews gehouden, acht met groepen bewoners van de betrokken dorpen en twee met respectievelijk Wmo-professionals en Wmo-betrokkenen in de gemeente Borsele. Daarnaast zijn in de acht dorpen 368 schriftelijke vragenlijsten ingevuld die door dorpsorganisaties werden bezorgd en

FIGUUR 1.2 HET CONCEPTUEEL SCHEMA VAN HET UITGEVOERDE BEWONERSONDERZOEK IN ACHT KLEINE DORPEN VAN DE GEMEENTE BORSELE

opgehaald met daarin een selectie van de vragen. Zowel de mondeling als schriftelijk afgenomen vragenlijsten zijn gebaseerd op aselecte steekproeven.

De mondeling afgenomen vragenlijst is gebaseerd op een aselecte steekproef onder bewoners van 16 jaar en ouder die behoren tot zelfstandig wonende huishoudens (geen bewoners van tehuizen en instellingen). De oorspronkelijke steekproef had een omvang van 811 bewoners. Deze bewoners kregen enkele weken van te voren een brief van de Universiteit van Amsterdam waarin het bezoek van een van de studenten werd aangekondigd. De response was na aftrek van niet bezochte adressen en verhuisde respondenten 45,5 procent.

De schriftelijk afgenomen vragenlijst is gebaseerd op een aselecte steekproef van woonadressen die per dorp ongeveer dezelfde omvang had. Oorspronkelijk zijn 1034 adressen geselecteerd en enveloppen bij contactpersonen in de acht dorpen bezorgd. In de acht dorpen zijn door de contactpersonen verschillende procedures gehanteerd bij bezorging van de enveloppen en het inzamelen van de retourenveloppen. Dit heeft tot een verschillende response per dorp geleid. In de begeleidende brief van de Universiteit van Amsterdam werd als beperking aangegeven dat de respondent 16 jaar of ouder moest zijn. De response varieerde tussen 75 procent (Nisse)

en 22 procent (Kwadendamme). In Driewegen zijn de schriftelijke vragenlijsten uiteindelijk niet bezorgd. De resultaten van het bewonersonderzoek worden beschreven in hoofdstuk 2.

De gegevens voor de dorpsbeschrijvingen zijn afkomstig uit verschillende bronnen. Basis voor de beschrijving van de sociale infrastructuur vormde de informatie uit de gemeentegids van Borsele van 2006 aangevuld met informatie uit gesprekken die in april en mei 2007 zijn gevoerd met sleutelfiguren uit alle dorpen. De verzamelde gegevens zijn voortdurend gecheckt door het raadplegen van verschillende websites en registraties¹. Ook zijn de gegevens aangevuld met informatie van medewerkers van de gemeente Borsele en de provincie Zeeland. Basis voor de beschrijving van de woonmilieukekenmerken zijn CBS-statistieken, de gemeentegids en bestaand onderzoek.

De omgevingskenmerken van alle vijftien dorpen in de gemeente Borsele beogen een meer direct beeld te geven van de sociale omgeving van alle dorpen in de gemeente Borsele. Het betreft hier relatief objectieve gegevens op het niveau van het dorp als geheel die op het niveau van het dorp beschikbaar zijn en die regelmatig geactualiseerd kunnen worden. In eerste instantie gaat het om een aantal indicatoren dat de sociale infrastructuur betreft. Op basis van de uitkomsten van het bewonersonderzoek zijn deze aangevuld met een aantal kenmerken dat het lokale woonmilieu beschrijft. De resultaten van dit deelonderzoek zijn beschreven in hoofdstuk 3.

Het bestaan van zowel gegevens op het niveau van de bewoners als op het niveau van het dorp is aangegrepen om de gegevens over het door bewoners beschreven beeld van de leefbaarheid, de sociale cohesie en de *community care* te koppelen aan de meer objectieve waarnemingen van de sociale omgeving van het dorp als geheel. Doel van deze analyse, waarvan de resultaten in hoofdstuk 4 worden gepresenteerd, is een beter inzicht te krijgen in de verschillen in sociale draagkracht tussen de acht dorpen en de betekenis van de sociale omgevingskenmerken als indicatoren van de sociale draagkracht van een dorp. Deze analyse blijft noodgedwongen beperkt tot zeven dorpen, de acht dorpen die in het bewonersonderzoek waren betrokken, minus Driewegen waarvoor de omvang van de response te gering werd geacht om over het dorp als geheel betrouwbare uitspraken te doen.

In het laatste hoofdstuk worden de belangrijkste conclusies samengevat en betrokken op het beleidsveld van de Wmo in de dorpen van de gemeente Borsele die in het bewonersonderzoek waren betrokken. Daarbij spelen vooral de bevindingen van hoofdstuk 2 en 4 een rol. Bovendien worden de conclusies verbreed naar alle vijftien dorpen van de gemeente Borsele en naar Zeeuwse plattelandsgemeenten in het algemeen. Daarbij wordt voortgebouwd op de bevindingen in hoofdstuk 3 en 4.

¹ Zoals bijvoorbeeld www.borsele.nl; www.9292ov.nl; www.connexxion.nl; www.borselebeweegt.nl; www.knvb.nl; www.kntb.nl; www.rabobank.nl; www.bredeschool.nl; www.allevol.nl/cursussen/mbvo en websites van diverse dorpsraden, verenigingen en evenementen; registratiesysteem detailhandel Locatus en registratiesysteem wegennet Geodan.

De bewoners en hun dorp

Inleiding

De Wmo stimuleert dat ouderen en mensen met beperkingen zolang mogelijk in de gemeenschap blijven wonen en blijven participeren, waarbij zij zorg aan huis ontvangen indien nodig. De nieuwe wet sluit aan bij internationale ontwikkelingen die wordt omschreven als *community care*. Daarbij verschuift de plaats waar zorg gegeven wordt. Deze vindt niet langer in instituten plaats, maar wordt bij de mensen aan huis gegeven. Het gaat echter niet alleen om zorg die in de gemeenschap, maar ook dóór de gemeenschap gegeven wordt. Informele zorg en vrijwilligerswerk nemen hierbij een fundamentele plaats in (Plempers & Van Vliet, 2002). De Wmo richt zich primair op deze brede betekenis en gaat naast de eigen verantwoordelijkheid en zelfredzaamheid uit van een actieve inzet van burgers bij het geven van zorg. In deze visie worden vooral aan de lokale samenleving ondersteunende kwaliteiten toegeschreven als opvang, aandacht, maatschappelijk verkeer en burenccontact (Duyvendak, 2005). De Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (2002) stelt dat het stimuleren van participatie en *community care* vormgegeven moeten worden op het lokale niveau. Daar kan het beste rekening worden gehouden met de behoeften van burgers. De regie van de Wmo ligt daarom bij de lokale overheden.

Het is echter onduidelijk in hoeverre voldoende en passende zorg vanuit de gemeenschap verwacht kan worden in verschillende lokale woonmilieus. In beleidskringen heerst het idee dat er een positieve samenhang bestaat tussen leefbaarheid, sociale cohesie op lokaal niveau en het geven van zorg aan elkaar.

Als het gaat over gebrek aan leefbaarheid en sociale cohesie, en dus de bezorgdheid over de mate waarin *community care* zal plaatsvinden, richten onderzoekers en beleidsmakers zich vooral op grote steden en vooral de herstructureringswijken in deze steden. Ook dorpen zijn echter volop in beweging waarbij de thema's leefbaarheid en sociale cohesie een rol spelen. Dorpen veranderen door functieverlies of functieveranderingen, door veranderingen in mobiliteit, leefstijlen en emancipatie van de autochtone bevolking en door het verdwijnen van oude sociale verbanden als gevolg van instroom van mensen uit de stad. Dorpen verliezen langzaam maar zeker hun autonome bestaan en ontwikkelen zich steeds meer tot woondorpen waarbij nieuwe sociale structuren ontstaan. Het is nog onduidelijk welke weerslag dat heeft op het 'zorgend vermogen' van deze kleine gemeenschappen.

Om invulling aan de prestatievelden van de Wmo te kunnen geven en zicht te krijgen op de mate waarin gesproken kan worden over *community care* in verschillende dorpen is het voor de gemeente Borsele van belang om een beeld te hebben hoe het met de leefbaarheid en uiteindelijk de sociale draagkracht in de dorpen gesteld is. Dit hoofdstuk richt zich daarom op de mening van de bewoners over de leefbaarheid van hun dorp en de mate waarin men zich voor het dorp en voor elkaar inzet. De volgende onderzoeksvragen staan hierbij centraal:

1. *In hoeverre is de mening van de bewoners in de kleine dorpen van de gemeente Borsele over de leefbaarheid in de dorpen veranderd sinds de meting in 1991/92?*
2. *In hoeverre is er in de dorpen sprake van sociale cohesie en community care op basis van participatie, betrokkenheid en territoriale binding van de bewoners?*
3. *Wat is de betekenis van individuele kenmerken, kenmerken van huishoudens en van het wonen in de afzonderlijke dorpen voor de participatie, betrokkenheid en territoriale binding van de bewoners voor zowel de sociale cohesie als de community care?*
4. *Hoe verhouden leefbaarheid, sociale cohesie en community care zich tot elkaar?*

Theoretische achtergrond

Aangezien de Wmo zich sterk richt op het ‘thuis’ laten wonen van mensen in hun buurt en op de zorg die mensen vanuit de gemeenschap aan elkaar geven, wordt hier een aantal theoretische begrippen behandeld die relevant zijn bij dit gedachtegoed. Ten eerste wordt de lokale woonomgeving, de buurt, het dorp, als een belangrijk sociaalruimtelijk kader gezien waarin ook meer kwetsbare groepen als ouderen en mensen met geestelijke en fysieke beperkingen hun eigen plek moeten kunnen vinden. Rowles & Watkins (2003) beschouwen ouderen (en kwetsbare mensen) ‘*in place*’ als zij zich prettig en op hun gemak voelen in hun huis en hun directe omgeving. Volgens Duyvendak (2005) gaat de visie van de zorg vooral uit van de buurtgemeenschap als ‘kuuroord’, als de plek waar mensen het beste gedijen, het beste sociale banden kunnen onderhouden en daarmee het beste aan het maatschappelijk leven kunnen blijven deelnemen. Duyvendak vraagt zich echter af in hoeverre bepaalde wijken de toegedachte kwaliteiten werkelijk bezitten. Rowles & Watkins (2003) wijzen erop dat mensen ‘*out of place*’ kunnen raken door veranderingen in hun persoonlijk leven of ontwikkelingen in hun woonomgeving.

Omdat het niet vanzelfsprekend is dat de leefomgeving in de praktijk ondersteunend is, wordt in beleid veel waarde gehecht aan het verbeteren en instandhouden van de ‘leefbaarheid’ op het lokale niveau. Leefbaarheid is een kwalitatief begrip dat ingaat op de vraag hoe mensen hun directe leefomgeving ervaren. Kernbegrippen zijn tevredenheid en het ervaren van overlast. Men kan de tevredenheid en overlast baseren op tal van aspecten uit de woonomgeving, zoals de woning, de openbare ruimte, de voorzieningen, sociale veiligheid, milieu aspecten, verkeer, de buurt of het dorp als geheel. De uiteindelijke aspecten waarop mensen hun mening baseren verschillen niet alleen tussen mensen, maar zijn ook gevoelig voor maatschappelijke trends en veranderen door de tijd heen. In relatie tot de Wmo is een leefbare omgeving op twee manieren relevant. Ten eerste kunnen kenmerken van de leefomgeving het voor bepaalde mensen moeilijker maken om er te wonen en te participeren. Een eenvoudig voorbeeld: in een omgeving waar trottoirs slecht zijn onderhouden, er veel verkeersdruk is, of meer sociale onveiligheid, is het lastiger voor mensen die slecht ter been zijn, of anderszins kwetsbaar, om zelfstandig de straat op te gaan. In dit geval spreekt men over de ‘*demanding*’ kanten van de leefomgeving, de eisen die de omgeving aan een persoon stelt om er goed te kunnen functioneren. Hoe kwetsbaarder een persoon, hoe groter de invloed van dergelijke omgevingskenmerken op

die persoon (Lawton, 1982). Een leefbare omgeving is dus relevant voor de zelfredzaamheid van mensen, zodat er minder snel een zorgbehoefte zal ontstaan. Het is echter ook de verwachting dat mensen die zich prettig en tevreden voelen in hun woonomgeving zich meer betrokken voelen bij hun omgeving, meer participeren in de gemeenschap en zich daardoor ook meer zullen inzetten voor hun medebewoners als zij hulp nodig hebben. Theoretisch gezien zou een leefbare omgeving dus meer *support* opleveren en vormt daarom in de Wmo-visie een belangrijke basis voor *community care*. De vraag is echter in hoeverre dit verband in de praktijk opgaat.

In dit onderzoek is het alleen mogelijk om de *supportive* kant van de leefomgeving nader te beschouwen. In dit verband wordt een duidelijke relatie gelegd tussen leefbaarheid en wat de ‘sociale cohesie’ binnen een gemeenschap wordt genoemd. Het Sociaal en Cultureel Planbureau definieert sociale cohesie als “de interne bindingskracht van een sociaal systeem” (De Hart, 2002, p.11). Sociale cohesie verwijst naar alle menselijke relaties en bindingen binnen een sociale omgeving waardoor de samenleving bij elkaar gehouden wordt en in sociaal opzicht leefbaar is. De gedachte is dat een sterke interne bindingskracht van een gemeenschap het zorgend vermogen van die gemeenschap vergroot. Het is echter moeilijk om de mate van sociale cohesie als zodanig te meten en in relatie te brengen met de mate van informele zorg. Sociale cohesie blijft een vrij abstract begrip en wijst op een systeemkenmerk dat het individuele niveau overstijgt, terwijl informele zorg gemeten wordt als zorg die personen in individuele relaties aan elkaar geven. In deze studie wordt daarom gebruik gemaakt van het concept sociale cohesie uit het NWO Sociale Cohesie Programma. Daarbinnen wordt het begrip sociale cohesie uiteengelegd in drie meer concrete aspecten die op individueel niveau onderzocht kunnen worden: participatie, betrokkenheid en binding (NWO, 2000; Lupi 2005).

Door te participeren draagt een individu bij aan de vorming en instandhouding van een sociaal systeem. Participatie verwijst in dit onderzoek naar de actieve deelname van mensen aan gemeenschapsactiviteiten, zoals vrijwilligerswerk, verenigingsleven en andere gemeenschappelijk georganiseerde activiteiten in het dorp. Het verenigingsleven en vrijwilligerswerk behoren tot de kern van wat het ‘maatschappelijk midden’, of de *civil society*, wordt genoemd: “de maatschappelijke ruimte waarin mensen uit vrije wil verbanden aangaan die niet opgaan in de instituties van de staat en de formele economie, noch in de persoonlijke levenssfeer” (SCP, 1996, p. 537). Bij het begrip *civil society* gaat het niet alleen om de kracht van interne bindingen, maar ook om de bruggen die via het verenigingsleven en het vrijwilligerswerk kunnen worden geslagen naar nieuwe contacten en netwerken (Putnam & Feldstein, 2003). Er wordt veel waarde gehecht aan het voortbestaan van een sterke *civil society* met actieve gemeenschapsparticipatie, omdat men ervan uitgaat dat dit het ondersteunend vermogen van de lokale gemeenschap versterkt. Onderzocht wordt in hoeverre bewoners participeren en in hoeverre de participatie samenhangt met het geven van informele zorg.

Het begrip betrokkenheid heeft betrekking op de mate waarin een individu zich met een systeem identificeert. Bij een hoge mate van betrokkenheid voelt een individu zich verantwoordelijk voor het functioneren van het sociale systeem. Dit motiveert om te blijven participeren. Onderzocht wordt in hoeverre bewoners zich betrokken

en verantwoordelijk voelen bij de lokale gemeenschap en in hoeverre deze betrokkenheid dan ook samenhangt met het daadwerkelijk hulp en steun geven aan anderen.

Binding is een kenmerk dat wijst op de wederzijdse relatie tussen het individu en het sociale systeem. Deze binding kan bestaan uit vele componenten en in sterkte verschillen. Vanuit een geografisch perspectief spreekt men van ‘territoriale binding’ (Lupi, 2005). In dit onderzoek wordt de territoriale binding aan het dorp beschreven. De binding geeft weer in welke mate het leven van bewoners zich lokaal afspeelt, als ‘dagpaden’ in het dagelijks leven en als ‘leefpaden’ op het niveau van de totale levensloop van de bewoners. De territoriale binding wordt onderverdeeld naar een economische en functionele binding door de plek waar men naar school gaat, werkt, of gebruik maakt van voorzieningen, een woonbinding, een sociale binding door het contact met lokale familieleden, vrienden en burens, een culture binding door zich een ‘echte’ lokale bewoner te voelen en een politieke binding door lokale kwesties te volgen en desnoods naar aanleiding van deze kwesties actie te voeren. Onderzocht wordt in hoeverre de mate waarin men zich bindt aan het territorium van de lokale gemeenschap een rol speelt bij het tot stand komen van *community care*.

Om een beter begrip te hebben van de betekenis van het lokale woonmilieu voor zaken als leefbaarheid, sociale cohesie en *community care*, is het relevant om rekening te houden met de veranderingen die het dorpsleven in brede zin ondergaat. Zoals in hoofdstuk 1 is beschreven kunnen de belangrijkste veranderingen worden samengevat als het proces waarbij autonome dorpen zich ontwikkelen tot woondorpen. Er is sprake van een overgang van een oude verscheidenheid van autonome dorpen naar een nieuwe verscheidenheid van woondorpen.

Autonome dorpen hebben een sterk gemengde functie, waarbij het dorp naast wonen ook voorziet in werk en voorzieningen. De bewoners kenmerken zich door een sterke territoriale binding aan het dorp, zowel in dagpaden als in leefpaden. Het aandeel dorpsautochtonen is hoog, de sociale netwerken zijn hecht en lokaal, waarbij dezelfde mensen elkaar vaak in verschillende functies treffen: als buur, als de winkelier waar men boodschappen doet, als collega op het werk, als het medelid van de plaatselijke vereniging, of kerkgenootschap. De emotionele binding aan het dorp berust dan ook op deze multi-functionele dorpsbinding, het eigen dorp waarmee men is vergroeid. In het perspectief van de oude verscheidenheid worden dorpen getypeerd op basis van de mate waarin deze autonome dorpskenmerken aanwezig zijn.

Dorpen bewegen zich echter, hoewel in verschillend tempo, naar een nieuwe verscheidenheid: het woondorp. In dit proces speelt de economisch-functionele binding aan het dorp een steeds kleinere rol. Dorpen onderscheiden zich steeds meer van elkaar op basis van woonkwaliteit. Het aandeel dorpsautochtonen ligt lager, vooral in de ‘mooie’ dorpen waar mensen vanuit de stad naartoe verhuizen om in een rustige, groene omgeving te wonen. Mensen worden mobieler waarbij het dagelijks leven veel verder reikt dan het dorp alleen. Men gebruikt deels voorzieningen die (ver) buiten het dorp liggen en de sociale netwerken zijn niet meer exclusief lokaal. De sociale verbanden veranderen, contacten zijn meer individualistisch en verdeeld over diverse groepen mensen binnen en buiten het dorp die verder weinig met elkaar te maken hebben (Simon *et al.*, 2007).

Vanuit het perspectief van de oude verscheidenheid wordt deze ontwikkeling vaak als problematisch ervaren. Leefbaarheid wordt in deze oude verscheidenheid voor een belangrijk deel gekoppeld aan de lokale aanwezigheid van voorzieningen. Het verdwijnen van winkels betekent dan een achteruitgang. Daarnaast zou de veranderende samenstelling van de bevolking en de individualisering een negatief effect hebben op de sociale cohesie en daarmee op *community care*. Vanuit het perspectief van de nieuwe verscheidenheid hoeft de ontwikkeling naar het woondorp echter niet te betekenen dat leefbaarheid, sociale cohesie en *community care* verdwijnt. Eerder zal het andere vormen aannemen (Simon *et al.*, 2007). In de nieuwe verscheidenheid speelt ‘lokaal bewustzijn’ een belangrijke rol, zeker in de ‘mooie’ dorpen met een sterke identiteit. De leefbaarheid in de woondorpen kan als zeer hoog ervaren worden, maar is steeds meer gebaseerd op aspecten die direct met het woongenot te maken hebben. Het bewust kiezen voor een bepaalde woonomgeving kan leiden tot grote lokale betrokkenheid, met name op die lokale thema’s die met het wonen samenhangen, zoals verkeersveiligheid en verkeersdruk, sociale veiligheid, en de kwaliteit van de woonomgeving. Hoewel sociale netwerken minder lokaal gebonden zijn, kunnen zij nog steeds hecht zijn. Betrokkenheid bij het lokale verenigingsleven vindt plaats als het past bij de eigen leefstijl. Omdat mensen voor een dorp kiezen en kiezen hoe zij hun leven in het dorp willen inrichten ontstaat er een emotionele binding met het dorp, waarbij men trots is op de plek waar men woont.

De gebruikte gegevens

Om de onderzoeksvragen te beantwoorden is gebruik gemaakt van de gegevens die in het voorjaar van 2006 verzameld zijn in het kader van een onderwijsgebonden onderzoek van de opleiding Sociale Geografie aan de Universiteit van Amsterdam (zie hoofdstuk 1). Voor een groot aantal kenmerken zijn gegevens beschikbaar van 726 bewoners van 16 jaar en ouder. Voor een aantal kenmerken zijn de gegevens alleen beschikbaar voor de 358 bewoners waaraan de volledige vragenlijst mondeling is afgenomen².

Om het oordeel over leefbaarheid vast te stellen is de bewoners gevraagd naar hun oordeel over het dorp als woonplaats, de aanwezige voorzieningen, hun woning en de mate waarin zij verschillende vormen van overlast in het dorp ervaren. De mate van tevredenheid over voorzieningen wordt beschouwd als een kenmerk van de oude verscheidenheid, terwijl de mate van tevredenheid over de eigen woning en de woonomgeving indicatoren zijn die passen bij de nieuwe verscheidenheid. Ook het oordeel over overlast wordt gezien als een afweging die vooral bij de nieuwe verscheidenheid hoort. De uitkomsten in dit onderzoek worden vergeleken met het oordeel dat bewoners over de leefbaarheid van hun dorp hebben geuit in een vergelijkbaar onderzoek dat in 1991/92 door de Stichting Geografenwerk in opdracht van gemeente Borsele in dezelfde dorpen is uitgevoerd. Daarbij zijn in totaal 847 schriftelijke vragenlijsten ingevuld.

² De in 2006 gebruikte vragenlijsten kunnen worden opgevraagd bij de onderzoekers van de Universiteit van Amsterdam.

	Sociale cohesie	<i>Community care</i>
• Participatie	• Deelname aan dorpsactiviteiten • Deelname aan verenigingsleven • Deelname aan vrijwilligerswerk • Bezoek aan de dorpsraad	• Geven informele hulp • Ontvangen (in)formele hulp
• Betrokkenheid	• Verantwoordelijkheidsgevoel voor het dorp • Emotionele dorpsbinding • Lokaal bewustzijn	• Zorgzaamheid
• Territoriale binding	• Economisch-functionele binding • Woonbinding • Sociale binding • Culturele binding • Politieke binding	• Lokaal gebruik van formele zorgvoorzieningen

FIGUUR 2.1 OVERZICHT VAN DE ONDERZOCHE KENMERKEN BINNEN DE THEMA'S PARTICIPATIE, BETROKKENHEID EN TERRITORIALE BINDING

De begrippen sociale cohesie en *community care* zijn beide uitgewerkt naar de thema's participatie, betrokkenheid en territoriale binding. Figuur 2.1 beschrijft welke aspecten binnen de drie thema's zijn onderzocht voor sociale cohesie en *community care*. Er wordt een verschil gemaakt tussen vrijwilligerswerk en informele hulp. Bij vrijwilligerswerk gaat het om activiteiten die mensen onbetaald verrichten vanuit een georganiseerd verband. Deze vorm van participatie krijgt, als belangrijk kenmerk van de *civil society*, een plek onder de brede noemer sociale cohesie. Informele hulp komt tot stand tussen individuele relaties in persoonlijke netwerken met familieleden, vrienden, of buren. Omdat informele hulp gericht is op het direct geven van zorg aan anderen, vormt dit het uitgangspunt voor het begrip *community care*.

Bij de open interviews met 24 bewoners is hoofdzakelijk ingegaan op de vraag in hoeverre men van dorpsvoorzieningen gebruik maakt, waar men in participeert en hoe men het sociale leven in het dorp ervaart, wat betreft het verenigingsleven, het eigen sociale netwerk en de zorg die men al dan niet aan elkaar geeft. In de groepsinterviews is concreter gevraagd hoe men denkt over het zorgend vermogen van de dorpsgemeenschappen en wat de invoering van de Wmo voor de zorgverlening betekent.

Onderzocht is in hoeverre verschillende kenmerken van individuen en huishoudens en de woonomgeving een rol spelen bij participatie, betrokkenheid en territoriale binding. Geslacht en leeftijd van de respondent vormen twee basiskenmerken. Het type huishouden is onderverdeeld naar de aan- of afwezigheid van een partner en inwonende jonge kinderen of tieners. Inkomen is een kenmerk op het niveau van het huishouden. Voor alleenstaanden is de grens voor een laag inkomen gelegd op minder dan 1100 euro netto per maand, voor meerpersoonshuishoudens op minder dan 1500 euro netto per maand. Een ander kenmerk voor de sociaal-economische positie van de bewoner is het opleidingsniveau. Als kenmerk van individuele mobiliteit is gevraagd of de respondent over zowel een rijbewijs als een auto beschikt. Verder is

er aandacht voor de kerkelijke achtergrond, de geboorteplaats en de woonduur in het dorp van de respondent. Verschillende achtergrondkenmerken zijn niet onafhankelijk van elkaar. Zo hebben type huishouden en leeftijd veel met elkaar te maken en kunnen bijvoorbeeld inkomensniveau en beschikbaarheid van de auto met elkaar samenhangen. Voor deze onderlinge samenhangen van achtergrondkenmerken is echter niet apart gecontroleerd.

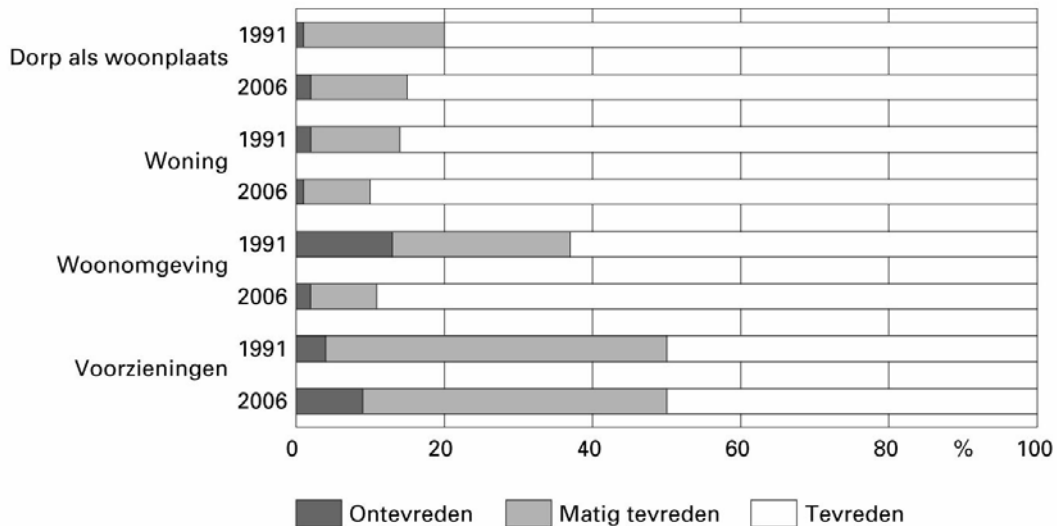
De indeling naar woonomgeving is in dit hoofdstuk alleen gebaseerd op de onderlinge vergelijking van de dorpen. Hierbij wordt Driewegen echter buiten beschouwing gelaten omdat in dit dorp te weinig vragenlijsten zijn ingevuld om uitspraken te kunnen doen.

Resultaten

Leefbaarheid

Tevredenheid onder bewoners

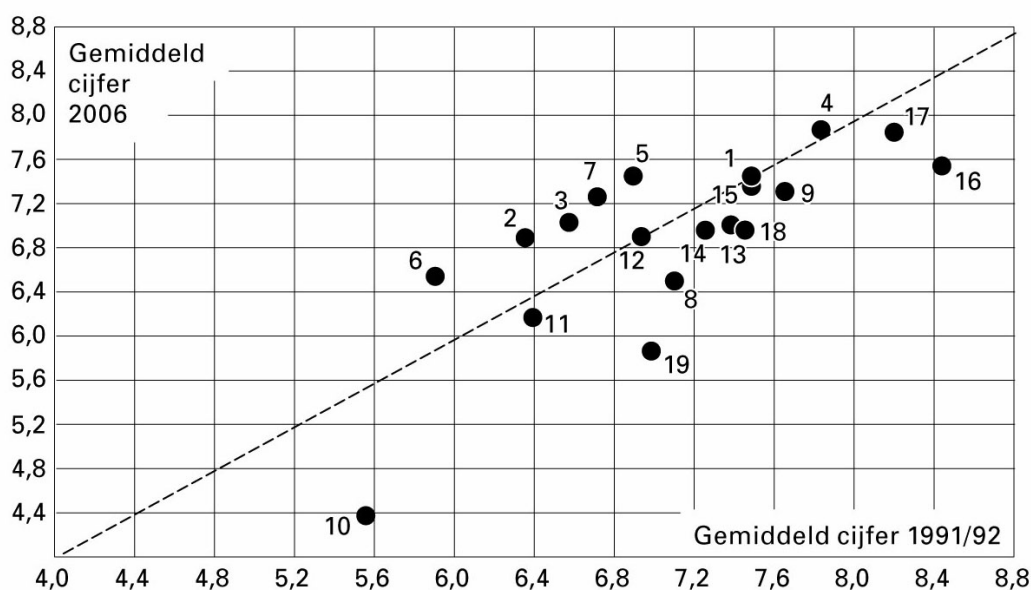
De waardering die de bewoners in 2006 gaven over hun dorp als geheel en over diverse deelaspecten daarvan is vergeleken met de waardering die de bewoners in 1991/92 gaven. Hierdoor is het niet alleen mogelijk om te zien of de mate van tevredenheid is veranderd, maar kan deels inzichtelijk gemaakt worden of er een verschuiving plaatsvindt op basis waarvan men de waardering over het dorp als geheel inhoud geeft.

FIGUUR 2.2 WAARDERING VAN DE BEWONERS OVER HET DORP ALS GEHEEL EN DE WAARDERING OVER DRIE DEELASPECTEN IN 1991/92 EN 2006.

DE WAARDERING VOOR DE WOONOMGEVING IS VASTGESTELD OP BASIS VAN RAPPORTCIJFERS WAARBIJ ONTEVREDEN= 0 TOT EN MET 5; MATIG TEVREDEN = 6; EN TEVREDEN=7 EN HOGER.

Figuur 2.2 laat zien dat de totale tevredenheid over het dorp hoog ligt en tussen 1991/92 en 2006 nog iets is gestegen. Van de gemeten deelaspecten is men het meest tevreden over de eigen woning en ook op dit punt ligt de tevredenheid in 2006 nog iets hoger. De tevredenheid is vooral hoog onder mensen met een koopwoning. In 2006 is 95 procent van hen tevreden tegenover 72 procent van de mensen met een huurwoning (niet in de figuur). Dat de tevredenheid over de woning in totaal zo hoog ligt, hangt samen met het feit dat slechts 17 procent van alle bewoners in een huurwoning woont. De mate waarin men tevreden is over de woonomgeving loopt meer uiteen. Vergeleken met 1991/92 hebben de bewoners in 2006 veel meer waardering voor de woonomgeving. Des te opvallender is het dat als specifiek gevraagd

FIGUUR 2.3 GEMIDDELD RAPPORTCIJFER VOOR DIVERSE ASPECTEN VAN DE WOONOMGEVING EN DIVERSE VOORZIENINGEN IN 1991/92 EN 2006.

WOONOMGEVINGSASPECTEN: 1= GEBOUWEN 2=BESTRATING, 3=GROENVORZIENING, 4= BUITENGEBIED, 5= GESCHIKTHEID VOOR KINDEREN, 6=VERKEERSVEILIGHEID, 7=OPENBARE VERLICHTING

VOORZIENINGEN: 8=(RIJDENDE) WINKELS, 9=BASISONDERWIJS, 10=OPENBAAR VERVOER, 11= BEDRIJVEN, 12= PARKEREN, 13= SOCIAAL-MEDISCHE VOORZIENINGEN, 14= SPORTVOORZIENINGEN, 15= SOCIAAL-CULTURELE VOORZIENINGEN, 16= NUTSVOORZIENINGEN, 17=OPHALEN HUISVUIL, 8= BIBLIOTHEEK/BUS, 19=(RIJDEND) POSTKANTOOR

wordt naar de tevredenheid over voorzieningen in het dorp men veel minder positief is. Slechts de helft van de geïnterviewden is tevreden en het percentage mensen dat aangeeft ontevreden te zijn ligt in 2006 hoger dan in 1991/92.

Figuur 2.3 geeft de waardering van de bewoners weer voor de afzonderlijke aspecten van de woonomgeving en de verschillende voorzieningen in het dorp. De waardering is uitgedrukt in gemiddelde rapportcijfers voor zowel 1991/92 als 2006. Punten die boven de diagonale lijn liggen hebben in 2006 ten opzichte van 1991/92 aan waardering gewonnen. Het blijkt om zaken te gaan die met woongenot en veiligheid te maken hebben: bestrating, groenvoorziening, geschiktheid voor opgroei-

ende kinderen, verkeersveiligheid en openbare verlichting. Wel blijft men vooral over verkeersveiligheid kritisch. Punten die onder de diagonale lijn liggen hebben aan waardering ingeboet. In deze gevallen gaat het juist om de tevredenheid over verschillende voorzieningen. De lage waardering voor het openbaar vervoer springt het meest in het oog. In 1991/92 was deze al het laagste met een 5,6, maar in 2006 geeft men er ronduit een onvoldoende voor, gemiddeld een 4,4.

Het feit dat het oordeel over het dorp als geheel positiever is geworden terwijl de waardering voor voorzieningen is afgenomen is een constatering die past bij de ontwikkeling van autonome dorpen naar woondorpen. Een mogelijke interpretatie is dat men wel kritisch oordeelt over het verdwijnen van voorzieningen, maar dat dit in de loop van de tijd een minder groot effect krijgt op de totale waardering voor het dorp. Hoewel deze interpretatie in dit onderzoek verder niet goed te toetsen valt, geeft tabel 2.1 een aanwijzing die in de richting van dit effect wijst. De samenhangsmaat laat zien dat er een positieve relatie bestaat tussen het oordeel over het dorp en het oordeel over de voorzieningen. In 2006 is deze relatie echter duidelijk minder sterk dan in 1991/92. Het oordeel over het dorp hangt ook positief samen met het oordeel over de woonomgeving. De samenhang is in beide jaren ongeveer even sterk. Dat de samenhangsmaat bij de woonomgeving lager uitvalt dan bij de voorzieningen kan mede een gevolg zijn van het feit dat de tevredenheid over de woonomgeving iets anders is gemeten. Al met al moet geconcludeerd worden dat tal van aspecten de uiteindelijke waardering van het dorp bepalen, ook aspecten die in dit onderzoek niet aan de orde komen. Wel lijkt de rol van voorzieningen in het geheel minder belangrijk te worden. Men blijft vaker positief over het dorp, ook als men minder tevreden is over de aanwezige voorzieningen.

TABEL 2.1 DE MATE VAN SAMENHANG (KENDALL'S TAU-B) TUSSEN DE TEVREDENHEID OVER HET DORP ¹ MET DE TEVREDENHEID OVER DE VOORZIENINGEN ¹ OF DE WOONOMGEVING ²

	1991/92	2006
Voorzieningen	0,38***	0,28***
Woonomgeving	0,24***	0,22***

*** p=0,000

¹ gemeten naar 'tevreden', 'matig tevreden' en 'ontevreden'

² gemeten in rapportcijfers 0 t/m 10. De cijfers 0 t/m 5 worden beschouwd als 'ontevreden', het cijfer 6 als 'matig tevreden' en de cijfers 7 t/m 10 als 'tevreden'.

Er zijn verschillen tussen de dorpen bij de mate van tevredenheid over de woonplaats, de woonomgeving, en de voorzieningen. In tabel 2.2 zijn de dorpen in groepen verdeeld wat een zekere rangorde aangeeft. Het aantal groepen is gebaseerd op het aantal dorpen dat op individuele basis significant verschilt van (een van de) andere dorpen. De overige dorpen zijn zodanig aan de groepen toebedeeld dat de dorpen binnen een en dezelfde groep niet significant van elkaar verschillen, hoewel de ondergrens van een bepaalde groep een overlap kan vertonen met de bovengrens van de daaropvolgende groep. Bij de waardering over de woonplaats en de waardering voor de voorzieningen wijst het percentage op het aandeel bewoners dat

tevreden is. Het oordeel over de woonomgeving is gebaseerd op een rapportcijfer. Het percentage toont hier het aandeel bewoners dat minstens een rapportcijfer 8 aan de woonomgeving heeft gegeven. Zoals eerder gezegd is het bij het vergelijken van de dorpen helaas niet mogelijk om Driewegen op te nemen wegens een te klein aantal ingevulde vragenlijsten in dit dorp.

TABEL 2.2

RANGORDE VAN DE DORPEN OP BASIS VAN TEVREDENHEID

	Woonplaats totaal		Woonomgeving*		Voorzieningen	
Kwadendamme	II	(84%)	II	(48%)	I	(62%)
Lewedorp	II	(82%)	III	(26%)	II	(42%)
Nieuwdorp	II	(75%)	III	(36%)	II	(47%)
Nisse	I	(90%)	I	(67%)	II	(48%)
Oudelande	II	(81%)	III	(30%)	II	(45%)
Ovezande	I	(88%)	III	(36%)	II	(49%)
's-Heerenhoek	I	(91%)	II	(49%)	I	(64%)

* Alleen bewoners die een cijfer 8 of hoger hebben gegeven.

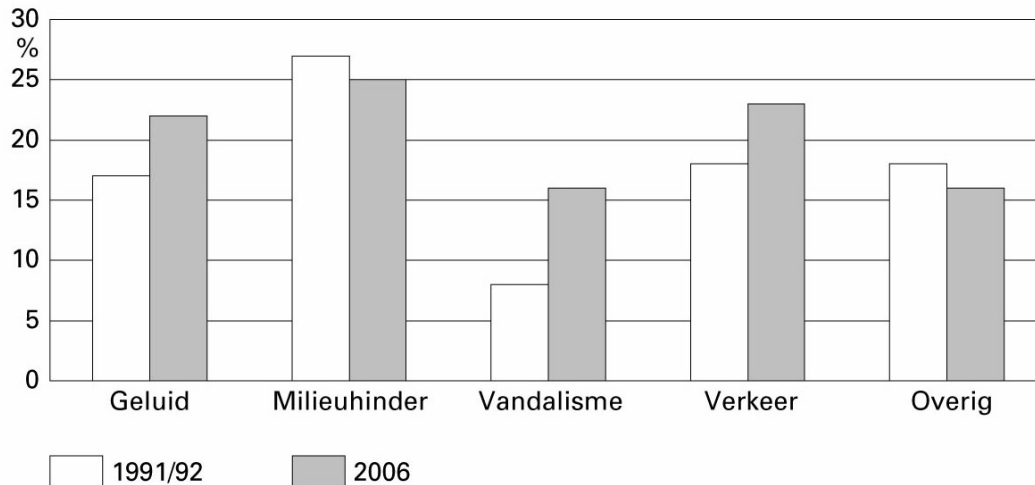
Over het geheel krijgen Nisse en 's-Heerenhoek de hoogste waardering. Nisse steekt wat betreft de waardering voor de woonomgeving duidelijk boven de rest uit. Kwadendamme krijgt naast 's-Heerenhoek een relatief hoge waardering voor voorzieningen. Bewoners in Lewedorp, Nieuwdorp en Oudelande zijn over het geheel gezien wat minder vaak tevreden ten opzichte van de bewoners in de andere dorpen.

Tevredenheid en achtergrondkenmerken van bewoners

Mannen en vrouwen verschillen niet in de mate waarin zij tevreden zijn over de woonplaats, de woning, de woonomgeving, of de voorzieningen. Het zijn vooral de jongste bewoners, 16 tot 30 jaar, en de huishoudens met tieners die gemiddeld wat minder vaak tevreden zijn over het dorp als geheel en over bepaalde voorzieningen, zoals (rijdende) winkels, sociaal-medische voorzieningen, onderwijsvoorzieningen en sportvoorzieningen. Ook onder alleenstaanden komt wat vaker ontevredenheid voor. Mensen die over een auto en rijbewijs beschikken zijn vaker tevreden over het dorp als geheel dan mensen zonder auto en/of rijbewijs. Opvallend is echter dat de 'autobeschikbaarheid' geen aantoonbare rol speelt bij de waardering voor voorzieningen. Men zou verwachten dat mensen die niet over de mobiliteit van een auto beschikken vaker ontevreden zijn over het aanbod aan voorzieningen binnen het dorp, maar dit komt dus niet naar voren. Wel blijkt dat huishoudens met lagere inkomens vaker ontevreden zijn over het openbaar vervoer. Overige kenmerken als gezondheidsbeperkingen, opleidingsniveau, kerkelijke achtergrond, geboorteplaats en woonduur hangen nauwelijks samen met de mate van tevredenheid over de diverse aspecten.

Ervaren overlast

Naast tevredenheid is aan de bewoners gevraagd of zij uiteenlopende vormen van overlast ervaren. Figuur 2.4 laat zien voor welk deel van de bewoners dit het geval is. Ten opzichte van 1991/92 geven de bewoners in 2006 vaker aan overlast te ervaren. Alleen milieuhinder en ‘overige vormen’ van overlast is minder vaak genoemd, hoewel milieuhinder van alle overlastvormen nog steeds het meest vaak voorkomt. Het aandeel bewoners dat overlast ervaart in de vorm van vandalisme of inbraak is verdubbeld van 8 procent naar 16 procent.

FIGUUR 2.4 AANDEEL BEWONERS DAT EEN BEPAALDE VORM VAN OVERLAST ERVAART.

De ervaren overlast blijkt lang niet altijd invloed te hebben op de tevredenheid die men over het dorp als totaal uitspreekt (tabel 2.3). Geluidhinder en milieuhinder vertonen wel een negatieve relatie met de tevredenheid over het dorp. Bij geluidhin-

TABEL 2.3 MATE VAN SAMENHANG (CRAMER'S V) TUSSEN VORMEN VAN OVERLAST EN WAARDERING VOOR HET DORP ALS GEHEEL

Vormen van overlast:	1991/92	2006
Geluidhinder	0,09**	0,15***
Milieuhinder	0,11**	0,10**
Vandalisme, inbraak	niet significant	niet significant
Verkeershinder	0,11***	niet significant
Overige hinder	niet significant	niet significant

der is dit effect in 2006 zelfs iets groter dan in 1991/92. Er zijn dus meer mensen die geluidhinder ervaren en er zijn meer mensen die hierdoor iets minder tevreden zijn over hun dorp als woonplaats. Opvallend genoeg is dit effect bij verkeershinder niet gevonden. Hoewel meer mensen verkeershinder ervaren, heeft deze vorm van overlast geen effect meer op het totaal oordeel over het dorp.

Er zijn grote verschillen tussen de dorpen bij vrijwel alle vormen van overlast. De dorpen zijn voor de diverse typen overlast opnieuw in groepen verdeelt (tabel 2.4). De dorpen waar men het minst vaak overlast ervaart komen in de groep I terecht. Over het geheel wordt de minste overlast ervaren in Kwadendamme waar uiteindelijk 71 procent van de bewoners geen enkele vorm van overlast zegt te ervaren. De meeste overlast wordt ervaren in 's-Heerenhoek en Nieuwdorp waar 72 tot 77 procent van de bewoners aangeeft juist wel enige vorm van overlast te ervaren. Geluidsoverlast komt het meest sterk naar voren in Nieuwdorp; milieuoverlast in Nieuwdorp en 's-Heerenhoek; vandalisme in 's-Heerenhoek; en verkeer in Ovezande.

Ervaren overlast en achtergrondkenmerken van de bewoners

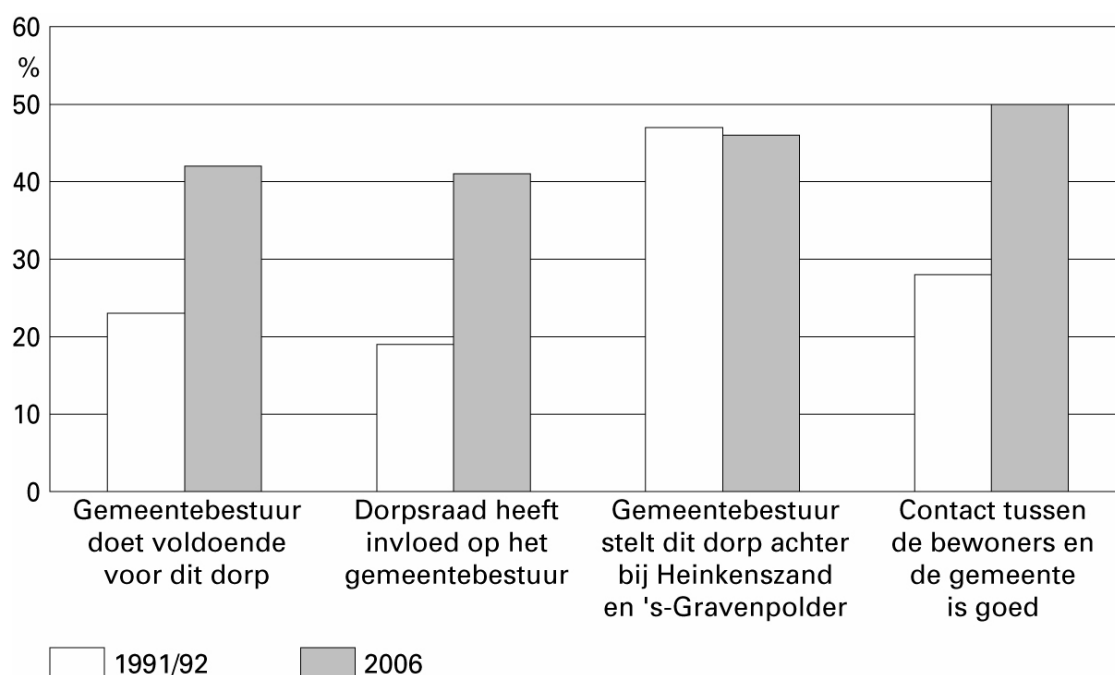
Er is geen verschil gevonden tussen mannen en vrouwen bij het ervaren van overlast. Leeftijd speelt wel een rol bij het ervaren van geluidhinder en verkeershinder. Bij 75-plussers komt overlast het minst vaak naar voren. De 30 tot 50 jarigen ervaren het meest vaak verkeershinder, gevolgd door de 50 tot 65 jarigen. Deze twee

TABEL 2.4 RANGORDE VAN DE DORPEN OP BASIS VAN HET AANDEEL BEWONERS DAT OVERLAST ERVAART *

	Geluid		Milieu		Vandalisme		Verkeer		Overig	
Kwadendamme	I	(11%)	I	(13%)	I	(7%)	I	(10%)	I	(5%)
Lewedorp	II	(26%)	II	(28%)	I	(10%)	I	(17%)	II	(17%)
Nieuwdorp	III	(39%)	III	(50%)	II	(23%)	II	(24%)	II	(13%)
Nisse	I	(14%)	I	(10%)	I	(6%)	I	(16%)	II	(19%)
Oudelande	I	(18%)	I	(11%)	I	(7%)	II	(31%)	III	(26%)
Ovezande	I	(17%)	I	(17%)	II	(15%)	III	(43%)	II	(12%)
's-Heerenhoek	II	(28%)	III	(45%)	III	(43%)	II	(24%)	II	(13%)

* in groep I wordt de minste overlast ervaren.

leeftijdscategorieën zeggen ook vaker te maken te hebben met geluidsoverlast. Bewoners met gezondheidsbeperkingen geven iets vaker aan last te hebben van vandalisme en niet nader gedefinieerde vormen van overlast. Huishoudens met kleine kinderen geven vaker dan gemiddeld aan last te hebben van verkeersdruk. Dit komt ook naar voren bij bewoners die over een auto en rijbewijs beschikken. Dit kan er op duiden dat de ervaren verkeersdruk niet alleen gaat over de directe drukte rondom de woning, maar over de ervaren hinder in het dagelijks leven van deze mobiele mensen. De ervaren overlast kan hiermee dus het dorpsniveau overstijgen en dit kan een verklaring zijn waarom deze vorm van overlast niet direct het totaal oordeel over het dorp aantast (tabel 2.3).

FIGUUR 2.5 AANDEEL BEWONERS DAT HET EENS IS MET DE STELLINGEN OVER DE RELATIE TUSSEN DE BEWONERS EN DE GEMEENTE.

Meningen over het gemeentebestuur

Omdat zowel in 1991/92 als in 2006 is gevraagd naar de mening van de bewoners over de relatie met het gemeentebestuur worden de resultaten hierover als laatste aandachtspunt in deze paragraaf gepresenteerd. De uitkomsten laten in figuur 2.5 zien dat de relatie tussen het gemeentebestuur en de bewoners van de dorpen sterk is verbeterd. Er zijn veel meer mensen die vinden dat het gemeentebestuur voldoende doet voor het dorp, dat zij er via de dorpsraad ook invloed op hebben en dat het contact goed is. Toch heeft dit niet het gevoel weggenomen dat de kleinere dorpen in het beleid achtergesteld worden ten opzichte van de grote kernen Heinkenszand en 's-Gravenpolder.

De meningen over de relatie met het gemeentebestuur zijn niet in alle dorpen gelijk (tabel 2.5). Over het geheel genomen is men in Nisse het meest positief. Gemiddeld

TABEL 2.5 RANGORDE VAN DE DORPEN OP BASIS VAN HET AANDEEL BEWONERS DAT HET EENS IS MET DE STELLINGEN OVER DE RELATIE MET HET GEMEENTEBESTUUR *

	Doet voldoende voor het dorp		Dorpsraad heeft invloed		Dorp wordt achtergesteld*		Contact is goed	
Kwadendamme	II	(31%)	II	(28%)	III	(72%)	II	(48%)
Lewedorp	I	(44%)	II	(35%)	I	(37%)	II	(47%)
Nieuwdorp	I	(46%)	I	(42%)	II	(48%)	II	(47%)
Nisse	I	(45%)	I	(44%)	I	(36%)	I	(54%)
Oudelande	II	(27%)	II	(34%)	II	(46%)	II	(35%)
Ovezande	I	(44%)	I	(42%)	II	(55%)	I	(57%)
's-Heerenhoek	I	(53%)	I	(51%)	II	(44%)	I	(57%)

* in groep I voelt men zich het minst achtergesteld.

is men minder positief in Kwadendamme en Oudelande. Met name valt op dat in Kwadendamme veel bewoners van mening zijn dat hun dorp wordt achtergesteld ten opzichte van Heinkenszand en 's-Gravenpolder. Dit geeft de indruk dat in Kwadendamme sterker in termen van autonomie wordt gedacht, waarbij het principe van kleine dorpen en grote dorpen van betekenis is.

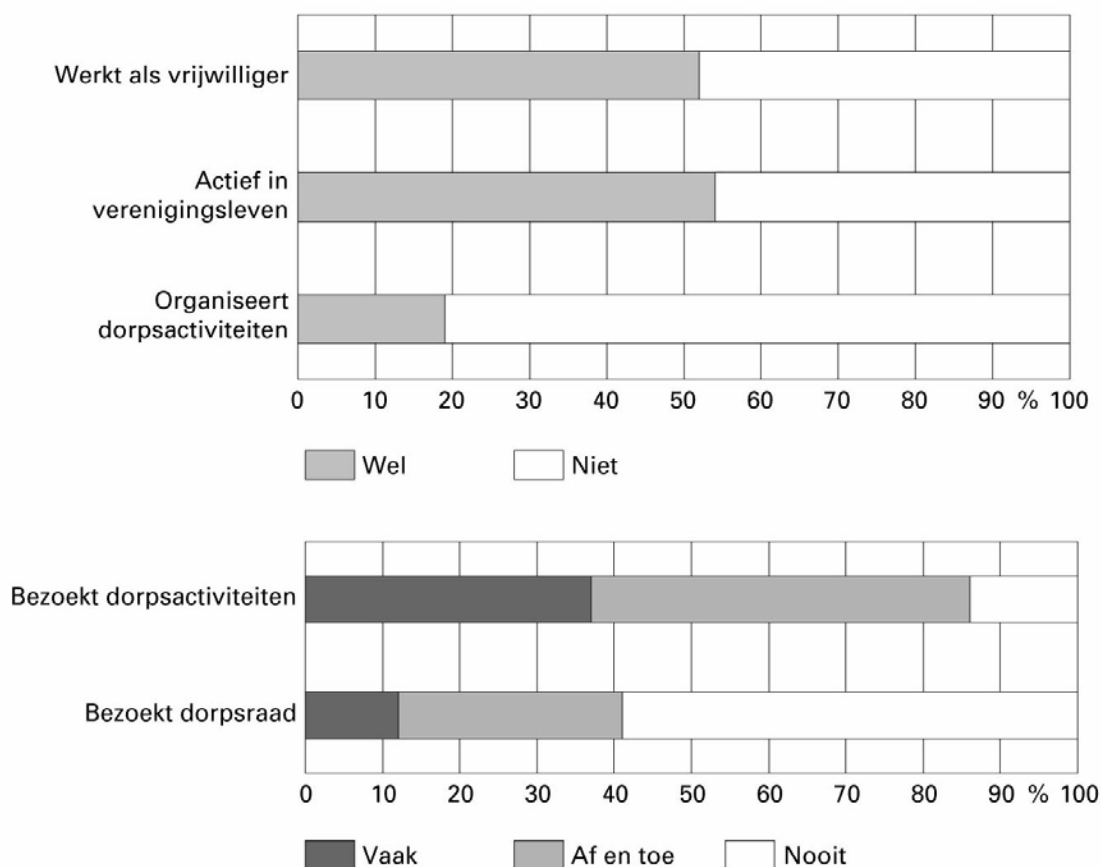
Sociale cohesie

De participatie van bewoners

Bij de bewoners is op verschillende manieren nagegaan in hoeverre zij deelnemen aan het gemeenschapsleven. Hierbij komen de volgende participatievormen aan bod:

- werken als vrijwilliger
- actieve deelname aan het verenigingsleven
- organiseren van activiteiten in het dorp
- bezoeken van activiteiten in het dorp
- bezoeken van bijeenkomsten van de dorpsraad.

De dorpen worden gekenmerkt door een rijk gemeenschapsleven via de kerk, de verenigingen en de dorpsactiviteiten, waarbij men zich breed voor de gemeenschap

FIGUUR 2.6 AANDEEL BEWONERS DAT DEELNEEMT PER TYPE ACTIVITEIT.

inzet. De totale participatie past bij het beeld van een vitale *civil society* (figuur 2.6). Ongeveer de helft van de bewoners zegt via een of meerdere organisaties als vrijwilliger te werken. Dit doen zij vooral op het gebied van godsdienst en levensbeschouwing, gevolgd door sport, hulp op school, en hobby's. Vrouwen zijn vaker actief als vrijwilliger dan mannen door vrijwilligerswerk via de kerk en vrouwenorganisaties, maar vooral door vrijwilligerswerk dat met kinderen te maken heeft, zoals hulp op school, oudercommissies en kinderopvang. Verder neemt iets meer dan de helft van de bewoners actief deel aan het verenigingsleven. Sportverenigingen zijn het meest populair. Naast het besloten verenigingsleven worden vele activiteiten georganiseerd die voor het hele dorp – en mensen van buiten – te bezoeken zijn. De overgrote meerderheid van de bewoners laat zich geregeld zien op dergelijke dorpsactiviteiten, slechts 14 procent houdt zich afzijdig. De organisatie van deze activiteiten ligt echter bij een veel kleinere groep mensen: 81 procent geeft aan nooit dorpsactiviteiten te organiseren. Het bezoeken van de dorpsraad is ook een minder algemeen gebruik. Van de bewoners gaat niet meer dan 12 procent (bijna) altijd naar de bijeenkomsten en 29 procent af en toe. Mannen bezoeken vaker bijeenkomsten van de dorpsraad dan vrouwen.

De levensfase waarin men zit en daarmee de leeftijd die men heeft, is de belangrijkste factor voor het bepalen van de kans of iemand wel of niet participeert. De jongste leeftijdscategorie van 16 tot 30 jaar participeert minder in zaken waar verantwoordelijkheid een rol speelt: de participatiegraad bij bezoeken aan de dorpsraad is laag en zij zijn minder vertegenwoordigd bij vrijwilligerswerk en het organiseren van dorpsactiviteiten. Vrijwilligerswerk, deelname aan het verenigingsleven en het organiseren van dorpsactiviteiten komt het meeste voor onder 30 tot 50 jarigen. Dit is de levensfase van ouders met veelal thuiswonende kinderen, voor wie veel georganiseerd wordt. Huishoudens met jonge kinderen zijn dan ook bovengemiddeld actief als vrijwilliger, in het verenigingsleven, het bezoeken van dorpsactiviteiten en het organiseren hiervan. Het zijn echter de 50 tot 65 jarigen die het meest vaak bijeenkomsten van de dorpsraad bezoeken. De oudste leeftijdscategorie, bestaande uit 75-plussers, is veruit het minst actief. Dit komt voor een deel omdat deze ouderen door een slechtere gezondheid van henzelf of hun partner meer aan huis gebonden zijn, zoals in het voorbeeld van deze 78-jarige vrouw [respondent 1549] naar voren komt:

“Nee, weinig. Met de ouderenbond wel eens wat, maar verder weinig. Die organiseren activiteiten en af en toe een reisje. Een reisje van één dag en als er bingo is dan ga ik daar ook naartoe. En als er wat bijzonders is, dan ga ik ook. Als het tenminste mogelijk is. In verenigingen zit ik niet meer. Vanwege de gezondheid van mijn man. Hij heeft jicht.”

Voor een deel van de ouderen betekent het echter dat men wat minder gaat doen en bepaalde taken afstoot, terwijl men op andere vlakken nog wel actief en betrokken blijft. Een man van 72 jaar [respondent 1677] vertelt:

“Ik ben negen jaar aan één stuk voorzitter geweest van de ouderenbond. Ik ben er twee weken geleden mee gestopt. Maar dat nam ook heel veel tijd in beslag. ... Voor de rest heb ik in het verleden veel bemoeienis gehad met de voetbalvereniging. Leider geweest van een elftal, in het bestuur gezeten. Maar ja, dan word je wat ouder en dan stop je daar mee. ... En dat geldt ook voor het schoolbestuur. En het geldt ook voor de carnavalsvereniging.”

Over het algemeen heeft men veel waardering voor alles wat er voor de dorpsgemeenschap wordt georganiseerd. Zelfs al heeft men lang niet altijd een directe binding met een specifieke activiteit, toch vindt men het vaak de moeite waard om de dorpsactiviteiten te bezoeken, zoals deze 48-jarige vrouw [respondent 1454] aan geeft:

“Er zijn hier veel activiteiten voor zo’n kleine gemeenschap. Daarvoor verdienen ze wel een compliment. Ze organiseren een avondvierdaagse. ... En met Koninginnedag zijn ze altijd heel erg actief, dan organiseren ze van alles, dan wordt er een tent achter de kerk gezet en spelletjes georganiseerd voor de kinderen en voor volwassenen. En ze kunnen ook nog optreden op het podium als ze dat leuk vinden, dus wat dat betreft is het best een actief dorp.”

Naast de jongste en de oudste bewoners zijn het ook de mensen met een korte woonduur die minder betrokken zijn bij het organiseren van dorpsactiviteiten. Velen van hen maken over het algemeen echter wel gebruik van de activiteiten om het dorp en de mensen wat beter te leren kennen. Een 52-jarige vrouw [respondent 1513] is vijf jaar geleden van buiten Zuid-Beveland in een van de grotere dorpen komen wonen. Zij vertelt:

“Organiseren? Nee, dat nog niet. Dat komt misschien nog wel. Maar ik ben nu nog even gebruiker. Het zijn wel echt activiteiten waar men voor thuis blijft. Koninginnedag hebben we dan aanstaande zaterdag weer. ... Je hebt ook maar een beperkt aantal mensen dat het organiseert en je hebt natuurlijk ook een beperkt aantal middelen. Kijk dat Klomppop, ik vind de muziek over het algemeen niet leuk, maar om ’s avonds een pilsje te komen halen is hartstikke gezellig. Dan sta je daar dus ook in een tent, ook met je dorpsgenoten.”

Het feit dat de organisatie bij een kleine groep ligt, betekent dat er een aanzienlijke druk kan liggen op de schouders van degenen die de tradities in stand houden. Het algemene beeld in de huidige samenleving is dat het moeilijk is om nieuwe vrijwilligers aan te trekken (Simon *et al.*, 2007). Door tradities kan de organisatie echter ook als vanzelfsprekend binnen een bepaalde groep blijven. Vaak staan dan pas nieuwe organisatoren op als de oude er daadwerkelijk mee ophouden. Hierbij kan het als zeer positief beschouwd worden dat de dorpsactiviteiten een groot deel van de dorpsbewoners weet te bereiken. Dit vergroot de kans om mensen te vinden die de kar (tijdelijk) willen trekken, zoals duidelijk wordt uit de woorden van deze 57-jarige man [respondent 1017]:

“Ja, altijd dezelfde. Het is toch een kleine groep tamelijk actieve mensen die heel sterk betrokken zijn bij het dorp. Je ziet op sommige plekken bepaalde ontwikkelingen: vaders en moeders zaten erin en nu zie je dat de kinderen in een aantal gevallen die zaak overnemen en daarin ook heel actief zijn. En dat is op zich, denk ik, fantastisch. ... Maar dan merk je ook wel dat er de laatste vier jaar al twee keer enquêtes zijn geweest met de vraag ‘wie wil er wat doen en geef je dan op’. ... Ik had er eerst geen tijd voor over om naast mijn werk nog een aantal zaken te doen. Maar de laatste keren ben ik best bereid om wat te doen.”

Een 60 jarige man [respondent 1585] die al 34 jaar in een van de dorpen woont geeft aan dat er ook een golfbeweging zit in de opkomst, bloei en neergang van verenigingen en activiteiten, wat eerder aangeeft dat het verenigingsleven van karakter verandert dan dat het in omvang afneemt:

“Op een gegeven moment komt iets op en dat komt tot grote bloei en dan zakt het weer in. ... Er was hier, al vele jaren terug, zo’n marionettenvereniging. Dat was voor zo’n dorp een enorme vereniging en dat liep fantastisch. Maar op een gegeven moment valt de interesse bij jongeren weer een beetje weg, en dan zakt ook zo’n vereniging weg. En zo gaat het door. Ook op het dorp is het modegevoelig.”

De dorpen verschillen onderling niet in het aandeel bewoners dat actief is in vrijwilligerswerk of het verenigingsleven. Wel bestaan er verschillen in de mate waarin bewoners dorpsactiviteiten bezoeken en organiseren, of de dorpsraad bezoeken. Tabel 2.6 geeft een overzicht van deze verschillen. Over het geheel ligt de participatiegraad het hoogste in Nisse en Oudelande, gevolgd door Kwadendamme. Ten opzichte van de andere dorpen ligt de participatiegraad het laagste in Lewedorp en Nieuwdorp. In ’s-Heerenhoek ligt de verhouding het meest scheef tussen het percentage mensen dat activiteiten bezoekt en het percentage dat zegt mee te helpen met organiseren.

TABEL 2.6 RANGORDE VAN DE DORPEN OP BASIS VAN HET AANDEEL BEWONERS DAT DEELNEEMT AAN DORPSACTIVITEITEN EN DAT BIJEENKOMSTEN VAN DE DORPSRAAD BEZOEKT

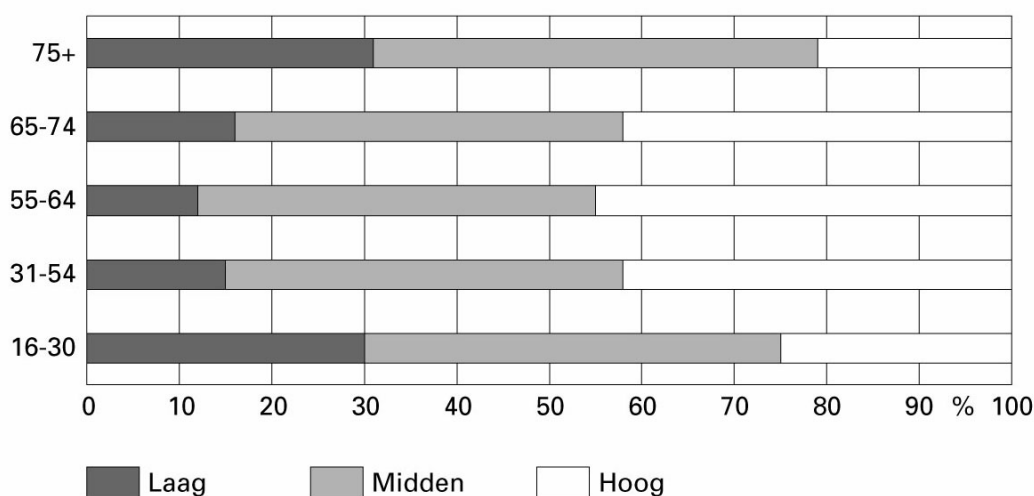
	Bezoeken dorpsactiviteiten		Organiseren dorpsactiviteiten		Bezoeken dorpsraad	
Kwadendamme	I	(87%)	II	(22%)	II	(43%)
Lewedorp	II	(77%)	III	(10%)	II	(31%)
Nieuwdorp	II	(78%)	III	(15%)	II	(42%)
Nisse	I	(90%)	I	(33%)	II	(42%)
Oudelande	I	(91%)	II	(26%)	I	(54%)
Ovezande	I	(87%)	III	(13%)	I	(48%)
's-Heerenhoek	I	(91%)	III	(14%)	II	(38%)

Participatie en achtergrondkenmerken van de bewoners

Wat betreft de sociaal-economische indicatoren speelt inkomen een grotere rol dan opleidingsniveau voor de kans dat men participeert. Hoewel laag opgeleiden het minst vaak deelnemen aan dorpsactiviteiten, zijn het vooral de lagere inkomens die in vrijwel alle activiteiten minder vaak participeren. Verder komt naar voren dat mensen die geen auto tot hun beschikking hebben ook minder vaak vertegenwoordigd zijn bij de verschillende activiteiten. Ook kerkelijke achtergrond blijkt een rol te spelen. rooms-katholieken zijn over het algemeen het meest actief, wat tot uiting komt bij bezoeken aan de dorpsraad, deelnemen aan dorpsactiviteiten en het organiseren hiervan. Over het algemeen zijn de bewoners zonder kerkelijke achtergrond het minst actief, met uitzondering van het organiseren van dorpsactiviteiten.

Betrokkenheid bij het dorp

De betrokkenheid van de bewoners bij hun eigen dorp is onderzocht aan de hand van hun oordeel over een aantal uitspraken. Hierbij gaat het ten eerste om uitspraken die wijzen op verantwoordelijkheidsgevoel voor de bewoners van het dorp en ten tweede om uitspraken die het bestaan van een zekere lokale trots onderschrijven. De betrokkenheid onder de bewoners is groot. Slechts 18 procent heeft een relatief laag lokaal verantwoordelijkheidsgevoel en herkent weinig van het bestaan van lokale trots, terwijl 38 procent zich zeer verantwoordelijk voelt voor het dorp en 49 procent aangeeft dat de trots en inzet voor het dorp hoog is. Met name de mate van het lokale verantwoordelijkheidsgevoel hangt samen met de leeftijd van de bewoner, zoals is te zien in figuur 2.7.

FIGUUR 2.7 LOKAAL VERANTWOORDELIJKHEIDSGEVOEL ONDER DE BEWONERS NAAR LEEFTIJDSCATEGORIEËN.

Ook hier blijkt dat de jongste en oudste bewoners zich minder verantwoordelijk voelen voor het lokale reilen en zeilen, terwijl dit het meest sterk is onder de 50 tot 65 jarigen. Daarnaast blijkt kerkelijke achtergrond een duidelijke rol te spelen bij de mate van betrokkenheid op zowel verantwoordelijkheidsgevoel als het besef van lokale trots. De bewoners zonder kerkelijke achtergrond voelen zich het minst lokaal verantwoordelijk. De rooms-katholieken voelen zich het meest verantwoordelijk en herkennen zich het meest in het bestaan van lokale trots. Verder valt op dat degenen die over een auto en rijbewijs beschikken op beide kenmerken een grotere betrokkenheid vertonen. De plaats waar men geboren is en de woonduur die men in het dorp heeft, zijn veel minder belangrijke kenmerken. Hoewel de bewoners die buiten Zuid-Beveland zijn geboren het minst hoog inzetten op het bestaan van lokale trots, is het is zeker niet zo dat deze vorm van betrokkenheid vooral iets is van dorpsautochtonen. Mensen die pas zeer kort in het dorp wonen, voelen zich (nog) wel minder verantwoordelijk voor het lokale gebeuren.

Het onderkennen van het bestaan van lokale trots blijkt vooral een kenmerk van een paar afzonderlijke dorpen te zijn, waarbij Nisse en Kwadendamme hoog scoren en Ovezande en Lewedorp relatief laag (tabel 2.7). Op het punt van lokale verantwoordelijkheid zijn geen significante verschillen gevonden tussen de dorpen.

TABEL 2.7 RANGORDE VAN DE DORPEN OP BASIS VAN HET AANDEEL BEWONERS DAT HOOG INZET OP HET BESTAAN VAN LOKALE TROTS

	Lokale trots	
Kwadendamme	I	(69%)
Lewedorp	III	(38%)
Nieuwdorp	II	(46%)
Nisse	I	(77%)
Oudelande	II	(54%)
Ovezande	III	(36%)
's-Heerenhoek	II	(54%)

De territoriale binding van bewoners aan het dorp

Bewoners kunnen zich op verschillende manieren binden aan het dorp. Bij een traditionele dorpsbinding speelt een groot deel van het dagelijks leven zich af binnen het eigen dorp. Men woont er, werkt er, gaat er naar verenigingen en ontmoet er vrienden en familie, zoals deze 51-jarige man [respondent 1729] die altijd in Zuid-Beveland heeft gewoond:

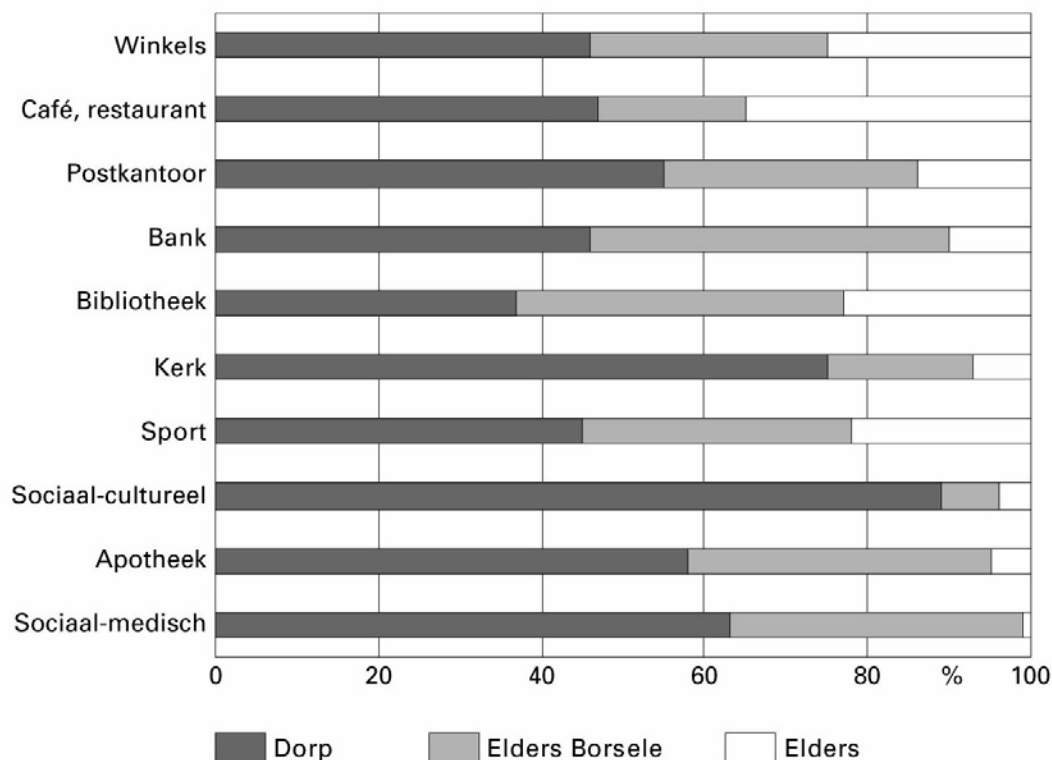
“Ik ben vrij snel betrokken geraakt bij het wielercomité hier. En daarnaast heb ik, toen de kinderen op de lagere school zaten, de oudervereniging gedaan en de MZR. ... En verder ben ik eigenlijk betrokken bij alles wat vereniging is. En dan heb je hier op het dorp natuurlijk cafés waar zich veel afspeelt. Daar kun je iedereen ontmoeten en daar spelen de activiteiten van de verenigingen zich meestal af. Dat is een beetje het sociale aspect. Werken doe ik ook in dit dorp. Eigenlijk doe ik alles hier: wonen, werken en de verenigingen.”

In het proces waarbij autonome dorpen zich ontwikkelen tot woondorpen, verliest de economische binding voortdurend aan betekenis. Van de bewoners die een opleiding volgen of werk hebben, heeft 20 procent deze opleiding of dit werk binnen het dorp. Dat betekent dat 80 procent van deze groep geen directe economische binding met het dorp heeft; voor 44 procent van de bewoners ligt deze binding zelfs buiten Zuid-Beveland. Daarmee verdwijnt de vanzelfsprekendheid om alles binnen het dorp te doen. Dit betekent dat bewoners bewuster gaan kiezen op basis van niet-traditionele argumenten om al dan niet van de mogelijkheden in het dorp gebruik te maken. Zo kiest deze 48-jarige vrouw [respondent 1454] die drie jaar geleden van buiten Zuid-Beveland in een van de kleine dorpen is komen wonen, er uiteindelijk wel voor om haar zoontje naar de school in het dorp te sturen:

“Alleen mijn zoontje zit hier nog op de basisschool. Voor zijn sociale contacten. Je kunt best de hele omgeving uitpluizen, van waar is een school die

precies aansluit bij mijn ideeën en denkbeelden waarvan ik denk waar goed onderwijs aan zal moeten voldoen. Dan kom ik misschien in Goes uit of waar dan ook. Maar doe ik hem daar een plezier mee? Want hier wonen kindjes waar hij uit school gewoon naar toe kan en die hier komen en waar hij lekker mee kan spelen en ravotten. En dat is een afweging. En dan kies je voor het sociale element, want je kunt denk ik niet alles hebben. En nu zegt hij bijvoorbeeld 'heel groep 5, dat zijn allemaal mijn vriendjes'. En dan denk ik 'ja dat is leuk'."

De functionele binding geeft aan in hoeverre bewoners gebruik maken van voorzieningen in het eigen dorp. Ook deze bindingsvorm is sterk afgenomen, hoewel dit niet voor alle typen voorzieningen evenzeer geldt. In figuur 2.8 komt naar voren dat sociaal-culturele voorzieningen zoals het dorpshuis, verenigingsgebouwen en

FIGUUR 2.8 DE PLAATS WAAR MEN MEESTAL VOORZIENINGEN BEZOEKT NAAR TYPE VOORZIENING.

speeltuinen sterk lokale voorzieningen zijn. Ook het kerkelijk leven is grotendeels aan het eigen dorp gebonden. Voor betrokkenheid bij het gemeenschapsleven maken bewoners dus nog vrij sterk gebruik van de mogelijkheden binnen het eigen dorp. Daarnaast blijft meer dan de helft van de bewoners die gebruik maken van postvoorzieningen, sociaal-medische voorzieningen en de apotheek hiervoor meestal binnen het eigen dorp. Voor cafés en restaurants, winkels, bibliotheek en sportvoorzieningen verlaat men echter niet alleen vaak het dorp, maar gaat men zelfs relatief vaak naar plaatsen buiten de gemeente Borsele. Dit is een indicatie dat de nabijheid van dit type voorzieningen van minder belang is, omdat men zich hiervoor vaker richt op de hele regio.

Al met al zegt 37 procent van de bewoners nog zoveel mogelijk gebruik te maken van de voorzieningen die in het dorp aanwezig zijn. Slechts 8 procent maakt nooit gebruik van dorpsvoorzieningen. Wat betreft het gebruik van dorpswinkels hinken veel mensen op twee gedachten. Men vindt het zorgwekkend dat er weinig winkels in het dorp overblijven. Het assortiment binnen het dorp wordt steeds beperkter en de prijzen komen hoger te liggen dan in grote supermarkten buiten het dorp. Men beschouwt dit vooral als nadelig voor die bewoners die minder mobiel zijn en niet over een auto beschikken, zoals blijkt uit het volgende citaat van een 60-jarige man [respondent 1585]:

“Nou, het zit wel op het uiterste minimum hier. We hebben nog een kleine supermarkt en we hebben nog een bakker. En ik hoop dat die nog heel lang blijven. Want als je dat niet meer hebt op een dorp...en dat zouden we misschien meer moeten gaan beseffen met z’n allen, dat dat medebepalend is voor de leefbaarheid van het dorp. Kijk, veel jonge mensen werken ergens anders en hebben allebei een auto. Die gaan makkelijk even met de auto naar de stad om de wekelijkse boodschappen te doen. Maar we zien hier ook een stukje vergrijzing. En ouderen zijn vaak toch meer aangewezen op wat er op zo’n dorp beschikbaar is.”

Maar bewoners versterken zelf ook het proces van schaalvergroting, juist omdat zij steeds mobieler zijn. Een 51-jarige man [respondent 1729] laat dat ook zien:

“Winkels zijn er niet meer zoveel. Dat ligt ook een beetje aan onszelf natuurlijk. Daar is iedereen zo’n beetje schuldig aan hier. Wij halen ook onze boodschappen in een grotere winkel. Mijn vrouw werkt ook in Goes en dan doe je dat daar.”

Winkels zijn dan ook niet voor iedereen de belangrijkste voorzieningen voor een dorp. Zo maakt een 57-jarige man [respondent 1017] de afweging dat ontmoetingsplaatsen voor een dorp belangrijker zijn dan voorzieningen voor materiële behoeften:

“Als ik moet kiezen en zeggen wat nou belangrijk is voor een dorp: ...dan denk ik dat een kerk, school en sportvereniging voor mij veel belangrijker zijn, omdat van daaruit toch veel initiatieven genomen worden die de gemeenschap dragen. En die winkels zijn toch veel individueler, wat mij betreft. Het is handig. Als er winkels verdwijnen is dat jammer. ... Maar wij kwamen er eigenlijk alleen als we iets vergeten hadden.”

De jongere leeftijdscategorieën zijn economisch-functioneel minder op het dorp georiënteerd dan anderen. Zij volgen vaker een opleiding buiten het dorp, of hebben elders betaald werk en zij maken minder vaak gebruik van lokale voorzieningen. Verder maken ook 75-plussers wat minder vaak gebruik van lokale voorzieningen dan gemiddeld, zoals deze 78-jarige vrouw [respondent 1549] die haar hele leven in Zuid-Beveland woont en drie jaar geleden in een van de dorpen is komen wonen:

“Ze hebben hier niet alle boodschappen die ik hebben wil. Ik heb altijd magere vla en dat hebben ze hier niet, wel halfvol maar geen magere. En zo zijn er nog wel meer van die dingetjes. Mijn man gebruikt altijd zoutloze boter. En die hebben ze hier ook niet. En ja, dan moet je toch naar verderop.”

Passend bij het beeld van de nieuwe verscheidenheid is de economisch-functionele binding aan het dorp zwakker naarmate bewoners verder van het dorp af geboren

zijn, of korter in het dorp wonen. Onder deze import bewoners wordt vaker gekozen voor de voorzieningen die bij de eigen leefstijl passen, of deze zich nu binnen of buiten het dorp bevinden, zoals blijkt in het verhaal van deze 48-jarige vrouw [respondent 1454] die drie jaar geleden van buiten Zuid-Beveland naar een van de dorpen is verhuisd:

“Ik ga niet op het dorp naar de kapper, wat ik wel heb geprobeerd. Maar goed, het moet net bij jou passen, bij jouw stijl of wat jij wil. Als er ergens maar één van is, dan moet het ook nog net aansluiten bij jouw wensen. ... En als ik net dat kleurtje in mijn haar wil wat ik hier niet kan vinden, dan ga je toch ergens anders zoeken.”

In de ontwikkeling naar deze nieuwe verscheidenheid vormt de woonfunctie de belangrijkste binding aan het dorp. Mensen die van buiten in het dorp komen wonen, hebben vaak hun plek doelbewust vanwege de woning en de woonomgeving gekozen, zoals deze 52-jarige vrouw [respondent 1513] die 5 jaar geleden van buiten Zuid-Beveland naar een van de dorpen binnen het gebied van het Waardevol Cultuurlandschap is verhuisd:

“Eigenlijk hebben we heel doelbewust voor dit dorpje gekozen, want het is het hart van de Zak, de parel van de Zak. En die Zak sprak ons vreselijk aan, omdat, ja, kleinschalige polders, mooie vergezichten. Aan de ene kant open, maar niet zo open als in Friesland, waar het echt open tot het einde is. Hier heb je altijd wel een rij bomen of een dijk die je tegenkomt. Het landschap trok ons ontzettend.”

De binding aan het dorp voor het wonen is dan ook groot. Van alle bewoners geeft 96 procent aan dat het prettig wonen is in het dorp en zegt 88 procent dat je het goed hebt getroffen als je in het dorp woont. Dit wil niet zeggen dat het dorp voor al deze bewoners de hele wereld is. Van de bewoners zegt 64 procent dat men niet per definitie nergens anders zou willen wonen en geeft 74 procent aan dat men elders ook wel zou kunnen wennen. Deze 48-jarige vrouw [respondent 1454] die drie jaar geleden in Zuid-Beveland is komen wonen is daar heel duidelijk in:

“Ik denk dat als we dit allemaal zouden oppakken en ergens anders neer zouden zetten, dat dat ook ging, dat ik dat ook prima zou vinden. In een vergelijkbare, rustige, natuurlijke omgeving, natuurlijk.”

Dat het elders ook prettig wonen kan zijn, geeft echter geen directe aanleiding om te gaan verhuizen. In totaal is 15 procent van de bewoners van plan om binnen een termijn van twee jaar te verhuizen, waarbij een kwart van deze groep dit echter binnen het eigen dorp wil doen. Voor de helft van de mensen met verhuisplannen geldt dat niet alleen het dorp maar ook de gemeente Borsele verlaten zal worden. Hoe jonger, hoe vaker men aangeeft dat men ook wel ergens anders zou kunnen wonen en het zijn de jongste bewoners die het meest vaak concrete verhuisplannen hebben. Hoewel het wonen voor velen de primaire binding is geworden, speelt de sociale binding aan het dorp nog steeds een belangrijke rol via vrijwilligerswerk, het verenigingsleven, en het eigen sociale netwerk (Simon *et al.*, 2007). Voor zover in dit onderzoek kan worden nagegaan speelt ongeveer de helft van het vrijwilligerswerk en de deelname aan het verenigingsleven zich af binnen het eigen dorp. Onder 16 tot 30 jarigen is het actieve verenigingsleven minder lokaal gebonden dan gemiddeld. Als geheel vormen de verenigingen, maar ook de kerk met al haar nevenactiviteiten

en de dorpsactiviteiten belangrijke ontmoetingsplaatsen voor de bewoners. In de woorden van deze 60-jarige man [respondent 1585] uit een van de grotere dorpen die in een bestuur van een vereniging zit:

“Wat is er leuk aan? Nou, dat is misschien ook dat sociale contact wat je er-mee onderhoudt. En het feit dat je met z’n allen wat organiseert en dat doet op het dorp. En dat is, denk ik, gewoon belangrijk. Als er in een groep wat gedaan wordt, dan zie je gezamenlijk resultaat.”

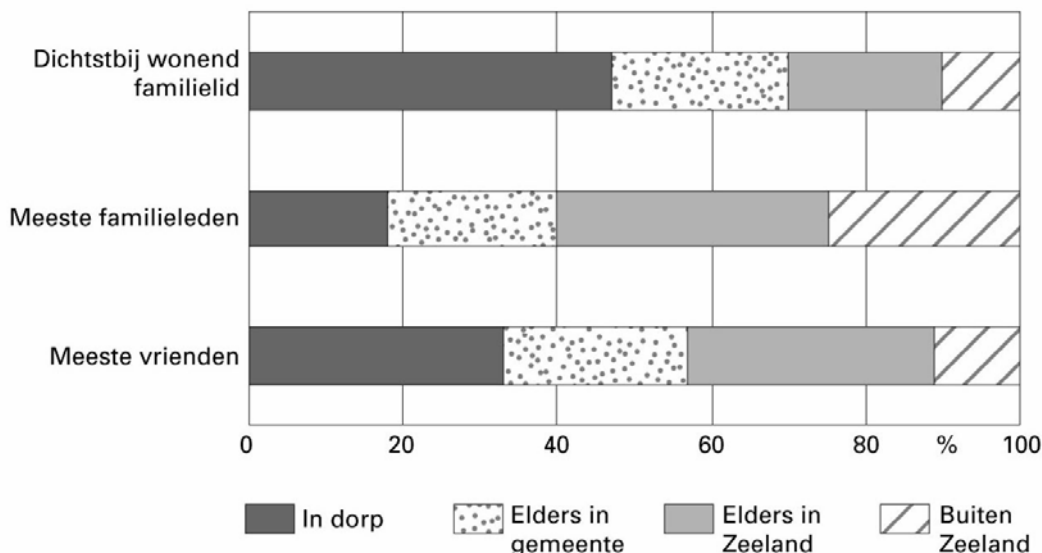
In het traditionele dorpsleven lopen veel van deze sociale verbanden in elkaar over, waarbij vooral geldt dat iedereen iedereen kent. Een 72-jarige man [respondent 24] die 30 jaar in een van de dorpen woont, vertelt:

“Ik had eerst die voetbaltrainingen en daar zat ik in het bestuur van de voetbalvereniging en ik was leider van het elftal. En ik denk dat het zo gekomen is...dat zijn natuurlijk allemaal jongelui, maar degene die in de voetbalvereniging zitten, heel veel daarvan zitten ook weer in de carnavalsvereniging. En ik heb dan best een beetje feeling om met mensen om te gaan...Nou, dat zien ze op een dorp heel gauw hoor! En als je wilt, zit je zo overal in.”

Ook nieuwkomers zijn zich er vaak van bewust dat men via de verenigingen en het meedoen aan activiteiten veel mensen kan ontmoeten en de dorpsbewoners beter kan leren kennen, zoals deze 49-jarige vrouw [respondent 1172] die nu twee jaar in een van de dorpen woont:

“Ik voel mij nog niet echt ingeburgerd. Als ik in meerdere verenigingen ga, dan wel. Want dan ken je ook andere mensen en dan denk ik dat je er ook vlugger tussen rolt met andere dingen. ... maar daar zal ik zelf aan moeten werken. Ze komen niet naar mij toe.”

Bij het proces naar een nieuwe verscheidenheid hoort echter ook dat steeds meer bewoners bewuster een keuze maken welke binding men met het dorp wil aangaan

FIGUUR 2.9 HET AANDEEL BEWONERS NAAR DE PLAATS WAAR DIVERSE TYPEN NETWERKLEDEN WONEN.

en waar men wel of geen behoefte aan heeft. Hierbij ontstaan vaker enkelvoudige contacten. Dezelfde bewoonster vervolgt:

“Ik zit op een badmintonvereniging. De contacten met de badmintonleden zijn ook altijd goed. We zien elkaar hoofdzakelijk op de trainingsavonden, daarbuiten zien we elkaar eigenlijk nooit.”

Het persoonlijk netwerk kan men grofweg indelen naar familie, vrienden/kennissen en burenccontacten. Bijna de helft van de bewoners heeft tenminste één familielid in hetzelfde dorp wonen (figuur 2.9). Voor nog eens 23 procent woont er in ieder geval één familielid in de gemeente Borsele. Een deel van de bewoners heeft de meeste familie in het dorp wonen, maar meer dan de helft van de bewoners heeft de meeste familieleden buiten de gemeente Borsele, of zelfs buiten Zeeland wonen. De vriendenkring is ten opzichte van familie meer lokaal gebonden. Voor 33 procent van de bewoners wonen de meeste vrienden in het dorp en voor nog eens een kwart in ieder geval in de gemeente. De 50-plussers hebben vaker een lokaal vriendennetwerk dan jongere bewoners. In de oude verscheidenheid speelt het sociale leven zich binnen het eigen dorp af, zoals bij deze 51-jarige man [respondent 1729] die zijn hele leven in Zuid-Beveland heeft gewoond:

“Je hebt elkaar nodig en daardoor ken je bijna iedereen. Vrienden hebben meestal wel met de vereniging te maken. Mensen waar je van alles mee doet, ja, die wonen bijna allemaal in het dorp.”

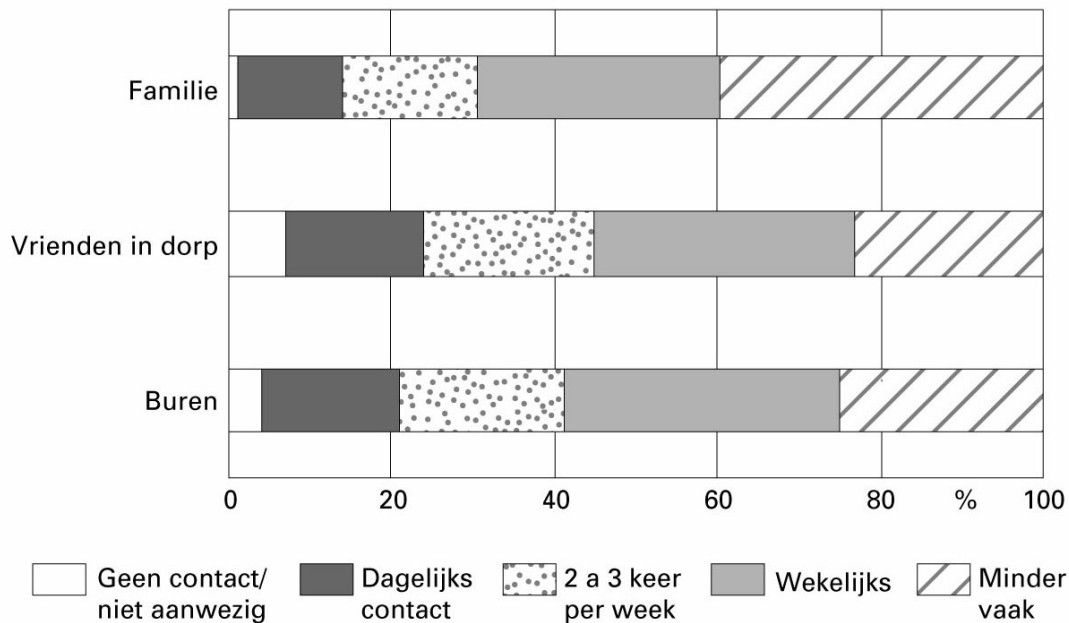
In de nieuwe verscheidenheid zijn sociale contacten gesegmenteerd. Het netwerk van deze 57-jarige man [respondent 1017] die van buiten Zeeland in een van de dorpen is komen wonen, bestaat zowel uit lokale contacten als uit contacten elders in Nederland:

“We zijn eigenlijk vaak weg, wat betekent dat we een netwerk buiten het dorp koesteren en onderhouden. Je zou bijna kunnen zeggen dat onze contacten binnen het dorp in ieder geval plaatsvinden van maandag tot en met vrijdag en heel vaak zie je dat we in de weekenden weg zijn naar vrienden van ons die in Rotterdam wonen of naar familie die in Limburg woont. ... We hebben dus een netwerk buiten het dorp en een netwerk binnen het dorp. Welke twee het belangrijkste is, zou ik eigenlijk niet durven zeggen.”

Heeft men vrienden in het dorp, dan heeft men over het algemeen vaker contact met deze vrienden dan met familie, of burenc (figuur 2.10).

Buren behoren niet automatisch tot de vriendenkring, waardoor contact met en bemoeienis van burenc sneller als inbreuk op de privacy wordt ervaren. De contacten zijn in deze gevallen dan ook oppervlakkiger van aard (Simon *et al.*, 2007). Als er jonge kinderen in de huishoudens aanwezig zijn, zijn de contacten onderling vaak intensiever. Het meest gebruikelijk zijn echter de korte gesprekjes als men elkaar buiten treft, op straat, of in de tuin. Dit heeft tot gevolg dat burenc in de zomer en bij mooi weer vaker contact met elkaar hebben dan op andere momenten. Het bezoeken van elkaar thuis wordt over het algemeen beperkt, zoals het volgende citaat van een 49-jarige vrouw [respondent 1172] toont:

“Nou, aan die kant dat is een praatje aan de voordeur, verder eigenlijk nooit. En met die anderen komen we wel bij elkaar. Wij zijn eigenlijk meer op onszelf gericht. Wij hebben niet zo’n behoefte aan verdere contacten met de bu-

FIGUUR 2.10 HET AANDEEL BEWONERS NAAR DE MATE VAN CONTACT MET DIVERSE TYPEN NETWERKLEDEN.

ren. Wel eens een babbeltje over de tuin of de auto of de woningen die hier en daar nog wat opgeknapt moeten worden."

Burencontacten vormen echter een belangrijk onderdeel van de sociale controle in een dorp. Het geeft een gevoel van betrokkenheid en veiligheid. Mits dit contact niet al te opdringerig is, wordt deze vorm van omkijken naar elkaar zeer gewaardeerd, zoals blijkt uit dit citaat van een 52-jarige vrouw [respondent 1513]:

"Wij oefenen sociale controle uit op een heleboel buren en zij op ons. Je kan het sociale controle noemen, je kan het betrokkenheid noemen. Ik zeg liever betrokkenheid bij je buren. ... En sociale betrokkenheid is niet dat de één de ander controleert, maar is een samenwerking."

De culturele binding met het dorp kan voor een belangrijk deel worden weergegeven met de mate waarin bewoners zich identificeren met deze lokale cultuur. Zo is gevraagd of men zich in de eerste plaats een dorpsbewoner voelt, een Zeeuw, een Nederlander, of nog iets anders. De binding met de lokale cultuur is hoog. Van de bewoners voelt 39 procent zich in eerste instantie een dorpsbewoner en nog eens 39 procent in eerste instantie een Zeeuw. De Nederlandse identiteit komt slechts voor 16 procent van de bewoners op de eerste plaats. Bewoners die van buiten in het dorp zijn komen wonen hebben zeer uiteenlopende ervaringen met hoe snel men zich dorpsbewoner voelt en bevestiging krijgt vanuit de gemeenschap. Zo is de 52-jarige vrouw [respondent 1513] die van buiten Zuid-Beveland in het dorp is komen wonen, zeer snel deel van de dorpsgemeenschap gaan uitmaken door lid te worden van de dorpsraad:

"Ik dacht, als ik iets van het dorp wil leren kennen, dan is dit een manier. Tot verbazing van mezelf werd ik ook nog gekozen. ... Ik heb een keer meege maakt dat er in de dorpsraad gepraat werd over 'butendiekers' en dat ik zei

‘hallo, ik ben er ook één’, en dat ze toen zeiden ‘nee, jij hoort er intussen bij’.”

Niet iedereen die van buiten komt, integreert zo gemakkelijk in de dorpsamenleving, zoals dit verhaal van een 51-jarige man [respondent1729] uit een van de grotere dorpen laat zien:

“Ja, nou, ik ben geen echte dorpling. Ik woon hier al 25 jaar, ik weet niet of je dan al een echte bent of niet. Ik denk het niet. Ik kom alleen in het café als er iets te beleven is en als je een echte dorpling bent, dan ga je ook zo naar binnen voor niks. En dat doe ik niet. Het is een katholiek dorp en ik ben niet katholiek.”

Hoewel lang niet iedereen zich dus direct dorpsbewoner voelt, verdiept een grote meerderheid zich wel in de lokale cultuur en politiek. Van de bewoners volgt 77 procent het plaatselijk nieuws uit minstens twee verschillende lokale bronnen, zoals dagbladen, gratis huis-aan-huisbladen en de provinciale radio en tv-omroep. Een politieke binding komt onder andere tot uiting als bewoners samen in actie komen om iets voor het dorp te bereiken. In totaal zegt 38 procent van de bewoners wel eens actie te hebben gevoerd. Opvallend hierbij is dat de meeste actiepunten sterk woondorp georiënteerd zijn. Belangrijke thema's gaan over verkeersveiligheid, de geschiktheid voor opgroeiende kinderen, of (verwachte) overlast. Ook noemen bewoners specifieke zaken zoals de plaatsing van een zitbankje, of bomenkap. Daarnaast zijn er ook acties gericht op het instandhouden van de autonomie van het dorp door zich te richten op het behoud of de uitbreiding van allerlei voorzieningen. Verder komen er actiepunten naar voren die meer in het algemeen wijzen op ontevredenheid met gemeentelijk beleid, of met ideeën van de dorpsraad. Een actiepunt dat als apart onderwerp beschouwd kan worden doordat het een sterk emotionele en historische lading heeft, is het verzet tegen de plannen om te ‘ontpolderen’.

Vooralsouderen identificeren zich vaker met de lokale cultuur: 65-plussers voelen zich het meest vaak dorpsbewoner en maken het meest vaak gebruik van lokale nieuwsbronnen. De jongste leeftijdscategorie komt minder vaak in actie voor lokale aangelegenheden, hoewel de 75-plussers hier ook minder vaak aan meedoen. Of men in het dorp geboren is of niet en de woonduur hebben beide een groot effect op

TABEL 2.8 RANGORDE VAN DE DORPEN OP BASIS VAN HET AANDEEL BEWONERS NAAR TERRITORIALE BINDINGEN

	Gebruikt dorpsvoorzieningen zoveel mogelijk	Hoofdvitaliteit in het dorp	Actief in lokaal verenigingsleven	Familie in dorp	Bereidheid tot actie voor dorp	Voelt zich dorpsbewoner
Kwadendamme	I (51%)	I (48%)	I (53%)	I (70%)	III (34%)	I (51%)
Lewedorp	II (35%)	I (41%)	II (46%)	II (52%)	III (38%)	II (29%)
Nieuwdorp	I (46%)	I (43%)	I (58%)	I (61%)	II (42%)	I (42%)
Nisse	II (32%)	II (31%)	II (37%)	IV (33%)	II (45%)	I (45%)
Oudelande	II (29%)	II (33%)	II (46%)	IV (30%)	I (57%)	II (33%)
Ovezande	II (34%)	II (30%)	I (51%)	III (44%)	III (28%)	II (31%)
's-Heerenhoek	II (36%)	I (45%)	I (64%)	II (55%)	III (30%)	I (46%)

de mate van territoriale binding. Naarmate men verder van het dorp af geboren is of korter in het dorp woont, laat men op vrijwel alle aspecten een zwakkere territoriale binding zien.

In tabel 2.8 is de rangorde van de dorpen aangegeven bij die vormen van territoriale binding die een significant verschil vertonen. De bewoners van Kwadendamme laten een relatief hoge mate van territoriale binding zien, waarbij kenmerken van een autonoom dorp een rol spelen: relatief veel mensen hebben de hoofdactiviteit in het dorp, maken zoveel mogelijk gebruik van dorpsvoorzieningen, hebben familie in het dorp en voelen zich ook dorpsbewoner. Bewoners in Nisse en Oudelande zijn daarentegen veel minder lokaal gebonden, maar zijn vrij sterk bereid om voor de kwaliteit van hun woonomgeving actie te voeren. In Nisse is het gevoel dorpsbewoner te zijn relatief hoog, wat beschouwd kan worden als een nieuwe vorm van culturele identiteit.

Territoriale binding en achtergrondkenmerken van bewoners

Opleidingsniveau speelt een rol bij de sociale en culturele binding aan het dorp en de gerichtheid op het dorp als woonplek. De binding is kleiner naarmate de opleiding hoger is. Dit komt tot uiting bij het vrijwilligerswerk wat zij doen, bij de deelname aan het verenigingsleven, bij het feit dat zij minder familie en vrienden in het dorp hebben wonen, en zich minder vaak op de eerste plaats identificeren als dorpsbewoner, minder vaak het nieuws volgen uit plaatselijke bronnen en vaker aangeven ook wel ergens anders te kunnen wonen. De samenhangen met kerkelijke achtergrond geven aan dat de territoriale binding onder rooms-katholieke bewoners het grootst is. Zij zijn het meest vaak actief in lokaal vrijwilligerswerk en verenigingsleven, hebben het meest vaak familie in het dorp wonen, gebruiken vaker lokale nieuwsbronnen en geven het meest vaak aan nergens anders te willen wonen. De binding op deze aspecten is het minst groot onder mensen zonder kerkelijke achtergrond. Zij maken ook wat minder vaak gebruik van lokale voorzieningen en voelen zich minder vaak dorpsbewoner.

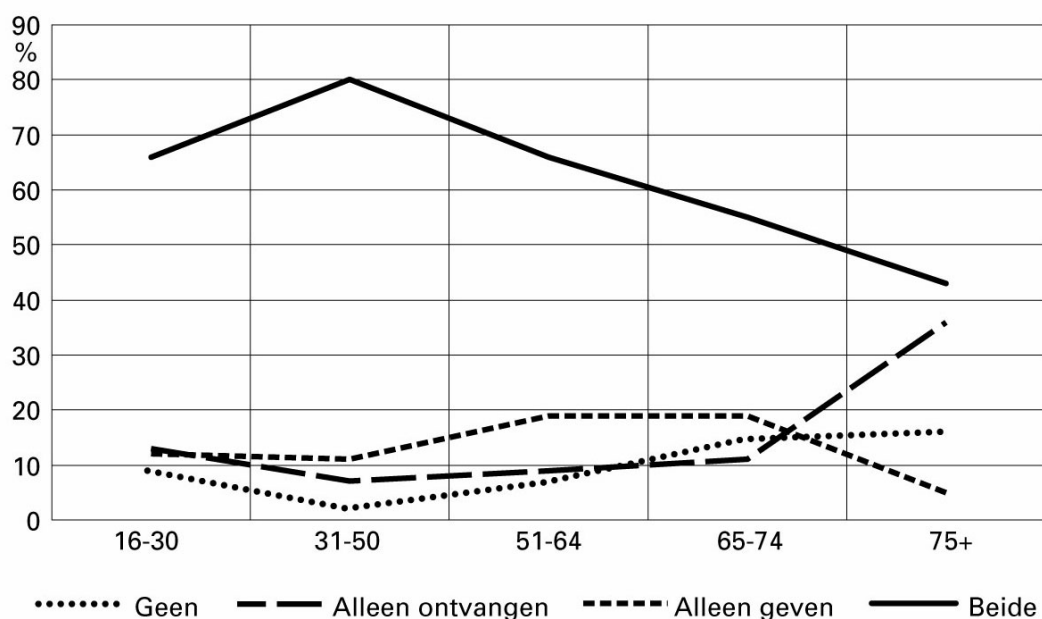
Community care

Participatie: ontvangen of geven?

Bij thema's die gaan over zorg wordt vaak gesproken over mensen die hulp ontvangen en mensen die hulp geven. In de praktijk gaat het echter niet om twee gescheiden groepen mensen. Zo kan men eerst ontvanger zijn, maar later gever, of andersom. Bovendien komt het zeer veel voor dat men in eenzelfde periode zowel zorg ontvangt als geeft. Van de bewoners geeft 68 procent aan tot beide groepen te behoren; 11 procent ontvangt alleen hulp en 14 procent geeft alleen hulp; slechts 7 procent zegt helemaal geen hulp te ontvangen of te geven. Het gaat in dit onderzoek ook niet alleen om hulp ten gevolge van ouderdom, handicap of ziekte, maar om hulp en steun in brede zin. Het aantal mensen dat te kampen heeft met gezondheidsbeperkingen en om die reden dingen die men wil doen niet kan doen, is in dit onderzoek klein.

Zorg is iets dat het hele leven door een belangrijke rol speelt waarbij in samenhang met verschillende levensfasen verschuivingen optreden in de mate waarin men hierbij betrokken is. In figuur 2.11 is dit goed te zien.

Het zowel ontvangen als geven van zorg overheerst bij alle leeftijdscategorieën. Het zijn echter de 30 tot 50 jarigen die het meest vaak te maken hebben met de beide kanten van de zorg. Het is de levensfase van gezinnen met opgroeiende kinderen. De combinatie van zorg voor de kinderen, het werk en het runnen van het huishouden in het algemeen, levert een grote tijdsdruk op, waardoor behoefte is aan ondersteuning. Afhankelijk van het tijd- en geldbudget worden taken als huishoudelijk werk en kinderopvang gedeeltelijk formeel of informeel uitbesteed. Het hebben van jonge kinderen levert contacten op met bijvoorbeeld andere ouders die onderling steun uitwis-

FIGUUR 2.11 HET AANDEEL BEWONERS DAT BETROKKEN IS BIJ INFORMELE ZORG.

selen. Daarnaast kan in deze levensfase de zorgrelatie naar de eigen ouders gaan verschuiven, waarbij men niet meer alleen zorg van ouders ontvangt, maar ook gaat teruggeven. Het komt dan ook zelden voor dat bewoners tussen de 30 en 50 jaar op geen enkele manier betrokken zijn bij informele zorg.

In de volgende leeftijdscategorieën tot 75 jaar daalt de behoefte aan het zelf ontvangen van zorg: de kinderen worden volwassen en gaan het huis uit, terwijl de eigen gezondheid in het algemeen nog goed is. Naar verhouding geeft men in deze levensfase dus vaak zorg, zonder zorg te ontvangen. Enerzijds geeft men bijvoorbeeld zorg aan de nog in leven zijnde eigen ouders, anderzijds blijft men vaak ondersteuning bieden aan de eigen volwassen kinderen. Ouders worden grootouders en kunnen optreden als kinderoppas. In de laatste levensfase, boven 75 jaar, is er een sterke verschuiving naar het ontvangen van zorg en valt het geven van zorg vaker weg. De kans dat men alleen zorg geeft is dan ook klein. Eerder is men bij geen van beide zijden betrokken. Toch zijn er ook bewoners die op hoge leeftijd het ontvangen van

zorg combineren met het geven van zorg aan anderen, zoals deze 84-jarige vrouw [respondent 1279]:

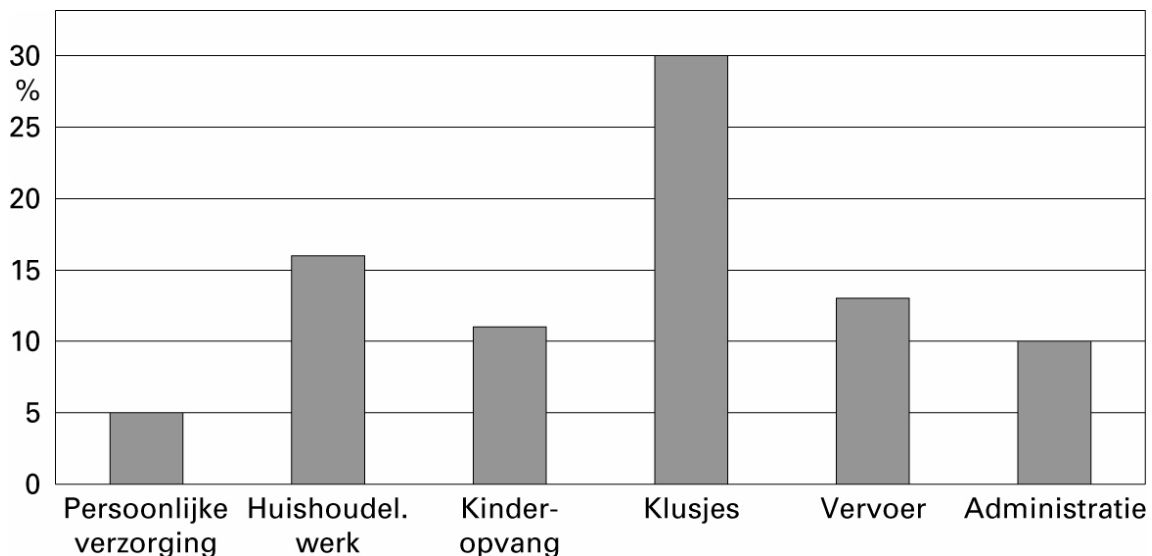
“Ik ben eigenlijk afhankelijk van iedereen, want ik kan niet fietsen. Ik heb een Spartamet, maar ik kan het niet meer. Dus ik ga lopen of met een taxi. En daar woont een hele goede buurvrouw, want die kookt pasta’s. ... Die maakt eten voor mij. Ik maak altijd soep en dan krijgt hij [een andere dorpsbewoner] twee borden mee of zo. Hij krijgt ook wel eens wat anders, hoor... en als ik stampot eet, dan krijgt hij ook stampot.”

In Oudelande zijn de bewoners ten opzichte van de andere dorpen wat vaker bij informele hulp betrokken door zowel te ontvangen als te geven. In Kwadendamme is de groep die alleen hulp geeft iets groter, terwijl in 's-Heerenhoek de groep die alleen ontvangt wat groter is. Het geheel aan verschillen tussen de dorpen is echter niet significant.

Hoewel in deze paragraaf hulpontvangers verder apart van hulpgevers worden besproken, gaat het dus voor een groot deel over dezelfde mensen.

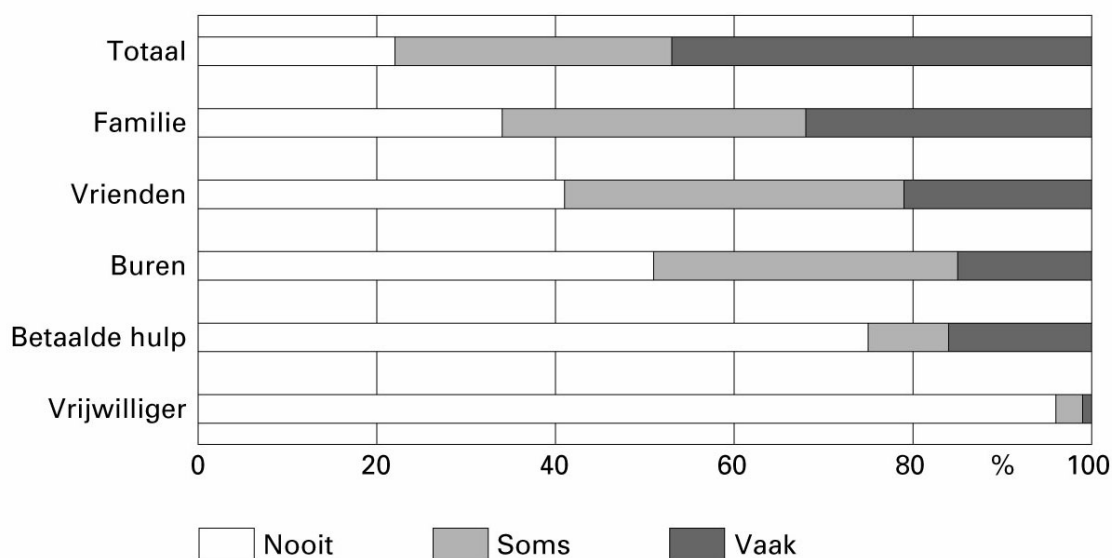
Het ontvangen van hulp nader bekeken

In totaal zegt 47 procent van de bewoners vaak hulp te ontvangen en slechts 21 procent nooit. In de meeste gevallen gaat het om lichte vormen van hulp, zoals hulp bij klusjes, terwijl hulp bij persoonlijke verzorging het minst vaak voor komt (zie figuur 2.12).

FIGUUR 2.12 HET AANDEEL HULPONTVANGERS NAAR SOORT HULP.

Er bestaat een duidelijke hiërarchie in de soort bronnen van waaruit de hulp komt en het soort hulp dat men uit deze bronnen ontvangt. Het overgrote deel komt uit het informele netwerk, waarbij familieleden de boventoon voeren. Figuur 2.13 laat bovendien zien dat familieleden bij elke vorm van hulp belangrijk zijn. Het inschakelen van vrijwilligers wordt zeer weinig genoemd. Van vrienden en buren ontvangt men wel steun, hoewel het dan relatief vaak gaat om het bijspringen bij kleine klusjes, zoals deze 51-jarige man [respondent 1729] vertelt:

FIGUUR 2.13 HET AANDEEL BEWONERS DAT HULP ONTVANGT PER HULPBRON.

“Als het kan dan doe ik dat wel, maar ik heb er niet altijd tijd voor. Maar ik probeer dat altijd te doen. Als het niet echt extreem veel is. En dan zijn dat meestal klusjes in de elektrotechniek, omdat ik daar het meeste in thuis ben.”

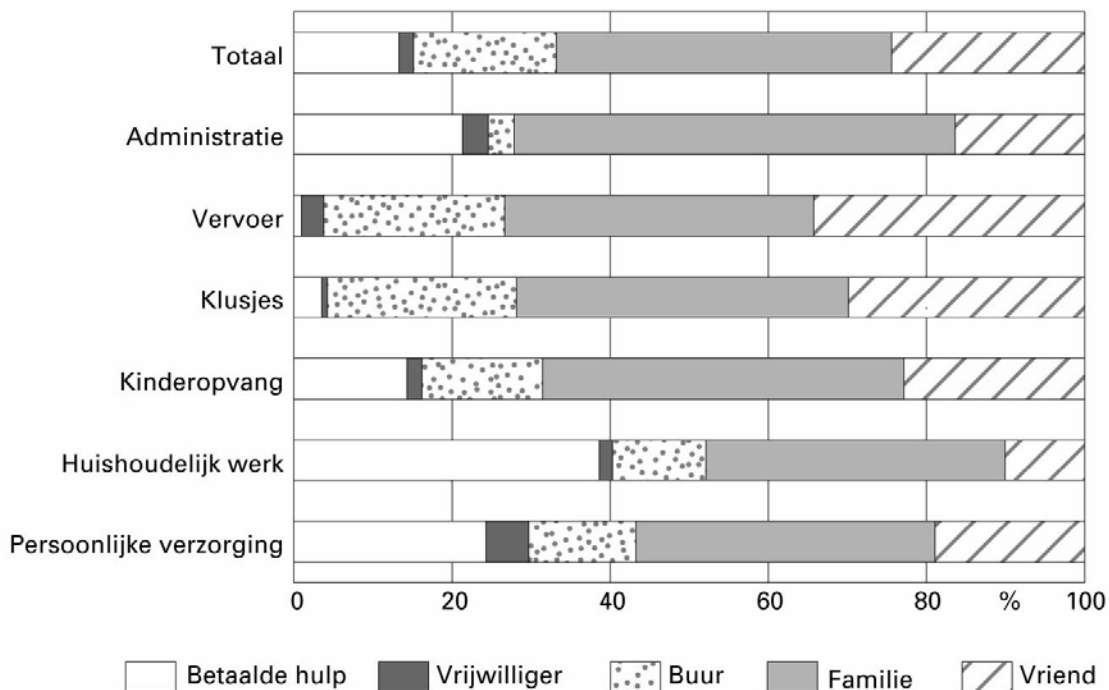
Niettemin draagt de burenhulp met klusjes en vervoer belangrijk bij aan het gevoel dat men in een omgeving met weinig voorzieningen toch over een vangnet beschikt. Veel bewoners vinden het dan ook vanzelfsprekend om buren, binnen zelf gestelde grenzen, bij te staan, zoals deze 40-jarige man [respondent 1489] die in het buitengebied woont:

“Als je het niet meer redt, dan heb je altijd nog je buren. Ik vind dat je dat gewoon kan vragen. En andersom. Als ik iets voor ze mee kan nemen, waarom niet? ... Je gaat natuurlijk niet dagelijks voor je buren naar Goes. ... Ja, als het nou medicijnen zijn, of iets dergelijks, iets wat direct nodig is, dan doe je dat gewoon.”

Naast informele bronnen wordt gebruik gemaakt van betaalde hulp. Het verhaal van een 49-jarige vrouw [respondent 1489] laat zien dat het dan vaak om regelmatige of intensieve hulp gaat, zoals huishoudelijk werk en persoonlijke verzorging:

“Elf jaar terug, toen had ik verschrikkelijk veel rugpijn en toen heb ik een paar weken op bed plat moeten liggen en dan ben je inderdaad afhankelijk van de zorg van een ander. De eerste dagen was mijn moeder dagelijks over de vloer en mijn schoonzusje is nog een keer geweest. En toen hebben we gezinshulp gevraagd.”

Tussen mannen en vrouwen is weinig verschil in de mate waarin men steun ontvangt en vanuit welke bron. Een deel van de bewoners geeft aan bij een bepaalde hulpvraag gebruik te maken van meerdere hulpbronnen. Twee belangrijke groepen ontvangers zijn: jonge gezinnen en (alleenstaande) oude ouderen. Vaak gaat het om een combinatie van betaalde en informele hulp, maar ook combineren zij vaak meerdere informele bronnen. De 84-jarige alleenstaande vrouw [respondent 1279] vertelt over

FIGUUR 2.14 HET AANDEEL HULPONTVANGERS DAT HULP ONTVANGT NAAR SOORT HULP EN HULPGEVER.

de zorg die zij ontvangt, waaruit ook blijkt dat de ondersteuning wordt ingezet om juist een zekere zelfredzaamheid te behouden:

“Ik ben 84 en dan moet je je een beetje behelpen. Ik krijg altijd één keer in de week zorg. Toen ik laatst aan beide ogen ben geopereerd had ik vier keer per week zorg. [Boodschappen] dat doet mijn dochter of mijn schoondochter. En die weten alles te staan, maar dat weet ik ook hoor. En ja, de jongens springen ook vaak bij. Ik heb dan een regenbak, daar komt regenwater in en dat gebruik ik voor de bloemen. Maar ja, ik kon het niet meer dragen. Dus nu zit er een motortje in en daar zit een slang op. En dat vind ik ook wel weer leuk. En dan hoef ik niet te bellen van ‘kom eens achter de dijk want het water’...nee.”

Naast kinderopvang, huishoudelijk werk en persoonlijke verzorging komt het combineren van hulpbronnen ook vrij vaak voor als het gaat om het regelen van vervoer. In deze gevallen gaat het altijd om meerdere informele contacten, zoals uit het verhaal van deze 57-jarige man [respondent 1017] blijkt:

“Bij kennissen en vrienden als zij wat mankeren, dan breng je hen naar het ziekenhuis. Dat zijn momenten dat je ziet dat er een beroep op je gedaan wordt en daar wordt op gereageerd en niet alleen door ons, maar ook door burens daar.”

Er is gevraagd of men behoefte heeft aan (meer) hulp. In totaal zegt 17 procent van de bewoners dat dit het geval is. Het gaat vooral om de meer kwetsbare groepen onder 75-plussers en mensen met gezondheidsbeperkingen. De oudsten hebben vooral extra behoefte aan steun bij huishoudelijk werk, klusjes en administratieve zaken.

Mensen met gezondheidsbeperkingen noemen naast klusjes ook vervoer. Een andere vorm van kwetsbaarheid komt naar boven bij de mensen die niet zelf over een auto kunnen beschikken. Van deze mensen geeft 12 procent aan (meer) hulp bij vervoer te willen, tegenover 2 procent van de mensen die wel over een auto beschikken. Over het geheel is men zeer te spreken over de ontvangen hulp, zoals de 84-jarige vrouw [respondent 1279] aangeeft:

“Ja, anders kan ik er niet van zeggen. Ik heb het gewoon goed hier! Maar ik kan niet klagen over de zorg, want ik heb verschillende gehad...”

In totaal geeft 49 procent van de bewoners die zorg ontvangen een rapportcijfer 8 aan de hulp die men krijgt. Nog eens 25 procent geeft zelfs een cijfer boven de 8 en in de overige gevallen geeft men meestal een 7. Er zijn geen verschillen gevonden in de mate waarin hulp wordt ontvangen in de verschillende dorpen. In tabel 2.9 is voor elk dorp weergegeven welk deel van de bewoners zorg ontvangt vanuit een bepaalde hulpbron. Hoewel een enkel dorp een iets hoger of lager percentage laat zien, zijn de verschillen in totaal tussen de dorpen niet significant.

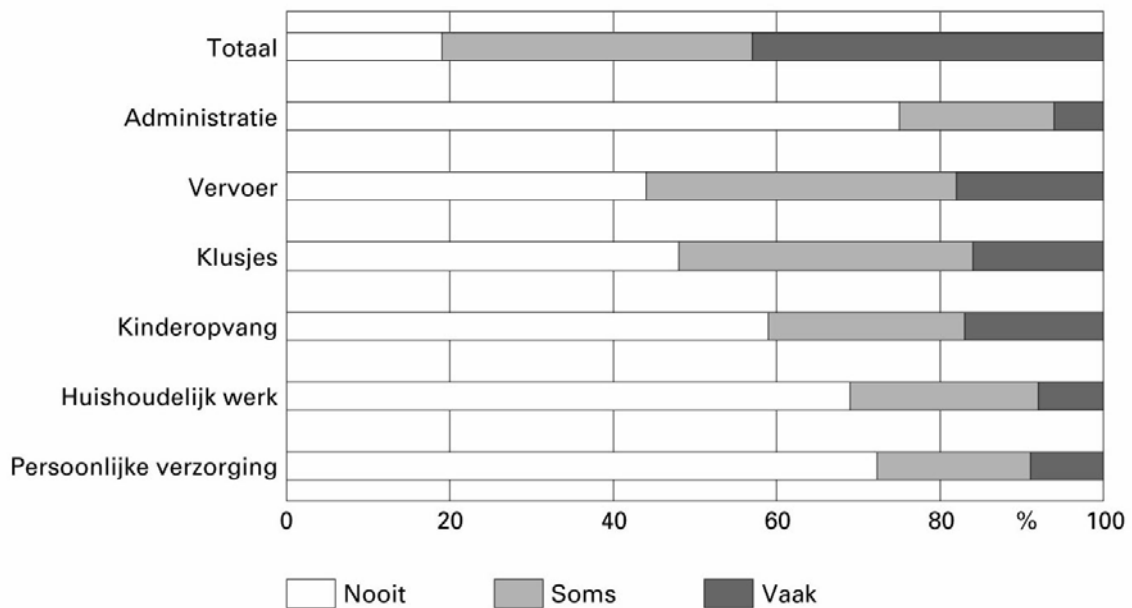
TABEL 2.9 HET AANDEEL BEWONERS PER DORP DAT HULP ONTVANGT NAAR SOORT HULPGEVER

	Betaalde hulp	Vrijwilliger	Familie	Buren	Vriend
Kwadendamme	I (26%)	I (6%)	I (68%)	II (39%)	I (53%)
Lewedorp	I (23%)	I (5%)	I (70%)	II (49%)	I (56%)
Nieuwdorp	I (20%)	I (1%)	I (70%)	II (46%)	I (63%)
Nisse	I (28%)	I (2%)	I (67%)	I (55%)	I (62%)
Oudelande	I (26%)	I (5%)	I (70%)	I (59%)	I (64%)
Ovezande	I (27%)	I (6%)	II (57%)	II (52%)	I (63%)
's-Heerenhoek	I (25%)	I (4%)	I (62%)	II (46%)	I (54%)

Het geven van hulp nader bekeken

Het grootste deel van de bewoners, 81 procent, geeft (wel eens) een bepaalde vorm van hulp aan anderen buiten het huishouden. Gemiddeld zijn de hulpgevers bij drie verschillende typen hulp betrokken. Voor 43 procent van de bewoners geldt dat ze minstens één type hulp vaak geven. Hulp met vervoer komt het meest vaak voor, gevolgd door het verrichten van klusjes en kinderopvang.

Van de bewoners die hulp geven, zegt 16 procent ondersteuning te krijgen bij het verlenen van deze hulp. De ondersteuning krijgt men vooral van andere familieleden, vrienden en kennissen. Ook wordt relatief vaak gezegd dat juist degene aan wie de hulp gegeven wordt zelf ondersteuning geeft. Het is echter niet duidelijk wat deze ondersteuning precies inhoudt: of de ontvanger zoveel mogelijk zelf blijft doen en zo de hulpgever ontlast, of dat bijvoorbeeld andere hulp wordt teruggeven, dus hulpuitswisseling plaatsvindt. Slechts in enkele gevallen wordt ondersteuning door vrijwilligers genoemd, of door een formele hulpverlener, zoals een arts, tafeltje-dekje en thuiszorg. Opvallend is dat vrijwel niemand van de hulpgevers aangeeft meer ondersteuning te willen ontvangen. Blijkbaar is de hulpvraag in dit onderzoek over het algemeen zodanig van aard dat de ondersteuning voldoende te organiseren valt. Twee bewoners zeggen meer ondersteuning te willen bij vervoer, één

FIGUUR 2.15 HET AANDEEL BEWONERS DAT HULP GEEFT PER TYPE HULP.

respondent bij de administratie van formulieren, eenmaal wordt financiële ondersteuning genoemd, en eenmaal personele hulp.

De mannen en vrouwen uit het onderzoek zijn ongeveer even vaak betrokken bij het geven van hulp. Wel zijn ze inhoudelijk verschillend georiënteerd. Mannen zijn sterk oververtegenwoordigd bij het verrichten van klusjes, zoals ook deze 57-jarige man [respondent 1017] de hulp beschrijft die hij geeft:

“Er zijn wel bepaalde zaken hier die... ik heb wel een beetje verstand van computers. Er is hier in de omgeving een aantal mensen dat af en toe een beetje omhoog zit. ..., dus dan ben ik altijd wel bereid. Verder hebben we hier een stukje verderop een buurvrouw, ze is alleenstaand, ze heeft een groot huis en een grote tuin en ze heeft af en toe zodanige problemen met het onderhoud van het geheel ... dat ze hulp nodig heeft.”

Vrouwen geven vaker persoonlijke verzorging, doen vaker huishoudelijk werk en vangen kinderen op. Het verhaal van deze 48-jarige vrouw [respondent 1454] illustreert hoe de zorg voor haar schoonmoeder voor een groot deel op haar schouders ligt:

“Mijn schoonmoeder, dus de moeder van mijn man, is dementerend. En daar moeten wij voor zorgen. Nu zit zij in een bejaardenhuis in Goes, maar je moet gewoon alles voor haar regelen. Ik doe haar boodschappen zodat haar koelkast altijd gevuld is.... Als ze kleding nodig heeft, dan ga ik met haar naar een rustige winkel waar je nog een beetje persoonlijk benaderd wordt, zodat we rustig iets kunnen uitzoeken voor haar.”

Naast deze twee kenmerken, geslacht en leeftijd, vertonen nog een paar andere kenmerken belangrijke samenhangen. Het beschikken over een auto blijkt niet alleen samen te hangen met het verlenen van vervoer. Autogebruikers helpen ook vaker bij

kinderopvang, klusjes en administratie. Verder zijn hoger opgeleiden vaker betrokken bij verschillende vormen van hulp. Mensen die nog maar kort in het dorp wonen, geven minder vaak hulp. Dit heeft lang niet altijd met onwil te maken, maar vaker met het feit dat men nog niet genoeg is 'ingeburgerd'. Dit betekent dat mensen tijd nodig hebben om een plek te vinden binnen de sociale gemeenschap, voordat zij deel gaan uitmaken van de zorguitwisselingen. Informele hulp wordt pas gegeven, maar ook ontvangen, als men deel uitmaakt van een persoonlijk netwerk waarin men van elkaar weet dat iemand hulp nodig heeft. Zo is dat bij de 48-jarige vrouw [respondent 1454] die nu drie jaar in een van de dorpen woont, nog niet het geval:

"Als mensen dat aan mij zouden vragen, dan is dat geen probleem. Als iemand naar Goes moet en die heeft geen vervoer, dan zal ik best zeggen 'rij maar mee'. Maar dat soort verzoeken is nog niet tot mij gericht."

Naarmate de woonduur langer is, verdwijnen de verschillen in het geven van zorg tussen de 'ingestroomde' bewoners en de autochtone bewoners in het dorp. Het kan dus zijn dat door de instroom van nieuwkomers de lokale sociale contacten minder sterk worden en de onderlinge zorguitwisseling tussen burens en andere dorpsbewoners lager komt te liggen. Dit wil echter niet zeggen dat daarmee de bereidheid om elkaar te steunen verdwijnt en nieuwkomers niet zullen uitgroeien tot potentiële zorgverleners.

TABEL 2.10 HET AANDEEL BEWONERS DAT HULP GEEFT NAAR SOORT HULP, IN PROCENTEN

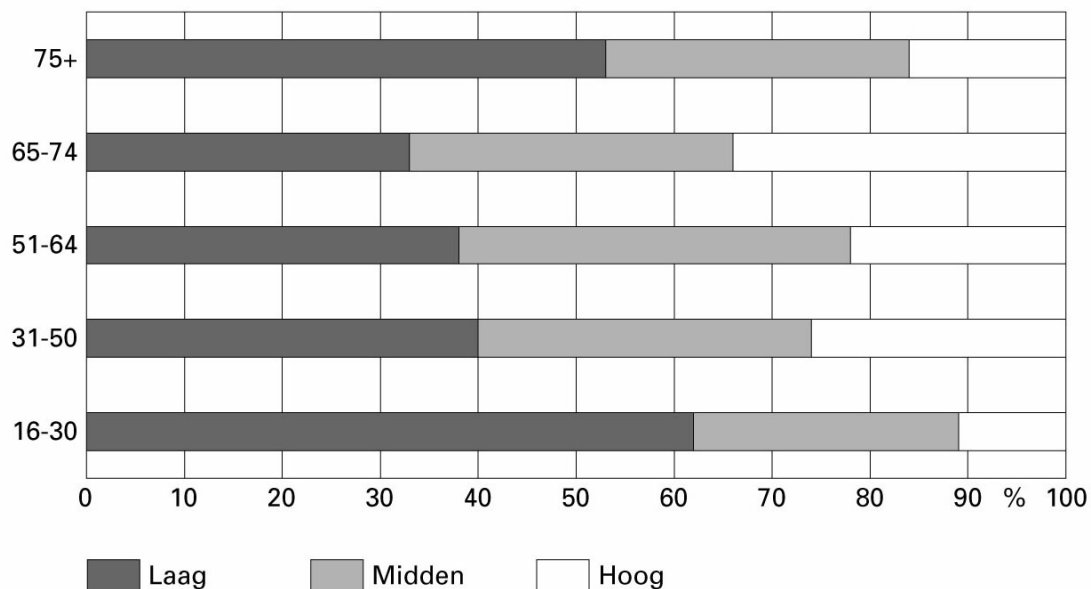
	Totaal gegeven hulp	Persoon- lijke verzor- ging*	Huis- houdelijk werk*	Kinder- opvang*	Klusjes*	Vervoer*	Admini- stratie*
Kwadendamme	II (79%)	I (12%)	II (10%)	I (17%)	I (18%)	II (10%)	I (3%)
Lewedorp	II (83%)	I (9%)	II (9%)	I (18%)	I (12%)	I (19%)	I (6%)
Nieuwdorp	II (76%)	I (8%)	I (15%)	I (21%)	I (21%)	I (20%)	I (4%)
Nisse	II (83%)	I (7%)	II (4%)	I (13%)	I (16%)	I (15%)	I (7%)
Oudelande	I (90%)	I (8%)	II (6%)	I (13%)	I (20%)	I (23%)	I (7%)
Ovezande	II (78%)	I (8%)	II (9%)	I (14%)	I (13%)	I (20%)	I (5%)
's-Heerenhoek	II (75%)	I (11%)	II (8%)	I (21%)	I (15%)	I (15%)	I (10%)

* alleen de hulp die vaak wordt gegeven

Tabel 2.10 laat ten eerste het aandeel bewoners per dorp zien dat op de een of andere manier betrokken is bij het geven van hulp. Daarnaast is het aandeel bewoners per dorp vermeld dat vaak een specifieke vorm van hulp geeft. Hoewel een enkel dorp bij bepaalde vormen van hulp over een iets hoger of lager aandeel hulpgevers beschikt ten opzichte van de andere dorpen, zijn de verschillen in totaal tussen de dorpen niet significant. Het is dus op grond van deze bevindingen niet mogelijk om te veronderstellen dat in het ene dorp veel meer hulp gegeven wordt dan in een ander dorp.

Betrokkenheid bij het geven van zorg aan elkaar

Aan de hand van een aantal stellingen is nagegaan in hoeverre mensen zorgzaamheid voor elkaar in het dorp als vanzelfsprekend ervaren en zich daar verantwoordelijk voor voelen. Hierbij is rekening gehouden met het feit dat mensen vaak sociaal wenselijk antwoorden. Als mensen bijvoorbeeld gevraagd wordt of men bereid is om anderen te helpen, dan antwoordt men meestal positief. Het wordt immers als onbeleefd gezien om dit bij voorbaat niet te willen. Om dit effect van sociaal wenselijke antwoorden te verkleinen is gekeken in hoeverre de bewoners de zorgzaamheid consequent zo sterk mogelijk onderschrijven. Figuur 2.16 laat voor bewoners in verschillende leeftijdscategorieën zien in welke mate men zich betrokken en verantwoordelijk voelt voor de zorg voor elkaar in het dorp.

FIGUUR 2.16 DE MATE WAARIN BEWONERS ZORGZAAMHEID VOOR ELKAAR IN HET DORP ONDERSCHRIJVEN NAAR LEEFTIJDSCATEGORIE.

De bewoners in de jongste categorie, 16 tot 30 jaar, zijn het minst uitgesproken betrokken bij zorgzaamheid, gevolgd door de oudsten, de 75-plussers. Bewoners in de leeftijd 65 tot 74 jaar zeggen het meest uitgesproken dat men klaar staat voor anderen in het dorp en dat men er voor elkaar moet zijn. Dit beeld past bij de mate waarin bewoners van verschillende leeftijden zich lokaal verantwoordelijk voelen en zeggen feitelijk bij informele hulp betrokken te zijn. Naast leeftijd komt van de overige achtergrondkenmerken alleen naar voren dat bewoners die over een auto en rijbewijs beschikken meer betrokken zijn dan bewoners die niet over beide beschikken. Er komt dus niet naar voren dat mensen die elders geboren zijn, of nog maar kort in het dorp wonen minder betrokken zouden zijn bij het idee van *community care*. Hoewel Nisse een iets lagere betrokkenheid laat zien ten opzichte van de andere dorpen, zijn de verschillen tussen de dorpen niet significant (zie tabel 2.11).

TABEL 2.11 HET AANDEEL BEWONERS MET EEN HOGE MATE VAN BETROKKENHEID BIJ ZORGZAAMHEID IN HET DORP

	Hoge betrokkenheid bij zorgzaamheid	
Kwadendamme	I	(21%)
Lewedorp	I	(26%)
Nieuwdorp	I	(28%)
Nisse	I	(14%)
Oudelande	I	(28%)
Ovezande	I	(21%)
's-Heerenhoek	I	(27%)

Territoriale binding bij sociaal-medische voorzieningen

Wat betreft de formele kant van de zorg is gevraagd in hoeverre mensen gebruik maken van sociaal-medische voorzieningen binnen het eigen dorp, zoals huisarts of kruiswerk, apotheek en dienstencentrum. In totaal maakt 32 procent van de bewoners gebruik van een of meerdere van deze lokale voorzieningen. Hierbij is geen verschil tussen mannen en vrouwen. De bewoners die een auto en rijbewijs tot hun beschikking hebben, maken significant minder vaak gebruik van de sociaal-medische voorzieningen in het dorp. Daarnaast valt op dat zij die in het dorp geboren zijn veel minder vaak gebruik maken van deze voorzieningen dan anderen. Hierbij is bovendien gecontroleerd voor de mogelijkheid dat deze autochtone bewoners vaker in dorpen wonen waar geen voorzieningen zijn. Het gebruik van de bewoners verschilt aanzienlijk tussen de dorpen (tabel 2.12). In Oudelande komt vrijwel geen gebruik naar voren en ook in Nisse ligt het gebruik laag, terwijl in 's-Heerenhoek en Nieuwdorp ongeveer de helft van de bewoners zegt gebruik te maken van de sociaal-medische voorzieningen in het dorp.

TABEL 2.12 HET AANDEEL BEWONERS DAT GEBRUIK MAAKT VAN SOCIAAL-MEDISCHE VOORZIENINGEN IN HET DORP

	Gebruik sociaal-medische voorzieningen	
Kwadendamme	II	(35%)
Lewedorp	II	(40%)
Nieuwdorp	I	(47%)
Nisse	IV	(10%)
Oudelande	IV	(1%)
Ovezande	III	(27%)
's-Heerenhoek	I	(50%)

De territoriale binding van de informele kant van de zorg is helaas niet goed te beschrijven. Het gedachtegoed van *community care* spreekt over zorg binnen een lokale gemeenschap. Het is in dit onderzoek echter niet mogelijk om te bepalen in hoeverre de informele zorg zich daadwerkelijk binnen de grenzen van het dorp

afspeelt. Het is namelijk niet bekend waar degene woont van wie men hulp krijgt, of aan wie men hulp geeft. Alleen burenhulp speelt zich per definitie binnen dezelfde gemeenschap af. Het kan dus heel goed mogelijk zijn dat de ontvangen hulp niet uit de eigen gemeenschap komt. Andersom kan het zijn dat gegeven hulp ‘weglekt’ naar iemand buiten het dorp, zoals in het geval van deze 48-jarige vrouw [respondent 1454] uit een van de kleinere dorpen:

“Toen wij hier zijn komen wonen, woonde mijn schoonmoeder nog zelfstandig. En dat ging op een gegeven moment absoluut niet meer. ... En daarvoor woonde zij nog niet in Goes, maar in een ander dorp. Dat was iedere keer toch 30 kilometer rijden voor mij, om voor haar te gaan zorgen met boodschappen, of wat dan ook. Dus dat was wel een hele zorg. Dus geen zorg op het dorp, maar wel een zorg, hè.”

Het gegeven dat er veelvuldig hulp ontvangen en gegeven wordt, kan dan ook niet per definitie als een interne dorpskwaliteit gekenmerkt worden. Verder in het hoofdstuk wordt echter wel dieper ingegaan op de samenhang tussen de sociale binding van bewoners aan het dorp en de vraag of men informele hulp ontvangt en/of geeft.

Samenhangen tussen leefbaarheid, sociale cohesie en *community care*

In beleidsvisies wordt vaak de verwachting uitgesproken dat *community care* bevorderd kan worden via investeringen in leefbaarheid en sociale cohesie. Het is dan ook van belang om een beeld te krijgen hoe deze begrippen met elkaar samenhangen. Hiervoor wordt allereerst nagegaan in hoeverre de mening over leefbaarheid relaties vertoont met de drie deelaspecten participatie, betrokkenheid en territoriale binding, zowel binnen het kader van sociale cohesie als van *community care*. Hierbij wordt opnieuw een onderscheid gemaakt tussen tevredenheid over voorzieningen, tevredenheid over de woonomgeving en het ervaren van overlast. Vervolgens worden de deelaspecten van sociale cohesie in relatie gebracht met de verschillende participatievormen van *community care*: het feit of men hulp geeft, of men hulp ontvangt, of dat men aangeeft (meer) hulp nodig te hebben.

Leefbaarheid in relatie tot participatie, betrokkenheid en territoriale binding

Leefbaarheid vertoont geen eenduidige relatie met sociale cohesie, of *community care*. Het blijkt van belang te zijn vanuit welk kader men de leefbaarheid beoordeelt. De waardering voor voorzieningen hangt het minste samen met de mate van participatie, betrokkenheid en territoriale binding. Wel blijkt dat mensen die minder tevreden zijn over de lokale voorzieningen iets vaker verhuisplannen hebben.

Bekijkt men de leefbaarheid vanuit de tevredenheid met de woonomgeving dan komen meer relevante samenhangen aan het licht, echter alleen met aspecten die onder sociale cohesie vallen. Er is geen directe relatie met *community care*. Bewoners die tevreden zijn over de woonomgeving bezoeken vaker de dorpsraad, geven vaker aan dat men trots is op het dorp, voelen zich vaker dorpsbewoner, geven vaker aan dat men nergens anders wil wonen en komen ook wat vaker in actie voor het dorp. De gevonden samenhangen passen goed bij de ontwikkeling van autonoom dorp naar woondorp. Mensen die tevreden zijn over de woonomgeving wonen vooral in een dorp voor rust, ruimte en groen en hechten waarde aan het imago van een mooi

dorp. Zij hebben er dan ook belang bij deze tevredenheid te bewaken. Hierdoor ontstaat een lokaal bewustzijn waarin een sterke culturele dorpsidentiteit en het hebben van zeggenschap over lokale ontwikkelingen in belang toenemen.

Het ervaren van overlast blijkt niet te functioneren als een spiegelbeeld van tevredenheid. In tegenstelling tot tevredenheid met de woonomgeving hangt het ervaren van overlast namelijk wel samen met aspecten van *community care*. Hoewel de relaties niet erg sterk zijn, blijken bewoners die overlast ervaren zich vaker verantwoordelijk te voelen voor het dorp, zijn vaker bereid actie te voeren, voelen zich vaker dorpsbewoner, zijn sterker gericht op een zorgzame lokale samenleving, blijken daarnaast relatief vaak intensievere vormen van hulp te ontvangen en geven wat vaker aan (extra) hulp nodig te hebben. Waar de tevredenheid met de woonomgeving dus samengaat met een 'lokaal bewustzijn', kan van het ervaren van overlast gezegd worden dat het wijst op een 'lokale bezorgdheid'. Het gaat wellicht om kritische mensen die veel van zichzelf, maar ook van hun omgeving vragen en wat meer moeite hebben met veranderingen. Het is ook mogelijk dat hierin een meer kwetsbare groep mensen schuilgaat. Naarmate de persoonlijke kwetsbaarheid groter is, ondervinden mensen namelijk eerder hinder van omgevingsfactoren (Lawton, 1982). Zo zullen mensen die moeilijk ter been zijn eerder last hebben van een hobbelig wegdek, verkeersdruk, of een algemeen gevoel van onveiligheid op straat en zullen dus eerder behoefte hebben aan ondersteuning. Hoewel dit in dit onderzoek niet verder onderzocht kan worden, betekent investering in leefbaarheid in dit geval investering in zelfredzaamheid.

Sociale cohesie in relatie tot community care

De diverse deelaspecten van sociale cohesie vertonen nauwelijks samenhang met de kans dat iemand hulp ontvangt, of aangeeft (meer) hulp nodig te hebben. Wel zijn er duidelijke positieve relaties gevonden tussen participatie en betrokkenheid en de kans dat iemand informele hulp geeft. Voor alle participatievormen geldt dat als een bewoner actief deelneemt, de kans groter is dat deze bewoner hulp geeft aan anderen, of het nu gaat om vrijwilligerswerk, het actief zijn in het verenigingsleven, het organiseren of bezoeken van dorpsactiviteiten, of het bezoeken van de dorpsraad. Deze relatie geldt echter niet specifiek voor het lokale vrijwilligerswerk en verenigingsleven. Het is dus van groter belang dát iemand participeert dan wáár iemand participeert. Daarnaast voelen hulpgevers zich ook vaker verantwoordelijk voor het lokale gebeuren en wijzen vaker op het trotse gevoel voor het dorp. Bij territoriale binding komen minder sterke verbanden naar voren. Hulpgevers maken wat vaker gebruik van lokale voorzieningen, hebben iets meer contact met burens, hebben vaker de meeste vrienden in het dorp wonen en zijn meer bereid actie te voeren voor het dorp. Aan de andere kant is de kans juist groter dat zij hun hoofdactiviteit, zoals opleiding en werk, buiten het dorp hebben.

De resultaten laten niet zien dat familiebinding aan het dorp een rol speelt bij de totale kans of men informele hulp ontvangt, of verleent. Omdat familie in de informele zorgverlening echter een prominente plaats inneemt, wordt uitgebreider stilgestaan bij het sociale netwerk van bewoners en de kans dat men van een bepaald netwerklid hulp ontvangt. Het sociale netwerk moet dan niet gezien worden als indicator voor de interne bindingskracht van de lokale gemeenschap, maar als een

individueel kenmerk van een dorpsbewoner waarin het gaat om de geografische afstand tussen netwerkliden. Uit literatuur is namelijk bekend dat de geografische afstand tussen potentiële zorgontvanger en potentiële zorggever een belangrijke rol speelt in de kans dat hulpuitwisseling plaatsvindt (De Jong Gierveld & Fokkema, 1998; Lawton *et al.*, 1994). Zo is naar voren gekomen dat de kans dat iemand huishoudelijke hulp verleent het grootst is als niet meer dan 5 km overbrugd hoeft te worden. De kans daalt sterk als de afstand groter wordt en is minimaal als familieleden of vrienden meer dan 40 km uit elkaar wonen (De Boer *et al.*, 2005). Dit effect komt ook naar voren in de beleving van een 49-jarige vrouw [respondent 1172] die zich afvraagt wat er zou gebeuren als zij hulp nodig mocht hebben:

“...dan moeten ze van Krabbendijke komen. Nou wie doet dat 30, 35 kilometer verderop? Eventjes koffie klaar zetten of een wasje draaien, ik noem maar wat. Ik denk niet dat dat zo makkelijk is.”

Hoewel in dit onderzoek onbekend is waar degene woont van wie men hulp ontvangt, is de kans dus erg groot dat het meestal om lokale contacten gaat. Bovendien heeft een recente studie aangetoond dat de kans dat bepaalde netwerkliden uit familie en vriendenkring, die normaal gesproken niet als eerste potentiële hulpgever worden gezien, toch hulp geven, groter wordt als zij van alle netwerkliden het dichtst bij de hulpbehoevende persoon wonen (Van der Meer & Mulder, 2007).

Ondanks de beperkte mogelijkheden in dit onderzoek wijst een aantal bevindingen in de richting dat geografische afstand inderdaad een rol speelt bij de kans dat iemand hulp ontvangt van een bepaald netwerklied. Ten eerste blijkt de kans dat men hulp van familie krijgt kleiner naarmate de afstand tot het dichtst bij wonende familielid toeneemt. Zo vertelt een 78-jarige vrouw [respondent 1549] die 3 jaar geleden met haar hulpbehoevende man in een van de dorpen is komen wonen, dat zij beiden naar dit dorp verhuisd zijn juist om in de buurt van een van de kinderen te wonen:

“Waarom juist hier? Ik zal maar eerlijk wezen. Ook omdat ik graag ergens bij één van de kinderen wilde wonen. Als er zich wat voordoet, dan is in ieder geval één van de kinderen in de buurt.”

Daarnaast krijgen bewoners die geen familie in het dorp hebben wonen wat vaker hulp van burenen. Het lijkt er dus op dat de afwezigheid van familie enigszins gecompenseerd wordt door burenhulp. Burenen geven echter over het algemeen een ander soort informele hulp dan familie. Het hangt dus erg van de zorgvraag af in hoeverre deze vorm van compensatie ‘passend’ is. Ook als men meerdere keren per week contact heeft met burenen, krijgt men vaker hulp van hen. Hierbij moet wel bedacht worden dat oorzaak en gevolg met elkaar verweven zijn. Door hulp aan elkaar te geven, heeft men ook vaker contact met elkaar. Als laatste komt naar voren dat als de meeste vrienden in het dorp wonen de kans ook groter is dat men hulp ontvangt van vrienden.

Community care en de Wmo

Uit de voorgaande paragrafen komt een positief beeld naar voren van bewoners die tevreden zijn over hun dorp, veel participeren in het dorpsleven, zich betrokken voelen bij hun omgeving en niet alleen bereid zijn om elkaar te helpen, maar dat ook

daadwerkelijk op vele manieren doen. Ook in de groepsinterviews met professionals en Wmo-betrokkenen komen veel positieve kanten van het dorpsleven naar voren: kleinschalig, goede sociale netwerken, veel families die bij elkaar wonen, uitstekende mentaliteit, maar vooral de aantrekkelijkheid van de leefomgeving en de veiligheid voor kinderen. Het meest bezorgd blijft men over de bereikbaarheid van voorzieningen voor de minst mobiele mensen, maar uit de gegevens blijkt dat men elkaar op dit punt dan ook relatief vaak helpt. Kortom, een goede basis voor de zelfredzaamheid en *community care* zoals de Wmo het graag ziet.

Toch blijkt uit de open-interviews met bewoners en uit de discussiebijeenkomsten met Wmo-betrokkenen dat men zich weldegelijk zorgen maakt over de invoering van de Wmo. Een belangrijk punt hierbij is dat de informele hulp waarover in dit onderzoek wordt gesproken heel laagdrempelig is. Het gaat in de meeste gevallen om vrij eenvoudige ondersteuning die niet al te intensief en langdurig is. Met de invoering van de Wmo is het doel echter om chronisch hulpbehoevende mensen zo lang mogelijk zelfstandig te laten wonen, waarbij de hulp zoveel mogelijk vanuit de gemeenschap gegeven moet worden. Bewoners vragen zich af in hoeverre deze zorgverantwoordelijkheid echt gedragen kan worden door de lokale gemeenschap. Ondanks het feit dat verreweg de meeste mensen over zichzelf zeggen bereid te zijn andere dorpsbewoners te helpen, heerst het gevoel dat de zorgzaamheid voor elkaar in het dorp minder wordt door algemene processen als individualisering en door de instroom van nieuwkomers, zoals deze 60-jarige man [respondent 1585] aangeeft:

“Het is een behoorlijk hecht dorp. Het is, denk ik, wel wat minder dan dat het vroeger geweest is. Kijk, er is veel veranderd. De individualisering is veel sterker geworden, de televisie heeft daar bijvoorbeeld invloed op gehad. Men was aangewezen op wat er op zo’n dorp gebeurde. Nu is men veel mobieler, men gaat overal naartoe. En ook op het dorp kiest ieder zijn eigen weg. En vroeger was het zo dat het dorp voor 90 procent uit oorspronkelijke bewoners bestond. En dat is de laatste 20 jaar ook wel wat veranderd. Ik ben zelf ook import. Nu komt, denk ik, 25 procent van de mensen hier oorspronkelijk vandaan. En daarbij zie je dat er mensen zijn die heel snel inburgeren en overal aan meedoen. En anderen houden zich wat afzijdig.”

Er zijn meer buitenstaanders die geen deel uitmaken van de interne sterke gemeenschap. Dit zou volgens de geïnterviewden vooral voor de buitenstaanders zelf een probleem opleveren, aangezien men zegt dat vanuit de gemeenschap minder snel zorg verleend wordt aan buitenstaanders. Daarnaast heeft men het idee dat door de individualisering de sterk bindende factor van het verenigingsleven in kracht afneemt. Men vraagt zich bovendien af in hoeverre het verenigingsleven zorg oplevert zoals bedoeld in de Wmo, in de woorden van een van de betrokkenen:

“Sportverenigingen zijn leuk maar leiden ze tot voldoende motivatie tot het zorgen voor anderen?”

Door actief te zijn in verenigingen breiden bewoners wel hun contacten uit en zou de groep van potentiële hulpgevers ook groter moeten zijn. Een sterk verenigingsleven leidt echter niet per definitie tot informele hulpverlening op het moment dat dit structureel nodig is. Het voorbeeld van deze 60-jarige man [respondent 1585] die met zijn chronisch zieke vrouw in een van de grotere dorpen woont, laat zien dat men juist door ziekte (van de partner) uit het verenigingsleven kan rollen en dat de

contacten met leden verwateren (in plaats van dat deze blijvend ondersteuning bieden):

“Je ziet dat in zo’n situatie als bij mij met de handicap van mijn vrouw, dat sociale contacten minder worden. Of het nou daardoor komt, of door het vroegere rijkere verenigingsleven...Ik merk nu dat ik een beperktere club overgehouden heb.”

Bewoners zien dan ook weinig ruimte om een groter beroep te gaan doen op hun informele netwerk bij een intensieve, structurele hulpbehoefte indien dit nodig zou zijn. Een concreet voorbeeld komt weer naar voren bij de 60-jarige man met zijn chronisch zieke vrouw:

“Dat is niet zo gemakkelijk om dat structureel te regelen. Wij hebben het zo geregeld dat ik het grootste deel zelf doe van haar verzorging. Die dag dat ik werk, maken we gebruik van de thuiszorg. En we hebben enkele mensen waar we, als ze kunnen, een beroep op kunnen doen. Maar dat is het moeilijke tegenwoordig...Als ik hier naar de burens kijk, die werken allebei. Aan de andere kant woont een oudere mevrouw die veel weg is. Voor de rest zijn het allemaal werkende vrouwen en daar kun je moeilijker een beroep op doen. Ik vind dat een zorgpunt van die Wet Maatschappelijke Ondersteuning. Er wordt nu veel te makkelijk gezegd dat je zelf maar voor de dingen moet zorgen en je moet maar een beroep op de burens doen en zo. Dat kun je makkelijk zeggen. Maar die mensen moeten het wel kunnen. Ik vind dat niet reëel, zo makkelijk als er nu over gepraat wordt.”

Al met al komen de Wmo-betrokkenen en de bewoners tot de conclusie dat de bereidheid om elkaar te helpen in de dorpen over het algemeen erg groot is en dat er ook veel gebeurt. Het is echter hulp die begrensd is, waarbij mensen hun burens wel willen helpen, maar dit gewoonweg niet kunnen als het voor lange tijd is, zoals geformuleerd door dezelfde 60-jarige bewoner:

“Het is niet het draagvlak, het is gewoon het kunnen. Dat mensen de ruimte niet hebben om het te kunnen doen. Want als je buitenshuis werkt en je werkt hele dagen en je moet ’s avonds het huishouden doen, dan heb je toch geen tijd om de buurvrouw te gaan helpen. Het staat los van het dorp. Op zich is er op het dorp genoeg medeleven en bereidheid om daar waar mogelijk te helpen. Daar ligt het niet aan.”

Uit de groepsinterviews komt dan ook naar voren dat men van de gemeente een duidelijke en sterke regierol verwacht, waarbij een goede samenwerking bestaat tussen de gemeente en de belanghebbenden. De regierol zou volgens de geïnterviewden ten eerste moeten bestaan uit het verzorgen van één aanspreekpunt of loket waar men informatie en advies kan ontvangen. Belangrijk hierbij is dat er professioneel en met deskundigheid wordt gehandeld, zowel naar kennis over de zorg, als naar kennis over de situatie op het lokale niveau van de dorpen. Men heeft over het algemeen weinig vertrouwen in de markt als zorgverlener en ziet daarom het liefst dat de professionele zorg via de gemeente loopt, waarbij men vindt dat de gemeente zou moeten (blijven) voorzien in een goed zorgvangnet. Als laatste noemen sommige bewoners dat de zorg beter over de gemeente verspreid zou moeten worden en dat professionele zorg op zijn minst goed bereikbaar moet blijven voor bewoners van de kleine kernen.

Conclusies

De algemene veronderstelling van de Wmo is dat leefbaarheid, sociale cohesie en *community care* samenhangen in die zin dat een leefbare omgeving gepaard gaat met een grote sociale cohesie en een goede *community care*. Dit hoofdstuk biedt een nadere verkenning van de *community care* in een aantal dorpen binnen de gemeente Borsele en de relatie met sociale cohesie en leefbaarheid. *Community care* wordt daarin opgevat in twee betekenissen: ‘*care in the community*’ en ‘*care by the community*’, dus als zorg die door mensen in de dorpsgemeenschap wordt gevraagd en als zorg die door mensen uit de dorpsgemeenschap wordt gegeven.

Volgens de gerontologische literatuur is de kwaliteit van de omgeving vooral van belang voor kwetsbare mensen en wel in twee opzichten: enerzijds beïnvloedt de omgeving de mate waarin (potentieel) kwetsbare mensen zelfstandig kunnen functioneren zonder een beroep te hoeven doen op ondersteuning, anderzijds beïnvloedt de omgeving de mate waarin mensen die hulp nodig hebben, ook daadwerkelijk ondersteuning vanuit hun omgeving ontvangen. In het eerste geval is de relatie tussen leefbaarheid en *community care* een directe relatie: hoe groter de leefbaarheid, hoe beter kwetsbare mensen in staat zijn zelfstandig te functioneren. In het tweede geval is de relatie tussen leefbaarheid en *community care* indirect: hoe groter de leefbaarheid, hoe groter de sociale cohesie en hoe groter de sociale cohesie hoe meer hulp vanuit de dorpsgemeenschap wordt gegeven en hoe beter er in de hulpbehoefte van kwetsbare dorpsbewoners wordt voorzien.

Er zijn betekenisvolle verschillen in de relatie tussen leefbaarheid, sociale cohesie en *community care* gevonden, waarbij op enkele punten aanwijzingen zijn gevonden voor het bestaan van zowel de directe als de indirecte relatie tussen leefbaarheid en *community care* vanuit het perspectief van individuele bewoners. Voorzover de lokale omgeving er toe doet, spelen vooral omgevingskenmerken een rol die verwijzen naar tevredenheid met de woonomgeving en ervaren overlast (kenmerken die passen bij de nieuwe verscheidenheid op het Zeeuwse platteland) en minder naar tevredenheid met voorzieningen (kenmerken die passen bij de oude verscheidenheid op het Zeeuwse platteland). Er is een directe relatie vastgesteld tussen leefbaarheid in termen van ervaren overlast en hulpbehoefte: hoe meer overlast bewoners ervaren, hoe groter hun hulpbehoefte is. Tussen leefbaarheid in termen van tevredenheid en *community care* is geen directe relatie vastgesteld. Wel is een relatie tussen tevredenheid met de woonomgeving en sociale cohesie gevonden: een hoge mate van tevredenheid met de woonomgeving gaat samen met een hoge mate van betrokkenheid bij het dorp. En een grote betrokkenheid bij het dorp gaat samen met een grote bereidheid om hulp te geven en een hoog niveau van daadwerkelijke hulpverlening.

De algemene situatie van de bewoners in de dorpen geeft blijk van een goede leefbaarheid en een grote mate van sociale cohesie en *community care*. Er is echter een aantal groepen die minder lokaal participeren, voornamelijk: jongeren, oude senioren, niet-kerkelijke mensen, mensen met een korte woonduur en mensen zonder auto dan wel rijbewijs. Jong volwassenen kijken verder dan het dorp en voelen zich minder verantwoordelijk voor het lokale. Dit kan echter veranderen als zij in een volgende levensfase komen, vooral als sprake is van gezinsvorming en zij in het dorp blijven wonen. Oude senioren zijn over het algemeen wel meer lokaal georiënteerd,

maar bij hen is sprake van inkrimping en terugtrekking uit het gemeenschapsleven. Hierin schuilt een zekere kwetsbaarheid. Hoewel rooms-katholieken het meest participeren, ligt het verschil op basis van religieuze achtergrond vooral tussen bewoners die kerkelijk zijn en bewoners die dit niet zijn. Enerzijds geeft dit aan dat kerken nog steeds een belangrijke bijdrage leveren aan sociale cohesie, anderzijds geeft dit aan dat als men niet tot een kerk behoort men al snel op meer vlakken buitenstaander is. Ook mensen met een korte woonduur doen minder mee in de gemeenschap. Nieuwkomers kunnen de sociale cohesie dus verzwakken, maar het blijkt ook dat naarmate de woonduur langer wordt zij meestal wel vormen vinden om toch aan het gemeenschapsleven deel te gaan nemen. Het niet beschikken over een auto dan wel rijbewijs levert op twee manieren een kwetsbaarheid op. Ten eerste vergroot het de kans dat men minder zelfredzaam is en eerder hulp nodig heeft van anderen. Ten tweede zijn zij minder in staat om zelf hulp te bieden aan anderen.

Wat dit hoofdstuk bovendien duidelijk heeft gemaakt is dat zorg geven en zorg ontvangen nauw met elkaar verweven zijn. Er is geen sprake van een groep zorgverleners en een aparte groep zorgontvangers: de meeste bewoners (68 procent) zijn tegelijkertijd zorggever en zorgontvanger. Dit geeft aan dat er tenminste op gemeenschapsniveau sprake is van een grote wederkerigheid. De balans tussen zorg verlenen en zorg ontvangen lijkt gedurende de levensloop te verschuiven: jonge volwassenen geven en ontvangen hulp, maar het zijn vooral volwassenen van 30-55 jaar die zowel veel hulp geven als ontvangen, jonge senioren (55-75 jaar) geven veel hulp maar ontvangen weinig hulp, terwijl oude senioren (> 75 jaar) juist weinig hulp geven en veel hulp ontvangen.

Hoewel de *community care* in de onderzochte dorpen dus op een hoog niveau staat, heeft deze studie ook duidelijk gemaakt dat er grenzen zijn aan de zorg die vanuit de dorpsgemeenschap verwacht mag worden. Zowel in de interviews met individuele dorpsbewoners als in de groepsinterviews klinkt bezorgdheid over de toekomst van de *community care* onder het regime van de Wmo door. In de dorpen is een grote bereidheid te vinden om incidenteel kortdurende hulp te verlenen, maar kwetsbare mensen moeten op professionele zorg kunnen rekenen wanneer zij aangewezen zijn op structurele hulp voor langere duur. Men ziet hier een duidelijke taak voor de gemeente om te zorgen dat bewoners, ook in de kleine kernen, kunnen blijven beschikken over een professioneel vangnet als dat nodig is.

Sociale infrastructuur en woonmilieukekenmerken

Inleiding

In het vorige hoofdstuk heeft de beleving van de bewoners in een aantal dorpen in de gemeente Borsele centraal gestaan. Er blijkt een duidelijke samenhang te bestaan tussen de tevredenheid over het dorp en de tevredenheid over voorzieningen en de woonomgeving (tabel 2.1). Alhoewel de relaties in de loop van de jaren wat van karakter zijn veranderd, meten de bewoners de leefbaarheid van hun dorp in belangrijke mate af aan woonmilieukekenmerken en de sociale infrastructuur in het dorp.

Bij de sociale infrastructuur blijkt het bij de beleving van de leefbaarheid zeker niet alleen om de aanwezigheid van voorzieningen in het dorp te gaan, maar ook over bereikbaarheid van voorzieningen en in toenemende mate over het verenigingsleven en de activiteiten die dorpsbewoners met elkaar ondernemen. Dit past bij het idee dat sociale structuren gezien moeten worden als voorwaarde én als resultaat van menselijk handelen (Giddens, 1984). Sociale infrastructuur wordt daarom hier opgevat als het geheel van voorzieningen in het dorp, de verenigingen en het activiteitsniveau (VVA). Ook de bereikbaarheid van de niet in het dorp aanwezige voorzieningen wordt er toe gerekend.

In dit hoofdstuk worden analyses gepresenteerd van de sociale infrastructuur en de woonmilieukekenmerken van de dorpen in de gemeente Borsele. Daarbij is getracht een zo feitelijk mogelijk beeld te schetsen van de huidige situatie en wordt daarmee een invulling gegeven van de ‘veronderstelde leefbaarheid’ (Van Dorst, 2005). Op verzoek van de gemeente Borsele zijn hier alle vijftien dorpen in de analyses betrokken zodat een zo compleet mogelijk beeld ontstaat van de gemeente als geheel. De dorpen waarover gegevens uit het bewonersonderzoek bekend zijn, krijgen daarbij speciale aandacht.

De beschrijving van de sociale infrastructuur in Borsele bestaat uit een inventarisatie van de feitelijke aanwezigheid van verenigingen en voorzieningen, de aard en het niveau van sociale activiteiten en een aantal ruimtelijke kenmerken, zoals de beschikbare vervoersmogelijkheden en de ligging ten opzichte van Goes als dichtstbijzijnde ‘dragende kern’ (een kern die in het provinciale beleid is opgenomen als kern waar voorzieningen gebundeld zijn).

Naast een beschrijving van de sociale infrastructuur zijn de dorpen ook beschreven voor een aantal kenmerken van het lokale woonmilieu. Daarbij gaat het enerzijds om kenmerken van de bewoners (zoals het aandeel ouderen, het aandeel jonge gezinnen, het aandeel hoge inkomens, de verhuismobiliteit en de religieuze gezindte) en anderzijds om kenmerken van de woningvoorraad (aandeel huurwoningen en gemiddelde woningwaarde) en van de woonomgeving (bevolkingsomvang en cultuurhistorische aantrekkelijkheid).

Op basis van deze indicatoren kan de sociaal-ruimtelijke omgeving van dorpen worden beschreven. De bedoeling van Scoop is uiteindelijk om parameters te ontwikkelen voor een op Zeeland toegesneden barometer leefbaarheid c.q. een maat voor de sociale vitaliteit van woonkernen (sociale draagkracht). Deze barometer ontwik-

kelt Scoop in opdracht van de Provincie Zeeland. Doel daarvan is om de sociale omgevingskwaliteit zodanig te operationaliseren dat ook sociale effecten meegenomen kunnen worden in fysiek-ruimtelijke planvorming (Provincie Zeeland, 2006).

Aan het eind van dit hoofdstuk worden enkele analyses gepresenteerd die meer zicht geven op de bruikbaarheid van de gegevens voor een provinciale barometer leefbaarheid of sociale vitaliteit en wordt de mogelijkheid bezien of via de gehanteerde methode een of meerdere dorpen, of de gemeente als geheel model kan staan voor het Zeeuwse platteland. Het gaat er hier om zicht te krijgen op parameters voor een breder hanteerbare barometer. Het is te zien als een eerste poging om via de inventarisatie van de sociale infrastructuur en woonmilieukekenmerken een voor provinciaal en gemeentelijk beleid hanteerbaar instrument te ontwikkelen. Het pretendeert niet een volledig en omvattend instrument te zijn. Onderwerpen als verkeersveiligheid en sociale veiligheid zijn er bijvoorbeeld nog niet in opgenomen.

Theoretische overwegingen

De toegenomen mobiliteit onder de bevolking heeft de noodzaak van de aanwezigheid van alle voorzieningen in elk dorp doen afnemen. Door schaalvergroting zijn veel voorzieningen uit kleinere dorpen verdwenen. Daarbij zijn inwoners zelf in hun gedrag wat betreft gebruik van voorzieningen sterk sturend op de levensvatbaarheid van voorzieningen. De analyse van hoofdstuk 2 laat ook zien dat de inwoners van de ‘middelkleine’ dorpen van Borsele verschillen in hun beleving en manier van omgaan met de toegenomen sociaal-ruimtelijke schaalvergroting. De toegenomen mobiliteit en de wijze waarop bewoners de afwezigheid van voorzieningen op informele wijze regelen betekent echter niet dat in de ruimtelijke ordening geen rekening meer hoeft te worden gehouden met de spreiding van voorzieningen. Zeker bij een steeds meer vergrijsde bevolking waarvoor mobiliteit voor een belangrijk deel van de bewoners niet meer vanzelfsprekend is. Maar ook in andere levensfasen is de auto niet of niet altijd beschikbaar. Dit terwijl het openbaar vervoersysteem op het platteland nog slechts een marginale functie heeft en in het basismodel van mobiliteit voor Zeeland de auto centraal staat. Bovendien willen mensen in hun dagelijkse bezigheden in staat zijn om zaken zo goed mogelijk te kunnen combineren en daarin speelt nabijheid een belangrijke rol. Het is ook gebleken dat een ruime meerderheid van de bewoners van de onderzochte dorpen een aantal voorzieningen die er op het eigen dorp zijn ook (intensief) gebruikt. Stijgende brandstofprijzen zullen de gerichtheid om zaken zo dichtbij mogelijk te regelen versterken.

Beleidsmatig wordt vaak gesproken over basisvoorzieningen, een soort minimumpakket aan voorzieningen dat een dorp leefbaar maakt. Over wat nu precies basisvoorzieningen zijn bestaat echter discussie. Als basisvoorzieningen noemt men bijvoorbeeld basisonderwijs, huisarts, dorps huis, supermarkt, postkantoor, bank, openbaar vervoer, apotheek, bibliotheek en sportvoorzieningen. De meest minimale voorziening voor een dorp om nog te kunnen spreken van een leefgemeenschap is wel de voorziening die het mogelijk maakt dat mensen elkaar kunnen ontmoeten. Bij afwezigheid van voorzieningen speelt voor inwoners van een dorp de bereikbaarheid van voorzieningen een belangrijke rol.

De vraag of de sociale infrastructuur van een dorp passend en betaalbaar is kan uiteindelijk niet anders dan via politieke afwegingen worden bepaald. Het is een gemeenschapstaak om de publieke voorzieningen in leefgemeenschappen op peil te houden, adequaat voor de huidige bevolking en voorbereid op de toekomst. De politiek laat zich bij de oordeelsvorming vaak bij gebrek aan goede maatstaven door subjectieve argumenten leiden. Het beleid vraagt echter ook om objectivering van wat het voorzieningenniveau in een dorp moet zijn wil het dorp leefbaar en voor de toekomst vitaal zijn.

Omdat het sociale leven van mensen dynamisch is, veranderen ook de behoeften aan voorzieningen steeds weer opnieuw. Inspelen op die dynamiek vereist lokaal maatwerk en continue monitoring. Hier wordt de sociale infrastructuur van de dorpen van Borsele in beeld gebracht volgens het model van voorzieningen, verenigingen en activiteiten (VVA), waarbij de bereikbaarheid van Goes ook als een soort voorziening is aangemerkt. Met deze methode wordt enerzijds voortgebouwd op diverse inventarisaties van de sociale infrastructuur door Scoop in Schouwen-Duiveland (den Adel & van der Wouw, 2002), Hulst (van den Boomgaard, 2003), Middelburg (van der Wouw *et al.*, 2004) en Sluis (Franse & Schellekens, 2005). Anderzijds is het een verfijning van de methodiek die de Provincie Utrecht (2007) heeft gehanteerd en zijn woonmilieukenmerken in de analyses betrokken.

In het omgevingsbeleid van de provincie Zeeland staat naast het versterken van de bijzondere Zeeuwse omgevingskwaliteiten het versterken van de economische en sociale dynamiek centraal. Kleinschaligheid wordt daarbij benoemd als een van de belangrijkste sociale omgevingskwaliteiten van Zeeland. De gemeente Borsele is bij uitstek een gemeente die vanuit deze kleinschaligheid opereert.

Het provinciale bundelingsbeleid op het gebied van wonen en het zorgvuldig ruimtegebruik vormen ruimtelijke voorwaarden voor dorpsontwikkeling. Borsele heeft vijftien dorpen, waarbij volgens het oude streekplan er geen enkele dragende kern is. De stad Goes zou voor de inwoners van de gemeente Borsele de aangewezen kern zijn voor voorzieningen waarover zij lokaal niet (meer) kunnen beschikken. Deze indeling heeft veel van de ontwikkelingsmogelijkheden van de Borselse dorpen in de afgelopen jaren bepaald. In het actuele omgevingsplan zijn 's-Gravenpolder en Heinkenszand opgenomen als 'woonkernen in een stedelijke ontwikkelingszone' en hebben een speciale positie in de ontwikkeling van woningbouw en werkgelegenheid. Zij gelden echter niet als dragende kernen. Lewedorp, Nieuwdorp en 's-Heerenhoek zijn woonkernen en de andere dorpen van Borsele zijn woonkernen in een nationaal landschap. Daarmee zijn opnieuw ruimtelijke grenzen bepaald voor de sociale en economische ontwikkeling van de dorpen van Borsele.

De gebruikte onderzoeksgegevens

Allereerst wordt hierna toegelicht hoe de sociale omgeving van de dorpen is beschreven. Daarbij wordt vooral aandacht besteed aan de gebruikte indeling van de sociale infrastructuur en de daarbij onderscheiden deelaspecten. Ook wordt een korte toelichting gegeven op de opgenomen kenmerken van het lokale woonmilieu.

Vervolgens worden de dorpen van Borsele in algemene zin beschreven. Dit mondt uit in een overzicht met daarbij de scores per aspect van de sociale infrastructuur per

dorp. Aansluitend worden de in het bewonersonderzoek betrokken dorpen kort getypeerd.

Kenmerken sociale infrastructuur

Bij de beschrijving van de sociale infrastructuur, is gebruik gemaakt van een indeling die de provincie Utrecht (2007) hanteert. Daarin worden acht aspecten onderscheiden die samen de sociale infrastructuur bepalen:

1. culturele voorzieningen en verenigingsleven;
2. sportaccommodaties;
3. horeca;
4. financiële dienstverlening;
5. gezondheidszorg;
6. winkels/ bedrijvigheid;
7. onderwijs;
8. bereikbaarheid met openbaar vervoer.

In de indeling van de provincie Utrecht wordt de sociale infrastructuur vooral vastgesteld door te kijken naar het voorzieningenniveau. Maar met een voorziening ben je er in de praktijk niet. Er kan een mooi dorpshuis aanwezig zijn, maar als er geen verenigingen gebruik van maken is de functie ervan beperkt. Een vereniging heeft leden nodig en activiteiten waar mensen op afkomen. Daarom is niet alleen naar het voorzieningenniveau gekeken maar ook expliciet naar het activiteiten- en verenigingsniveau. Door het VVA (voorzieningen, verenigingen en activiteiten) perspectief te gebruiken, zijn waar nodig per aspect meerdere deelaspecten onderscheiden. Zo gaat het niet alleen om de sportaccommodaties, maar ook om de aanwezigheid van sportverenigingen en het activiteitsniveau van deze verenigingen (zijn zij actief in een competitie of niet?). Bij de bereikbaarheid gaat het niet alleen om de bereikbaarheid met openbaar vervoer, maar ook om de nabijheid van een dragende kern en om de kwaliteit van de ontsluitingswegen.

Naast een verfijning naar deelaspecten wordt de indeling waar nodig ook verfijnd naar levensfase. Niet voor elke groep bewoners zijn dezelfde onderdelen van de sociale infrastructuur van belang. Voor een ouder echtpaar zal de aanwezigheid van een basisschool minder belangrijk zijn dan voor een jong gezin. Voor een jongere zal de klaverjasclub in de ouderensoos minder relevant zijn, terwijl de skatebaan dat weer wel is. Andere voorzieningen, zoals de aanwezigheid van een dorpshuis of van een pinautomaat, zijn in elke levensfase van belang.

De sociale infrastructuur van een dorp kan zo op verschillende manieren beschreven worden. Er kan een totaalbeeld gegeven worden van het niveau van de aanwezige voorzieningen, verenigingen en activiteiten. Daarnaast kan er een beschrijving worden gepresenteerd van de aanwezige sociale infrastructuur per aspect en per levensfase.

Kenmerken lokaal woonmilieu

Om het lokaal woonmilieu in kaart te brengen is allereerst gekeken naar de bevolkingsomvang en de bevolkingssamenstelling van een dorp. Ook de verhuismobiliteit is meegenomen. Daarnaast is gekeken naar kenmerken van de woningvoorraad en de aantrekkelijkheid van de woonomgeving. In de laatste plaats is de religieuze oriën-

tatie van het dorp als indicator meegenomen. Voor de keuze van de kenmerken is zoveel mogelijk voortgebouwd op eerder onderzoek naar woonmilieuvorming in Zeeuwse woonkernen (Thissen, 1994; 1995).

Sociale infrastructuur in Borsele getypeerd

In het onderstaande worden de onderscheiden acht aspecten van de sociale infrastructuur nader uitgewerkt en toegelicht. Een exacte opsomming van de onderscheiden kenmerken en scoringsmogelijkheden is te vinden in de bijlage.

Culturele voorzieningen en verenigingsleven

Een belangrijke voorziening is het dorps huis. Elke kern heeft in Borsele een dorps huis. Dit dorps huis is voorzien van een of meerdere zalen, die vaak ook dienst doen als sportzaal. Regelmatig heeft het dorps huis ook een caféfunctie. Soms alleen wanneer er activiteiten plaatsvinden, soms is de barfunctie het hele jaar op bepaalde momenten open. Een andere belangrijke culturele voorziening is ook de bibliotheek. In Borsele zijn twee bibliotheken te vinden: in Heinkenszand en in 's-Gravenpolder. In de andere kernen komt de bibliobus langs. In sommige kernen zijn een of meerdere musea aanwezig, Ellewoutsdijk heeft een cultureel centrum en in Heinkenszand is een congrescentrum gevestigd. Ten slotte zijn in elk dorp in Borsele een of meerdere speeltuinen te vinden.

Naast een overzicht van culturele voorzieningen is ook het verenigingsleven in kaart gebracht. Daarbij is een onderscheid gemaakt naar de aanwezigheid van gezelligheidsverenigingen voor jongeren, volwassenen en ouderen. In bijna alle dorpen is een jeugdsoos, JOP of jeugdclub aanwezig. In sommige kernen zijn een of meerdere jongerenkoren en in 's-Heerenhoek, Heinkenszand en 's-Gravenpolder is een scoutingafdeling in het dorp aanwezig. Daarnaast hebben sommige dorpen nog andere jongerenverenigingen zoals een knutselclub, een damvereniging of een biljartclub. Voor volwassenen is een divers spectrum aan verenigingen te vinden in de dorpen van Borsele. Veel dorpen hebben een Oranjevereniging. Ook zang-, toneel- en muziekverenigingen komen veel voor. Daarnaast is er nog een breed scala aan andere verenigingen te vinden. Variërend van een vrouwenvereniging tot een bierbrouwersgilde. Bij gezelligheidsverenigingen voor ouderen gaat het meestal om een ouderensoos. Daar worden activiteiten georganiseerd als koersballen, biljarten en kaarten.

Naast culturele voorzieningen en verenigingen zijn ook de activiteiten die in een dorp georganiseerd worden beschreven. Gelet is op het aantal activiteiten dat gericht is op het hele dorp en op het aantal activiteiten met een (boven)regionale uitstraling. In veel dorpen is de viering van Koninginnedag gericht op het hele dorp. Daarnaast is de carnavalsviering in overwegend katholieke dorpen een bindende factor. Ook andere activiteiten kunnen velen uit een dorp op de been brengen, zoals jaarlijkse toneeluitvoeringen, een speeltuinfeest of een muziekuiteroering.

Sommige activiteiten zijn niet zozeer op het eigen dorp, maar op de wijde omgeving gericht. Het carnaval in 's-Heerenhoek is daarvan een goed voorbeeld. Dat trekt mensen vanuit de wijde omgeving. Maar ook bijvoorbeeld het jaarlijkse popfestival Klomppop in Ovezande trekt veel mensen naar het dorp. Zo hebben verschillende

dorpen in Borsele wel een jaarlijks terugkerende activiteit waardoor een hele groep mensen van elders naar het dorp wordt getrokken.

Bereikbaarheid

Een ander aspect van de sociale infrastructuur is de bereikbaarheid van het dorp. Als relevante kenmerken zijn onderscheiden: de afstand in kilometers tot het dichtstbijzijnde regionaal verzorgend centrum (Goes); de categorie weg waar het dorp aan ligt; en de kwaliteit van het openbaar vervoer in het dorp. Tenslotte is de aanwezigheid van speciale openbaar vervoersvoorzieningen ten behoeve van de bereikbaarheid van het voortgezet onderwijs onderscheiden.

De kernen van Borsele liggen gemiddeld zo'n 12 kilometer van Goes af. Het dichtst bij het centrum van Goes ligt 's Gravenpolder (op 6 km) en het verst ligt Ellewoutsdijk (op ruim 18 km). De wegen in Nederland worden onderverdeeld in verschillende categorieën, afhankelijk van de voornaamste functie van de weg. Negen van de Borselse wegen liggen aan een erftoegangsweg (ETW). Meestal geldt daar een maximale snelheid van 60 km/u. Maar in het geval van Hoedekenskerke, Oudelande en Ovezande geldt op de erftoegangsweg een maximum snelheid van 80 km/u. Heinkenszand, Lewedorp, Nisse, 's Gravenpolder en 's-Heerenhoek liggen aan een gebiedsontsluitende weg (GOW). Maximum snelheid is daar 80 km/u. Eén kern in Borsele (Nieuwdorp) ligt aan een zgn. stroomweg (STW), waar de nadruk ligt op het soepel verwerken van het doorgaand verkeer. De maximum snelheid is hier 100 km/u.

Veel kernen in Borsele zijn voor het openbaar vervoer aangewezen op een belbusvoorziening. Een belbus komt op vaste tijden langs, maar alleen wanneer er van te voren is gebeld dat iemand er gebruik van wil maken. Is er niet gebeld, dan rijdt/stopt de bus niet. Op zondag is het openbaar vervoer in alle kernen beperkt tot de belbus. In verschillende interviews met sleutelfiguren werden klachten geuit over de belbus. De laatste (bel)bus naar Goes die je door de weeks kunt nemen vertrekt meestal ergens tussen 18.00 en 19.00. Alleen in Heinkenszand en 's-Heerenhoek komt na tien uur nog een bus. Deze kernen zijn ook de enige twee waar door de weeks overdag tweemaal per uur een rechtstreekse bus naar Goes langskomt. In Baarland, Hoedekenskerke, Kwadendamme en 's-Gravenpolder komt door de weeks overdag elk uur een bus langs. In Lewedorp een paar keer per dag. Daarnaast komt in Lewedorp elke ochtend rond half acht een lijnbus langs die leerlingen van het Calvincollege in Krabbendijke naar school brengt. Lewedorp is de enige Borselse kern die deze bus aandoet. Op de terugweg kunnen de leerlingen gebruik maken van de trein en de bus vanaf Goes.

Onderwijs

Bij het aspect onderwijs wordt gekeken naar de aanwezigheid van een of meerdere basisscholen in het dorp, de aanwezigheid van een peuterspeelzaal en de aanwezigheid van een kinderopvangvoorziening.

In alle dorpen is ten minste één basisschool aanwezig. In Borssele, Heinkenszand, Nieuwdorp en 's-Gravenpolder is meer dan één basisschool aanwezig. In zes kernen in Borsele is een brede school aanwezig, in twee kernen is een brede school in ontwikkeling. In een brede school worden verschillende functies gecombineerd. In ie-

der geval basisonderwijs en een peuterspeelzaal. Vaak ook wordt buitenschoolse opvang en/of een kinderdagverblijf geboden. Soms zijn er nog andere functies te vinden als een speeltuin en een jeugdsoos.

In de meeste kernen van Borsele is een peuterspeelzaal aanwezig. Een belangrijke voorziening is tegenwoordig ook de kinderopvang en buitenschoolse opvang. In de meeste kernen wordt buitenschoolse opvang aangeboden. In Lewedorp, Heinkenszand en 's-Gravenpolder is naast buitenschoolse opvang ook een kinderdagverblijf aanwezig.

Bedrijvigheid

Om de bedrijvigheid in de dorpen in beeld te brengen is de aanwezigheid van winkelveorzieningen vastgesteld. In alle kernen in Borsele komt op zijn minst een rijdende winkel langs of is er een kleine buurtwinkel aanwezig. In acht kernen is een supermarkt aanwezig. Naast een supermarkt zijn in deze kernen ook meerdere non-food winkels te vinden, zoals drogisterijen, kappers, woonwinkels, bloemenwinkels en modezaken. In Heinkenszand zijn veruit de meeste winkelveorzieningen.

Sport

De sportmogelijkheden zijn in eerste instantie beschreven voor wat betreft de geboden sportaccommodaties. Daarnaast zijn de sportmogelijkheden voor bewoners in verschillende levensfasen, jeugd, volwassenen en ouderen, beschreven.

In de meeste kernen is er in het dorps huis een sportzaaltje waar gesport kan worden. Hier wordt bijvoorbeeld gymnastiekles gegeven of wordt een net opgehangen zodat kan worden gevolleybald. In Borssele, 's-Heerenhoek en Ovezande is een aparte sportzaal aanwezig en in Heinkenszand en 's-Gravenpolder een sporthal. Naast binnensportfaciliteiten zijn in de meeste dorpen ook buitensportaccommodaties beschikbaar. Vooral tennisbanen en voetbalvelden zijn in veel dorpen aanwezig.

De aanwezigheid van sportaccommodaties vormt geen voldoende voorwaarde voor sportmogelijkheden in een dorp. Er moeten ook verenigingen gevestigd zijn die sportmogelijkheden bieden. Per dorp is per levensfase beschreven of er sportmogelijkheden worden geboden.

In de gemeente Borsele zijn ongeveer 100 aanbieders van sport en bewegen. Samen bieden zij ruim 30 verschillende takken van sport aan, variërend van voetbal en tennis tot gymnastiek, volleybal en badminton. Vooral voetbalverenigingen en tennisverenigingen komen veel voor. Bij veel verenigingen kunnen zowel kinderen als volwassenen lid worden en competitie spelen. Bij de voetbalclub in Borssele kunnen jongeren wel lid worden, maar spelen zij competitie bij de verenigingen in Nieuwdorp en Lewedorp. Zowel voor volwassenen als voor jongeren geldt, dat in veruit de meeste dorpen een of meerdere verenigingen actief zijn en deze ook competitiemogelijkheden bieden. In tien dorpen wordt speciaal op ouderen gerichte sport aangeboden. In de meeste gevallen gaat het daarbij om activiteiten in het kader van 'Meer Bewegen voor Ouderen'.

Horeca

In de interviews met dorpsvertegenwoordigers is ook de aanwezigheid van horecavoorzieningen in het dorp aan de orde gesteld. Dan blijkt dat in tien kernen in Borsele ten minste één café of snackbar gevestigd is. Het aantal horecagelegenheden

varieert daarbij sterk. In Borsele blijft het beperkt tot een café annex snackbar. Een sleutelfiguur uit 's-Heerenhoek wijst er met enige trots op dat in deze kern de hele bevolking zittend in de aanwezige horecagelegenheden terecht kan.

In die dorpen waar geen aparte horecagelegenheid te vinden is, neemt het dorpshuis de horecafunctie soms gedeeltelijk over.

Financiële dienstverlening

In zeven dorpen van Borsele bestaat de mogelijkheid om enkele bankzaken te regelen. Daar is behalve een pinautomaat, ook een loketfunctie aanwezig. Let wel, in veel kernen is deze loketfunctie beperkt. Zo kan men in 's-Heerenhoek slechts gedurende één uur per week terecht. In Hoedekenskerke is de loketfunctie helemaal verdwenen. Hier was ten tijde van het onderzoek nog wel een pinautomaat aanwezig. In de overige zeven dorpen wordt geen loketfunctie of vaste pinautomaat geboden.

Zorg

De dorpen van Borsele zijn ook getypeerd naar de aanwezigheid van zorgvoorzieningen en naar de mogelijkheid om er wonen en zorg te combineren.

In elf dorpen in Borsele is het mogelijk in het dorp een huisarts te raadplegen. Dat betekent ofwel dat er een huisarts praktijk houdt, ofwel dat er een huisarts een of meerdere malen per week spreekuur houdt. Bij alle huisartspraktijken is het ook mogelijk medicijnen op te halen. In Heinkenszand en 's-Heerenhoek vind je daarnaast ook meerdere andere (para)medische voorzieningen, zoals in ieder geval een fysiotherapeut en tandarts.

Wonen en zorg kunnen op talloze manieren gecombineerd worden. Steeds meer wordt gepoogd mensen thuis die ondersteuning te bieden die zij nodig hebben. In de gemeente Borsele wordt daarvoor bijvoorbeeld het volgende geboden:

- In ieder dorp worden warme maaltijden aan huis bezorgd voor hulpbehoevenden;
- Er bestaat de mogelijkheid voor personenalarmering aan huis, waarbij de keuze kan worden gemaakt tussen professionele opvolging of opvolging door een mantelzorger;
- Ieder dorp wordt bereikt door een zogenaamd dorpssteam. Daarin wordt maandelijks overleg gevoerd tussen verschillende zorgaanbieders (intra- en extramuraal) en gemeentelijke diensten, met als doel de inwoners van Borsele zo lang mogelijk zelfstandig te laten wonen. Hierdoor ontstaat een gecoördineerd zorg- en welzijnsaanbod aan huis;
- Er bestaat de mogelijkheid tot dagverzorging voor senioren;
- Het woon+++ (woonplussen) Borsele-project is erop gericht eenvoudige woningaanpassingen in de eigen woning of huurwoning te stimuleren door er aan bij te dragen of door vrijwilligers er voorlichting over te laten geven.
- Er is een telefooncirkel waar mensen zich bij kunnen aansluiten.

Mensen die toch niet volledig zelfstandig kunnen of willen wonen, kunnen terecht in extramurale zorgwoningen of intramurale verzorgings- of verpleegplaatsen. Op dit moment bestaat er in Heinkenszand, 's-Gravenpolder en Lewedorp aanbod aan zorgwoningen voor senioren. Ook is aanbod in 's-Heerenhoek en Ovezande in voorbereiding. Zorgwoningen zijn woningen voor senioren en/of verstandelijk gehandicapten waar 24 uur per dag zorg direct beschikbaar is. In Heinkenszand en Lewedorp wordt ook intramurale zorg geboden. In Heinkenszand zijn namelijk verpleegplaatsen aanwezig, in Lewedorp is een verzorgingshuis gevestigd.

TABEL 3.1 SCORE SOCIALE INFRASTRUCTUUR VAN DE VIJFTIEN DORPEN VAN DE GEMEENTE BORSELE, TOTAAL, PER ASPECT EN PER LEVENSFASE. PEILDATUM MEI 2007 (DE DORPEN VAN HET BEWONERSONDERZOEK ZIJN GEARCEERD).

	gemiddeld	Cijfers per aspect								Cijfers per levensfase		
		culturele voorzieningen en verenigingsleven	bereikbaarheid	onderwijs	bedrijvigheid	sport	horeca	financiële dienstverlening	zorg	jonge gezinnen	jongeren	ouderen
Baarland	5,5	6,5	5,0	3,3	6,7	6,2	10,0	3,3	3,3	5,7	5,5	5,7
Borssele	6,9	6,5	3,3	6,7	10,0	6,9	6,7	10,0	5,0	6,3	5,7	5,7
Driewegen	5,2	5,7	3,3	6,7	6,7	7,7	3,3	3,3	5,0	5,7	4,9	4,5
Ellewoutsdijk	4,0	5,7	3,3	3,3	6,7	3,1	3,3	3,3	3,3	4,3	4,0	4,5
Heinkenszand	9,7	9,0	8,3	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	9,3	9,1	9,2
Hoedekenskerke	6,9	6,0	5,8	6,7	6,7	8,5	10,0	6,7	5,0	7,2	6,1	6,4
Kwadendamme	6,9	7,4	5,0	6,7	10,0	7,7	10,0	3,3	5,0	7,1	6,6	6,7
Lewedorp	8,7	6,0	6,7	10,0	10,0	8,5	10,0	10,0	8,3	7,8	6,6	7,4
Nieuwdorp	8,1	7,0	6,7	6,7	10,0	9,2	10,0	10,0	5,0	8,0	7,5	6,9
Nisse	5,9	8,7	6,7	6,7	6,7	6,9	3,3	3,3	5,0	7,3	7,0	6,4
Oudelande	5,2	7,4	4,2	6,7	6,7	6,9	3,3	3,3	3,3	5,5	5,1	5,0
Ovezande	8,0	7,4	5,0	6,7	10,0	10,0	10,0	10,0	5,0	8,2	7,4	6,9
's-Heer Abtskerke	4,8	6,5	5,0	3,3	6,7	6,9	3,3	3,3	3,3	5,7	5,3	4,8
's-Heerenhoek	8,5	9,0	7,5	6,7	10,0	8,5	10,0	10,0	6,7	8,6	8,3	7,9
's-Gravenpolder	9,1	9,5	7,5	10,0	10,0	9,2	10,0	10,0	6,7	9,3	8,9	8,7

Vaststellen scores per dorp

In de bijlage is de verzamelde informatie over de acht aspecten van de sociale infrastructuur omgezet in scores per (deel)aspect, per dorp. Voor een vijftal dorpen kon de score voor culturele activiteiten gericht op het dorp niet goed worden vastgesteld en is voor die dorpen dit deelaspect buiten de berekeningen gehouden. Met behulp van de scores kunnen samengestelde scores per dorp worden berekend die de sociale infrastructuur typeren³ (tabel 3.1). Hoe hoger de score, hoe uitgebreider de sociale infrastructuur. De scores variëren daarbij van 3,1 tot 10.

³ De berekeningswijze van de samengestelde scores per dorp in tabel 3.1 is als volgt:

$$\frac{(\text{score deelaspect 1}) + (\text{score deelaspect 2}) + \dots + (\text{score deelaspect x})}{(\text{maximale score deelaspect 1}) + (\text{maximale score deelaspect 2}) + \dots + (\text{maximale score deelaspect x})} \times 10$$

De scores op de deelaspecten zijn te vinden in de bijlage.

Sommige onderdelen van de sociale infrastructuur kunnen voor elke dorpsbewoner belangrijk zijn. Andere zijn er specifiek voor bewoners in een bepaalde levensfase. Om hier recht aan te doen, wordt in de typering van de sociale infrastructuur van dorpen ook een onderscheid gemaakt naar levensfase. Daarbij wordt een onderscheid gemaakt tussen jonge gezinnen (met kinderen tot 12 jaar), jongeren en ouderen.

Lokale woonmilieus in Borsele getypeerd

De sociaal-ruimtelijke verschillen tussen woonkernen in Zeeland kunnen worden beschreven op basis van een 'oude verscheidenheid' en een 'nieuwe verscheidenheid' (Thissen, 1994; 1995).

Voor de 'oude verscheidenheid' spelen vooral kenmerken een rol die samenhangen met de lokale bestaansbasis, de lokale cultuur en de positie in een voorzieningenhiërarchie. Voor de gemeente Borsele bestaan er historische gegroeide verschillen tussen dorpen die op de landbouw of visserij waren georiënteerd en met de bewoningsgeschiedenis samenhangende verschillen tussen 'oudland' en diverse stadia van 'nieuwland'. Wat de verschillen in lokale cultuur betreft gaat het om verschillen tussen van oorsprong rooms-katholieke en protestants-christelijke dorpen (Harten, 1984). Wat de voorzieningenstructuur betreft zijn er met de bevolkingsomvang samenhangende verschillen waarbij vooral de dorpen Heinkenszand en 's-Gravenpolder zich onderscheiden van de overige kernen.

TABEL 3.2 TYPERING LOKALE WOONMILIEU VAN DE VIJFTIEN DORPEN VAN DE GEMEENTE BORSELE (DE DORPEN BETROKKEN IN HET BEWONERSONDERZOEK ZIJN GEARCEERD)

	Bevolkingsomvang: Absoluut (2007)	Bevolkingssamenstelling			verhuismobiliteit: verhuizingen per 1000 inwoners (2004)	Woonomgeving: cultuurhistorische aantrekkelijkheid (De Klerk 1994, 2003)	Woningkenmerken		Religieuze oriëntatie	
		% inwoners 75plus (2005)	% gezinnen met kinderen (2006)	% hoge inkomens (2005)			% huurwoningen (2004)	gemiddelde woningwaarde (€) (2006)	aanwezigheid (christelijk gereformeerde gemeente (2006)	aanwezigheid katholieke kerk (2006)
Baarland	610	3,5	35	22	54	15	25	191.000	na	na
Borsele	1452	5,0	42	15	81	14	30	150.000	a	na
Driewegen	567	5,0	36	22	95	12	19	175.000	na	na
Ellewoutsdijk	397	4,8	29	21	94	10	27	157.000	na	na
Heinkenszand	5283	5,9	43	24	56	7	35	186.000	na	a
Hoedekenskerke	718	6,1	35	16	64	10	28	155.000	a	na
Kwadendamme	936	5,5	37	17	62	9	39	158.000	na	a
Lewedorp	1710	10,2	34	20	70	6	34	162.000	na	a
Nieuwdorp	1209	5,5	39	19	95	5	37	154.000	a	na
Nisse	616	5,4	34	32	59	20	18	211.000	a	na
Oudelande	721	5,2	38	16	94	13	23	183.000	na	na
Ovezande	1227	7,6	34	15	90	8	33	170.000	na	a
's-Heer Abtskerke	531	4,4	36	31	42	12	24	237.000	na	na
's-Heerenhoek	1938	8,1	36	16	79	8	36	169.000	na	a
's-Gravenpolder	4472	5,6	46	24	64	9	37	176.000	a	na

Bronnen: Opgave Gemeente Borsele; CBS Statline, Gemeentegids Borsele, De Klerk (1994; 2003)

a = aanwezig; na = niet aanwezig

Voor de ‘nieuwe verscheidenheid’, die in tabel 3.2 wordt beschreven, gaat het om fysieke kenmerken die de woonfunctie van het dorp beschrijven en bevolkingskenmerken die daarmee een zekere samenhang vertonen. Daarbij zijn steeds drie groepen van kenmerken te onderscheiden. De belangrijkste groep betreft de sociaal-economische positie van de bewoners, die enerzijds tot uitdrukking komt in kenmerken van de woning en de woonomgeving en anderzijds in kenmerken van bewoners. Gekozen kenmerken zijn het aandeel huurwoningen, de gemiddelde woningwaarde, de cultuurhistorische aantrekkelijkheid van het dorp en het aandeel bewoners met een hoog inkomen.

Een tweede groep kenmerken heeft betrekking op een aantal demografische kenmerken die samenhangen met de levensfase van de bewoners. Gelet op de resultaten van hoofdstuk 2 is gekozen voor het aandeel gezinnen met kinderen en het aandeel bewoners van 75 jaar en ouder en de verhuismobiliteit. Een derde groep van kenmerken heeft betrekking op sociaal-culturele verschillen. Binnen de provincie Zeeland en in het bijzonder binnen de gemeente Borsele is wat dat betreft vooral de religieuze oriëntatie van belang. Onderscheiden zijn dorpen met een traditioneel rooms-katholieke oriëntatie en dorpen met een protestants-christelijke gemeente die in de literatuur als een gereformeerde gemeente met een orthodox-bevindelijke oriëntatie wordt beschreven (Knippenberg, 1992). Als indicatoren is gekozen voor resp. de aanwezigheid van een rooms-katholieke kerk en de aanwezigheid van een gereformeerde gemeente of een christelijk gereformeerde gemeente.

Beschrijvingen van de sociale omgeving van acht dorpen

Hieronder worden typering en gegevens van de acht Borselse dorpen die zijn betrokken bij het bevolkingsonderzoek waarover in hoofdstuk 2 verslag is gedaan. Daarbij gaat het om een korte typerende schets van de sociale omgeving, op basis van tabel 3.1 en tabel 3.2, zonder daarbij volledigheid na te streven. De beschrijvingen worden ondersteund door webdiagrammen (figuur 3.1) waarin grafisch is weergegeven hoe de sociale infrastructuur in een dorp zich verhoudt tot de gemiddelde sociale infrastructuur van alle Borselse dorpen. De webdiagrammen laten zien hoe de acht dorpen in omvang en aard van elkaar afwijkende profielen hebben. Een dorp als Nisse valt bijvoorbeeld op door een ondergemiddelde sociale infrastructuur op bijna alle aspecten, terwijl deze kern qua culturele voorzieningen en verenigingsleven juist bovengemiddeld scoort. Hiermee toont het zich een typisch en succesvol woondorp. ‘s-Heerenhoek scoort ook bovengemiddeld qua culturele voorzieningen en verenigingen, maar heeft als een van de grootste dorpen ook verder een uitgebreide sociale infrastructuur. Lewedorp is de tegenhanger van Nisse en heeft een bovengemiddelde sociale infrastructuur op alle punten, behalve culturele voorzieningen en verenigingsleven.

Maar in veel opzichten heeft de sociale infrastructuur van de dorpen van Borsele sterk overeenkomstige kenmerken. Zo heeft elk dorp een dorps huis, een basisschool en een of meerdere speeltuinen. Het dorp met de minst uitgebreide sociale infrastructuur is meteen ook het kleinste dorp: Ellewoutsdijk. Ook in dit dorp is echter nog een dorps huis, een basisschool, een minisuper (die wel te koop stond), een speeltuin, een JOP, een cultureel centrum, enkele verenigingen en dorpsactiviteiten.

En ook hier komt de bibliobus langs. Dat betekent dat het minimumniveau van de sociale infrastructuur in Borsele vrij hoog ligt.

Driewegen

Driewegen is met 567 inwoners een van de kleinste dorpen van Borsele. De bevolkingssamenstelling naar levensfase is niet bijzonder afwijkend van de rest van de gemeente. De verhuismobiliteit ligt er hoog. Met 19 procent is het percentage huurwoningen in dit dorp het laagst. De woningwaarde is lager dan gemiddeld.

De sociale infrastructuur van het dorp is minder uitgebreid dan gemiddeld in de dorpen van Borsele. Dat is niet verwonderlijk aangezien het hier om een van de kleinste dorpen van Borsele gaat. In het dorp komt een SRV-wagen. Ook komt eens per week de visboer en slager langs. In de SRV-wagen is een pinautomaat aanwezig. Andere, vaste winkels zijn er niet in dit dorp. Driewegen ligt wat afgelegen, op 17 km van Goes en niet aan een gebiedsontsluitende weg. Voor openbaar vervoer zijn de inwoners afhankelijk van de belbus.

Qua onderwijs en ook qua sportmogelijkheden scoort het dorp gemiddeld. Kinderen kunnen naar een openbare basisschool en ook in een peuterspeelzaal en buitenschoolse opvang is voorzien. Driewegen beschikt over een tennisbaan en een voetbalveld. Voor volwassenen is bij zowel tennis als voetbal de mogelijkheid competitie te spelen. Jongeren die competitie willen spelen kunnen in Driewegen voetballen. Voor ouderen zijn geen specifieke sportmogelijkheden. In Driewegen houdt een huisarts met apotheek praktijk. Daarmee scoort het dorp ook op het gebied van zorg gemiddeld.

Kwadendamme

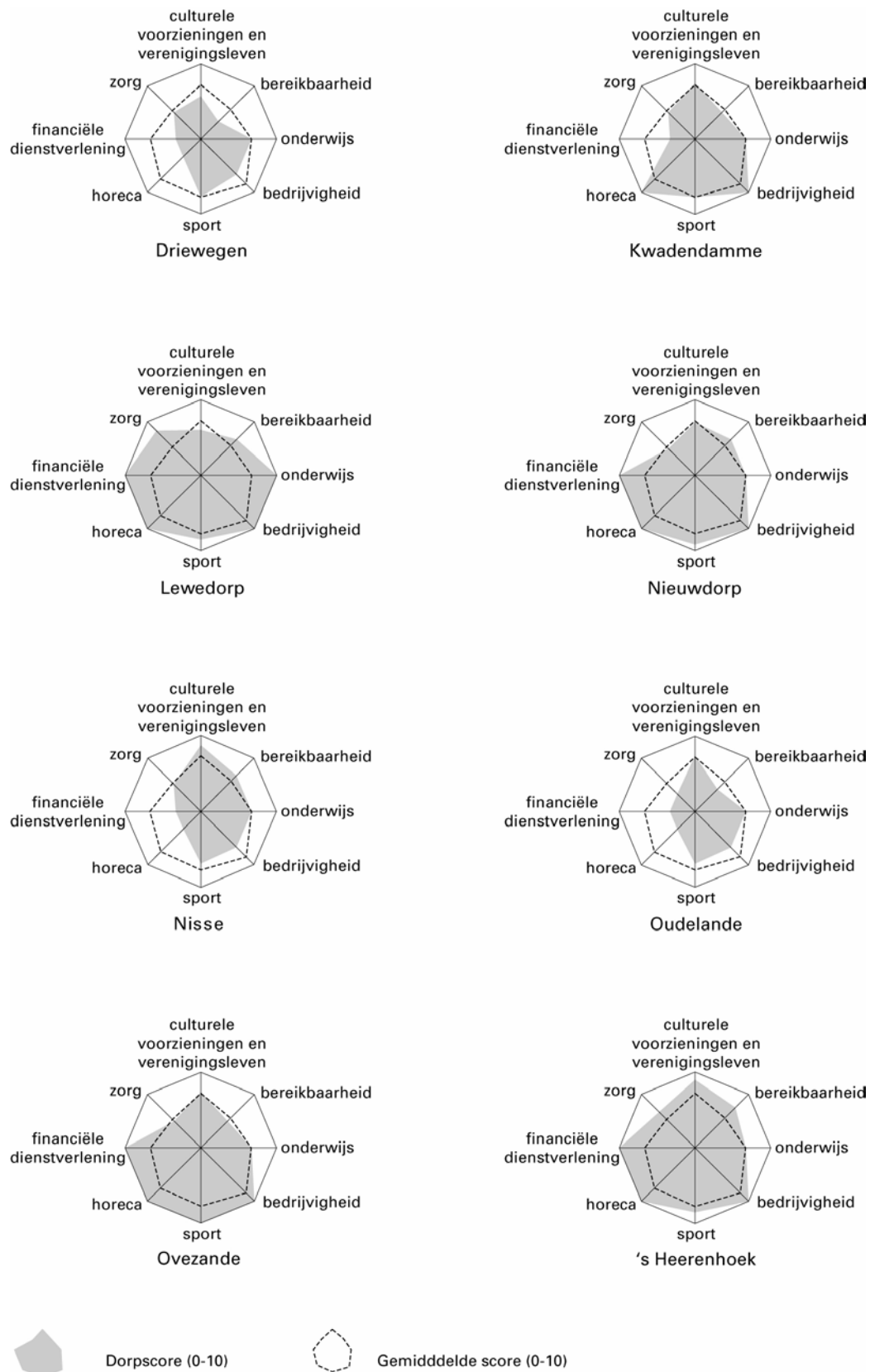
Kwadendamme bestaat uit het gelijknamige dorp en het lintdorp Langeweegje. Het ligt vlak bij een van de belangrijkste natuurgebieden binnen het Waardevol Cultuurlandschap, de Zwaakse Weel. Kwadendamme is een dorp met een overwegend katholieke signatuur en telt 936 inwoners. Kwadendamme is het dorp met het hoogste percentage huurwoningen (39 procent). De gemiddelde woningwaarde ligt vrij laag.

Het dorp beschikt over een supermarkt met drogisterij en TPG-servicepunt en er is een bakker. Ook zijn er enkele non-food winkels aanwezig. Daarmee scoort Kwadendamme bovengemiddeld op het gebied van bedrijvigheid. Ook horeca is relatief goed vertegenwoordigd. Gezien het gemiddeld hoge voorzieningenniveau, valt de afwezigheid van financiële dienstverlening op.

Wil men naar Goes, dan gaat er eens per uur een bus, of men neemt de auto en rijdt 10 km. De kern ligt niet aan een gebiedsontsluitingsweg.

Er is een brede school aanwezig, met daarin de rooms-katholieke basisschool, een peuterspeelzaal en buitenschoolse opvang. Er is een voetbalveld aanwezig. De voetbalvereniging neemt deel aan een competitie voor zowel volwassenen als kinderen. Voor ouderen wordt bejaardengym aangeboden in het dorps huis. Het jaarlijkse bluesfestival (met ongeveer 800 bezoekers) en de viering van carnaval brengen heel wat mensen op de been.

Kwadendamme kent geen aanbod van zorgwoningen. Wel houdt in de kern een

FIGUUR 3.1 SOCIALE INFRASTRUCTUUR PER ASPECT IN ACHT DORPEN EN HET GEMIDDELDE VOOR DE VIJFTIEN DORPEN IN BORSELE.

huisarts spreekuur en kunnen in de supermarkt medicijnen worden afgehaald. Ook in een fysiotherapiepraktijk is voorzien.

Lewedorp

Lewedorp is met 1710 inwoners het vierde dorp van Borsele. Er is een rooms-katholieke kerk en ook een PKN-kerk aanwezig. Het dorp heeft een lage cultuur-historische aantrekkelijkheid. Opvallend is het hoge percentage 75 plussers dat hier woont (10 procent). Dat heeft te maken met de aanwezigheid van een groot woon-zorgcentrum/verzorgingshuis. Woningen zijn in Lewedorp relatief goedkoop en eenderde is een huurwoning.

Lewedorp scoort op bijna alle punten van de sociale infrastructuur bovengemiddeld, zoals verwacht kan worden bij een relatief groot dorp. Alleen de culturele voorzieningen en het verenigingsleven blijven achter. Het dorp beschikt over een supermarkt inclusief postagentschap, stomerij en pinautomaat. Daarnaast is er een bakker en zijn er meerdere non-food winkels en horecagelegenheden. Lewedorp ligt 11 km van Goes en aan een gebiedsontsluitende weg. Voor openbaar vervoer zijn de bewoners grotendeels afhankelijk van de belbus. Wel gaat vier keer per dag ('s ochtends en aan het eind van de middag) een bus naar Goes.

Kinderen kunnen in Lewedorp naar de interconfessionele basisschool en naar de peuterspeelzaal. Ook wordt er voorzien in een kinderdagverblijf en naschoolse opvang. Tezamen zijn deze voorzieningen ondergebracht in een brede school. Lewedorp heeft voetbal- en tennisvelden. Jongeren kunnen competitie spelen bij de voetbalvereniging en daarnaast recreatief tennissen en badmintonnen. Volwassenen kunnen meedoen aan de competitie van de tennis-, zowel als de voetbalvereniging. Voor ouderen is er 'Meer bewegen voor ouderen', en ook organiseert de tennisvereniging een 55-plus tenniscompetitie.

Voor ouderen is er een aanbod aan zorgwoningen en intramurale zorg in het verzorgingshuis. Ook kan men een huisarts (met mogelijkheid tot ophalen medicijnen) en fysiotherapeut in het dorp bezoeken. Het woonzorgcentrum krijgt steeds meer een centrumfunctie voor het dorp met een bejaardensoos, een jaarlijks tuinfeest en een uitgiftepunt van Tafeltje Dekje.

Nieuwdorp

Nieuwdorp wordt bewoond door 1209 inwoners en scoort het laagst op de cultuur-historische aantrekkelijkheidsschaal. Het aandeel 55-75 jarigen ligt er laag, evenals het aandeel uitkeringsontvangers. De gemiddelde woningwaarde is laag en het percentage huurwoningen hoog. De verhuismobiliteit ligt hoog. Het dorp wordt gekenmerkt door een orthodox-bevindelijke oriëntatie onder een belangrijk deel van de bewoners.

Nieuwdorp scoort op alle aspecten van de sociale infrastructuur gemiddeld of bovengemiddeld. In Nieuwdorp is een kleine supermarkt aanwezig. Ook vindt men er een doe-het-zelf-zaak, een schoenmaker, een kapper, horeca en een pinautomaat / bank. Nieuwdorp ligt 13 km van Goes en aan een stroomweg. Het openbaar vervoer is aangewezen op de belbus. Er is een huisartspraktijk gevestigd in Nieuwdorp.

Kinderen kunnen terecht op een van de twee basisscholen, een openbare en een op christelijke grondslag. Ook een peuterspeelzaal en buitenschoolse opvang worden

aangeboden in Nieuwdorp. Er zijn verschillende sportmogelijkheden. Tennis en voetbal kan worden gespeeld in competitieverband, zowel door jeugd als door volwassenen. In het dorpshuis wordt gymles gegeven aan kinderen en er is een recreatieve volleybalvereniging voor volwassenen. Voor senioren is er Meer bewegen voor Ouderen. Er zijn geen zorgwoningen.

Nisse

Nisse heeft 616 inwoners. Huizen zijn relatief duur in Nisse. Dat hangt zeker samen met de grote cultuurhistorische aantrekkelijkheid van het dorp en de directe omgeving. Op één kern na ('s-Heer Abtskerke) is Nisse de duurste kern van de gemeente Borsele. Het percentage huurwoningen ligt met 18 procent erg laag. Samen met 's-Heer Abtskerke is in Nisse het percentage hoge inkomens het grootst. In het dorp is een gereformeerde gemeente met een orthodox-bevindelijke oriëntatie aanwezig. Op aspecten van de sociale infrastructuur scoort Nisse over het algemeen laag. Opvallend is daarentegen de hoge score op het gebied van culturele voorzieningen en verenigingsleven. Hiermee toont het dorp zich als een succesvol woondorp. Nisse is een kern waar veel bovendorpse activiteiten worden georganiseerd. De jaarlijkse Ronde van Nisse bijvoorbeeld, de Zakloop, de meidoornloop, het schaapscheerdersfeest en Jump'in de Weel. Ook wordt elk jaar het muziekfestival Pastorale georganiseerd.

Kinderen kunnen in Nisse naar een openbare basisschool. Ook een peuterspeelzaal en buitenschoolse opvang is aanwezig. Meisjes kunnen lid worden van de Technica-10 club. Ook is er een jeugdsoos, een gymvereniging, een knutselclub en een tennisvereniging. Bij de laatste kunnen zowel jeugd als volwassenen competitie spelen. Een voetbalveld of voetbalvereniging is er niet in Nisse.

De enige winkels in Nisse zijn Bakkerij en Theetuin Jikkemiene en de kaasboerderij Ternisse (kaas, zuivel, producten van leer-werkboerderij Akkerwinde). Met deze initiatieven is de winkel weer terug in Nisse. Daarnaast komt tweemaal per week de SRV-wagen langs, waar ook een pinautomaat in zit. De SRV heeft zijn magazijn in Nisse. In het dorpshuis zit een huisartspraktijk (met mogelijkheid om medicijnen af te halen) en een praktijk voor fysiotherapie. Goes ligt op 10 km afstand, aan een gebiedsontsluitingsweg. Is men afhankelijk van openbaar vervoer, dan moet een belbus ingeschakeld worden. Een bijzondere vorm van openbaar vervoer is daarnaast de mogelijkheid die bewoners hebben om mee te rijden met het vervoer van de werknemers van Bakkerij en Theetuin Jikkemiene. Deze werknemers, mensen met een verstandelijke handicap, worden vanuit hun woonplaats Goes met een bus naar hun werk v.v. gereden.

Oudelande

Oudelande telt 721 inwoners, waarvan relatief weinig een hoog inkomen hebben. De bevolkingsopbouw en ook de woningwaarde van de kern is gemiddeld. Wel is sprake van een hoge verhuismobiliteit. Vanwege de ligging van het dorpsgebied van Oudelande, voor een deel grenzend aan de Westerschelde is er een grote weerstand tegen de voorgestelde ontpoldering van een drietal polders ten zuiden van het dorp. De sociale infrastructuur is in dit dorp duidelijk minder uitgebreid dan gemiddeld in Borsele. In Oudelande vind je een minisupermarkt met daarin een postservicepunt

en pinautomaat. Wellicht verdwijnt de minisuper binnen afzienbare tijd vanwege de leeftijd van de eigenaren. De kapper die in Oudelande zat is per augustus 2007 vertrokken. Goes ligt op 15 km afstand en het dorp ligt niet aan een gebiedsontsluitingsweg. Qua openbaar vervoer ben je afhankelijk van een belbus.

Er is een brede school, met de voorzieningen openbare basisschool, buitenschoolse opvang en een peuterspeelzaal. Daarmee is de infrastructuur op het gebied van onderwijs wel gemiddeld. Ook zijn er redelijk wat culturele voorzieningen en verenigingen. Zo is er voor jongeren een jeugdsoos, voor kinderen een knutselclub en een club Technika10. Er is een tafeltennisvereniging in de gymzaal van het dorps huis, waar zowel jeugd als volwassenen competitie kunnen spelen. Ook gym en badminton is mogelijk in het dorps huis. Er is een schutterij aanwezig. Voor ouderen is er Meer bewegen voor ouderen. In Oudelande staan geen zorgwoningen, en voor een bezoek aan de huisarts moet men het dorp uit.

Ovezande

Ovezande is een dorp met 1227 inwoners. Er wonen relatief weinig mensen met een hoog inkomen in het dorp. Huizen zijn in Ovezande net wat minder waard dan gemiddeld in Borsele. Een derde van de woningvoorraad bestaat uit huurwoningen.

Ovezande kent een relatief uitgebreide sociale infrastructuur. In het dorp vind je een supermarkt en een bakker en meerdere non-food winkels en horecagelegenheden. Ook een pinautomaat is er te vinden en een uur per week is een bankloket geopend. Het dorp ligt niet aan een gebiedsontsluitingsweg en qua openbaar vervoer ben je er afhankelijk van de belbus. Goes ligt op 13 km afstand.

Kinderen kunnen naar school op een rooms-katholieke basisschool, de peuterspeelzaal en buitenschoolse opvang. Ovezande heeft tennisbanen en voetbalvelden. Zowel jeugd als volwassenen kunnen hier lid worden en uitkomen in de competitie. Er is een sportzaal en een schutterij aanwezig. Daarmee is de sportinfrastructuur bovengemiddeld. Ovezande staat bekend om het jaarlijks terugkerende popfestival Klomppop. Ook het Straatfestival en de Wielerronde van Ovezande brengen veel mensen op de been.

Ouderen kunnen meedoen aan Meer bewegen voor ouderen. Ook organiseert de tennisvereniging een 55-plus competitie. Ouderen kunnen in Ovezande niet terecht voor zorgwoningen, al is de bouw daarvan wel in voorbereiding. Wel is in de kern enkele uren per week spreekuur door een huisarts uit Borssele en is er mogelijkheid medicijnen af te halen. Ook in een praktijk voor fysiotherapie is voorzien.

's-Heerenhoek

's-Heerenhoek is een dorp met een overwegend katholieke signatuur en is met 1938 inwoners de derde kern van Borsele. De woningen zijn wat minder waard dan gemiddeld en het percentage huurwoningen ligt wat hoger. Bewoners in 's-Heerenhoek hebben minder vaak een hoog inkomen dan elders in de gemeente. Qua leeftijdsverdeling valt de kern niet enorm op, al wonen er wat meer 75-plussers.

Zoals van het derde dorp in Borsele te verwachten is, is de sociale infrastructuur relatief uitgebreid. Bijna op alle aspecten scoort 's-Heerenhoek bovengemiddeld. In 's-Heerenhoek vind je een supermarkt, een slagerij en meerdere non-food winkels, een behoorlijk aantal horecaondernemingen. 's-Heerenhoek is dan ook de plek bij

uitstek om carnaval te vieren. De carnavalsoptocht trekt jaarlijks maar liefst 10.000 bezoekers. Ook is er een grote jaarmarkt en wordt er koninginnenacht georganiseerd. De bereikbaarheid van 's-Heerenhoek is goed. Het dorp ligt 13 km van Goes af, aan een gebiedsontsluitende weg. Elk half uur doet een lijnbus het dorp aan onderweg naar Goes.

Er is een brede school met de voorzieningen rooms-katholieke basisschool, peuterspeelzaal en buitenschoolse opvang. Sporten kan de jeugd bij de voetbalclub, waar zij ook mee kunnen doen aan competitie. Daarnaast is er een scoutinggroep in 's-Heerenhoek. Ook volwassenen kunnen voetballen en daarnaast schieten bij de schutterij en tennissen bij de tennisvereniging. In het dorps huis wordt gymnastiek gegeven. Verder is een groot aantal gezelligheidsverenigingen actief in het dorp.

Voor ouderen zijn geen zorgwoningen aanwezig, al is er wel bouw in voorbereiding. In het dorp zijn een huisarts, een tandarts en een fysiotherapeut gevestigd.

Analyses voor een barometer leefbaarheid

De gepresenteerde beschrijvingen van de dorpen van Borsele maken het mogelijk de sociaal-ruimtelijke omgeving van kernen op een groot aantal punten onderling te vergelijken en te wegen. In deze paragraaf worden daartoe een drietal aanzetten gepresenteerd. Deze analyses zijn te zien als vingeroefeningen. Levert het materiaal interpreteerbare gegevens op? Levert de inventarisatie ook een hanteerbaar instrument op voor een barometer leefbaarheid of sociale vitaliteit? De barometer zou op een eenvoudige wijze aanwijzingen moeten verschaffen over het gegeven of de sociale infrastructuur van een dorp ook 'passend' genoemd kan worden en waar aanpassingen mogelijk of nodig zijn.

Sociale infrastructuur en de 'schaal van het wonen'

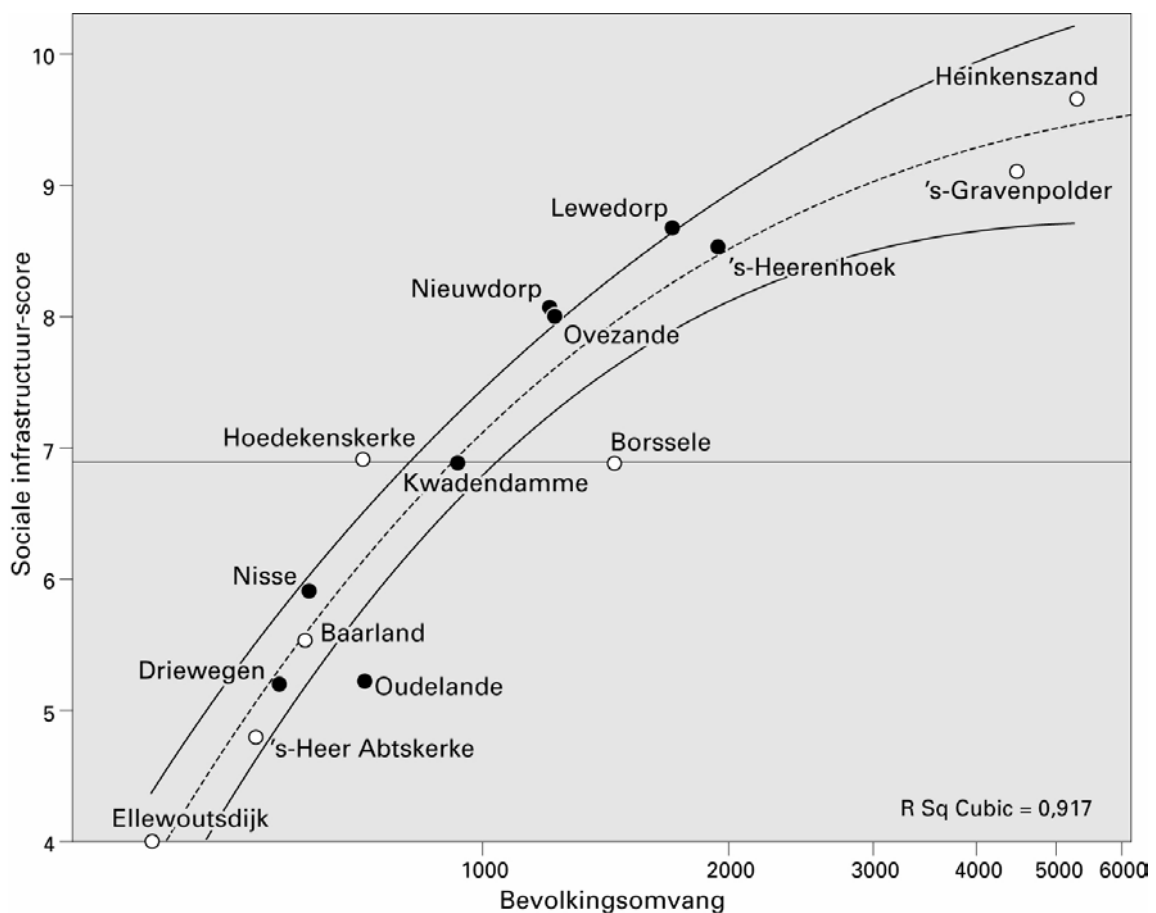
Als eerste wordt voor de Borselse dorpen een relatie gelegd tussen het woonmilieukenmerk 'de schaal van wonen' en de omvang van de sociale infrastructuur. Het inwonertal van een dorp of stad heeft doorgaans een betrekkelijk nauwe relatie met de omvang van de sociale infrastructuur. Zo genereren meer huishoudens meer klandizie voor de middenstand, meer mensen bij de bushalte en meer ritten naar het ziekenhuis. Door bevolkingsomvang en sociale infrastructuur met elkaar in verband te brengen kan een zekere mate van beoordeling plaats vinden over de passendheid van de sociale infrastructuur. Daarmee wordt een soort referentiepunt gecreëerd voor de 'veronderstelde leefbaarheid'. De manier waarop dit verband wordt gelegd is bepalend voor de bruikbaarheid van het instrument. De sociale vitaliteit van een dorp is niet afhankelijk van het inwonertal. De opbouw van de sociale infrastructuur loopt ook niet gelijk op met het inwonertal van een plaats, maar is afhankelijk van een groot aantal factoren, waardoor eerder van een 'schoksgewijze' samenhang kan worden gesproken.

Het is inmiddels genoegzaam bekend dat bouwen om voorzieningen in stand te houden weinig succesvol is. Wel heeft een basisschool een bepaald minimum aan leerlingen nodig om te kunnen bestaan en zal dus opgeheven worden als daar niet aan kan worden voldaan. Daarbij kunnen de leerlingen uit het eigen dorp gerekruteerd worden, maar ook is toestroom van andere dorpen mogelijk, terwijl ook leerlingen

uit het dorp een school elders kunnen bezoeken. Daarnaast zijn het ook de toeristen die voorzieningen gebruiken en daarmee een stuwende kracht vormen voor een deel van de sociale infrastructuur. Een succesvolle sociale infrastructuur hangt bovendien ook af van het activiteitsniveau en de omvang van het verenigingsleven en dat is lang niet altijd recht evenredig met het inwonertal. Om de 'schoksgewijze' opschaaling van de sociale infrastructuur beter zichtbaar te maken wordt de bevolkingsomvang op een logaritmische schaal uitgezet.

In figuur 3.2 is de gemiddelde score voor de sociale infrastructuur uitgezet tegen de bevolkingsomvang. De stippellijn in de figuur geeft de beste benadering aan van het verband tussen deze scores en de bevolkingsomvang. Daar omheen is een 90 procent 'betrouwbaarheidsgebied' afgebakend waar 10 van de 15 dorpen binnen liggen. De horizontale lijn geeft het gemiddelde van alle 15 dorpen weer.

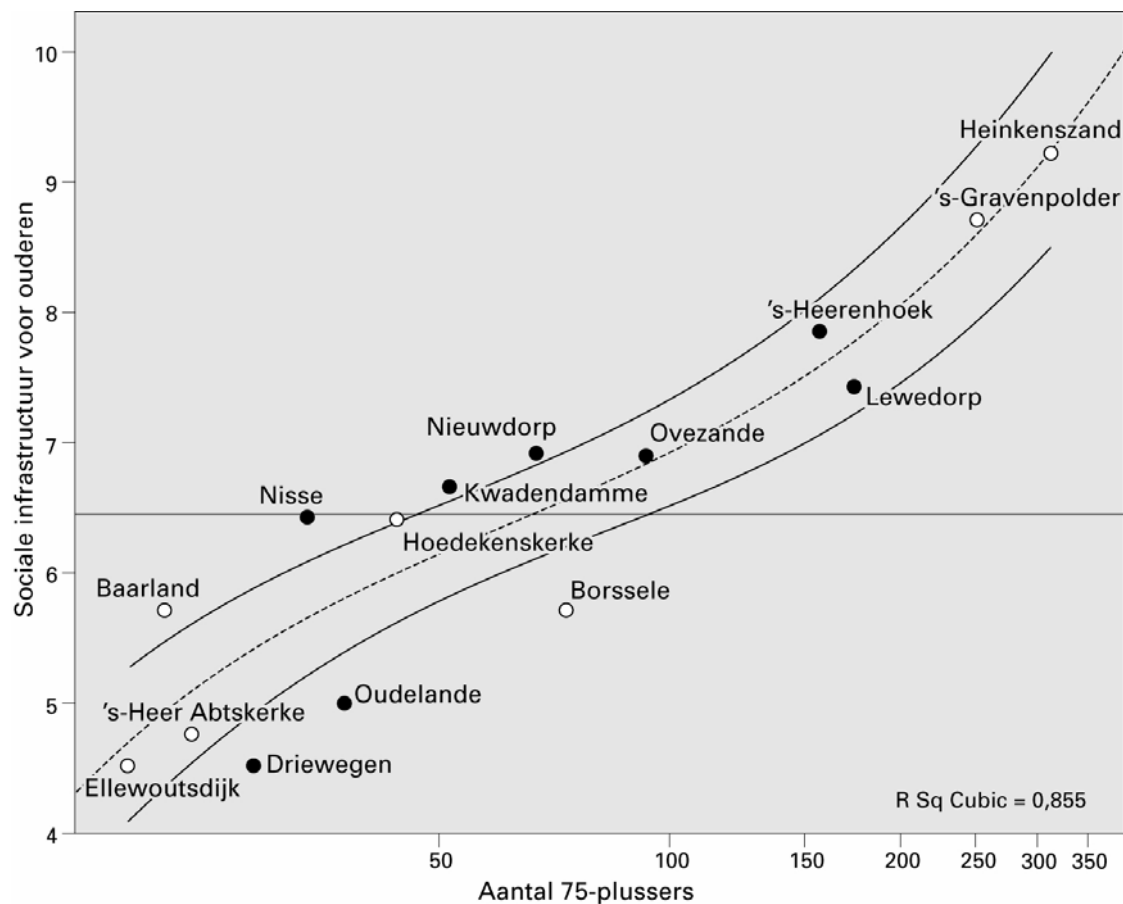
De figuur biedt de mogelijkheid een aantal groepen dorpen te onderscheiden. Allereerst is gelet op de positie van de dorpen ten opzichte van de lijn die de samenhang

FIGUUR 3.2 VERBAND TUSSEN SOCIALE INFRASTRUCTUUR-SCORE EN HET WOONMILIEUKENMERK BEVOLKINGSOMVANG.

met de bevolkingsomvang beschrijft (de stippellijn). Deze indeling zegt vooral iets over de omvang van de sociale infrastructuur. Daarin kunnen voor Borsele vijf niveaus worden onderkend:

1. De twee grote dorpen Heinkenszand en 's-Gravenpolder die ook de omvangrijkste sociale infrastructuur hebben;
 2. Lewedorp, 's-Heerenhoek, Nieuwdorp en Ovezande vormen een tweede groep van dorpen met een bovengemiddelde sociale infrastructuur;
 3. Kwadendamme, Borssele en Hoedekenskerke met een gemiddelde sociale infrastructuur;
 4. Nisse, Baarland, Driewegen, Oudelande en 's-Heer Abtskerke met een beneden gemiddelde sociale infrastructuur;
 5. Ellewoutsdijk het kleinste dorp met de minst omvangrijke sociale infrastructuur.
- Wanneer wordt uitgegaan van de bandbreedte in de figuur ontstaat een andere mogelijkheid tot afbakening. Deze zegt vooral iets over hoezeer de sociale infrastructuur afwijkt van een met de bevolkingsomvang samenhangende sociale infrastructuur. Dat kan als een indicatie voor de sociale vitaliteit van het dorp worden opgevat:
1. Hoedekenskerke, Nieuwdorp, Lewedorp en Ovezande zijn dorpen met een hogere score voor de sociale infrastructuur dan op grond van hun inwonertal verwacht mag worden.
 2. Borssele en Oudelande hebben een lagere score dan op grond van hun inwonertal verwacht mag worden.

FIGUUR 3.3 VERBAND TUSSEN SOCIALE INFRASTRUCTUUR VOOR OUDEREN EN HET AANTAL 75-PLUSSERS.

3. De andere dorpen die binnen de bandbreedte liggen en daarmee in zekere zin in ‘balans’ zijn met de sociale infrastructuur in relatie tot de bevolkingsomvang. Hoedekenskerke is op deze wijze te typeren als een dorp met een relatief sterke sociale infrastructuur, terwijl het dorp Borssele juist een minder sterke sociale infrastructuur heeft. Vooral in bereikbaarheid en zorgvoorzieningen schiet het dorp te kort. Datzelfde geldt voor Oudelande. Hoedekenskerke scoort met nog iets minder inwoners veel hoger op de sociale infrastructuur dan Oudelande. Nieuwdorp, Lewedorp en Ovezande zijn dorpen die net iets uitsteken boven het op grond van de schaal van wonen te verwachten niveau.

Verbijzondering naar levensfase

Niet iedereen in een dorp heeft in dezelfde mate behoefte aan alle voorzieningen, of draagt op dezelfde wijze bij aan een leefbare sociale infrastructuur. Kinderen maken bijvoorbeeld gebruik van andere voorzieningen dan ouderen. Sommige minder mobiele mensen zijn ook meer dan anderen aangewezen op de lokale voorzieningen. De gedachte is dat een meer exacte maat voor de ‘passendheid’ van de sociale infrastructuur in ieder geval rekening houdt met de specifieke samenstelling van de bevolking.

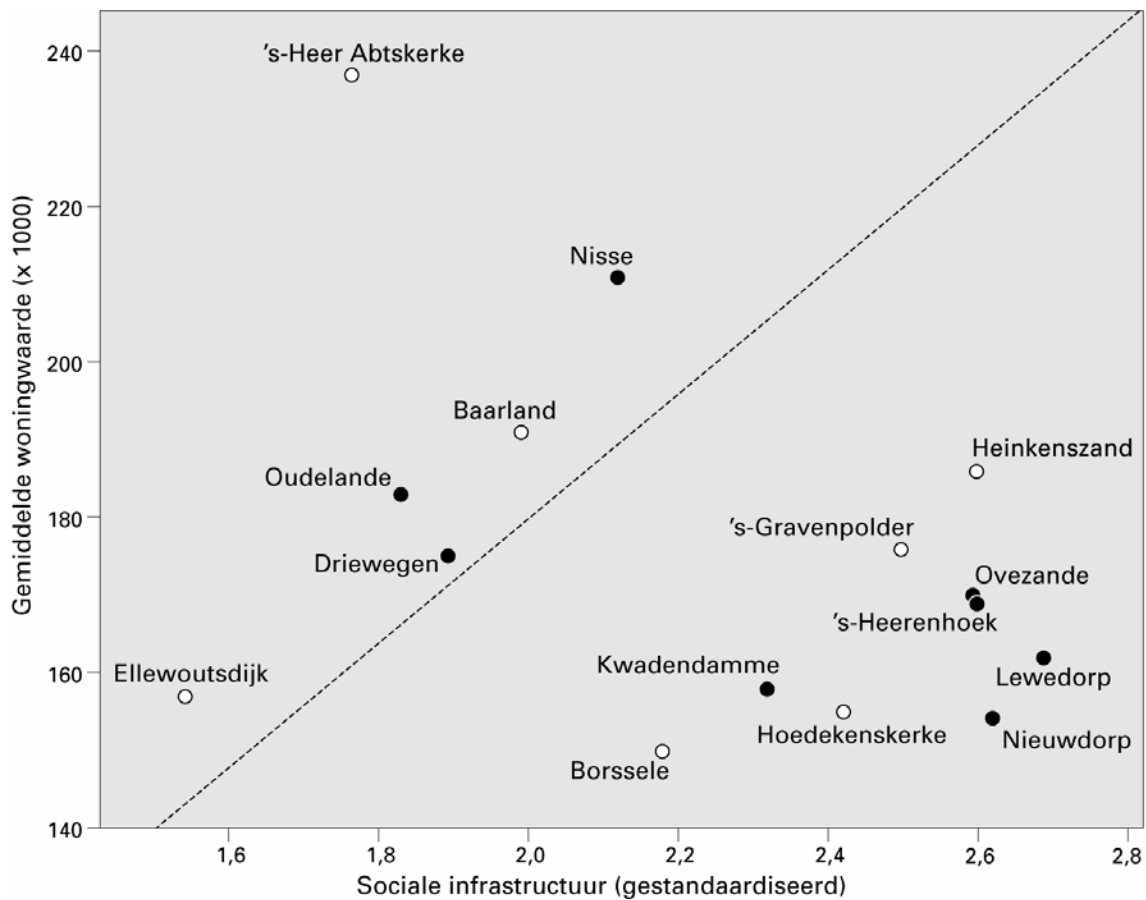
In welke mate de voorzieningenstructuur voor ouderen past bij het aantal ouderen in het dorp is in figuur 3.3 weergegeven. Daarin is de score voor ouderenvoorzieningen afgezet tegen het aantal 75-plussers in een dorp. Ook hier is weer een horizontale lijn getrokken bij de gemiddelde score van de 15 dorpen en een bandbreedte aangegeven van 90 procent betrouwbaarheid. Hier zien we een duidelijk ander beeld dan in de vorige figuur en wordt duidelijk dat voor ouderen naast Borssele en Oudelande ook Driewegen een minder vitale sociale infrastructuur kent. Driewegen scoort relatief laag voor deze levensfase vanwege het openbaar vervoer en het ontbreken van sportmogelijkheden voor ouderen. Opvallend is ook de positie van Baarland, dat ondanks een beneden gemiddelde score voor de sociale infrastructuur voor ouderen toch positief opvalt, omdat er relatief weinig 75-plussers wonen. Ook Nisse, Kwadendamme en Nieuwdorp beschikken over een goede sociale infrastructuur voor hun ouderen.

Verbeterde vergelijkbaarheid

Een derde manier om iets over de mate waarin de bestaande sociale infrastructuur ‘past’ bij een dorp en daarmee ook iets zegt over de ‘veronderstelde leefbaarheid’ is een presentatie waarbij de sociale infrastructuur op een gestandaardiseerde wijze wordt weergegeven. Daarmee worden dorpen van verschillende omvang vergelijkbaar gemaakt en is de schaal van het wonen als het ware uitgeschakeld. Die gestandaardiseerde score komt tot stand via de formule:

$$\text{Sociale infrastructuur} / \log(\text{inwoneraantal})$$

Er is voor het inwonertal een logaritmische schaal aangehouden omdat dit beter aansluit bij de realiteit dan een lineaire schaal. Het resultaat is een getal dat als een directe maat kan dienen voor de ‘veronderstelde leefbaarheid’ of sociale vitaliteit van een dorp. In figuur 3.4 is vervolgens de relatie van deze maat voor ‘veronderstelde leefbaarheid’ gerelateerd aan de gemiddelde woningwaarde. De gemiddelde woningwaarde is te zien als de meest directe indicator voor de mate waarin een dorp als

FIGUUR 3.4 DE SAMENHANG TUSSEN SOCIALE INFRASTRUCTUUR (GESTANDAARDISEERD) EN DE GEMIDDELDE WONINGWAARDE.

‘bemiddeld’ kan worden benoemd. In de linker bovenhelft zouden dan de meer succesvolle woondorpen te vinden moeten zijn, die minder leunen op voorzieningen en meer op door initiatieven van bewoners ontwikkelde sociale draagkracht. In de rechter onderhelft zijn vooral de meer autonome dorpen te vinden waar de leefbaarheid nog primair ontleend wordt aan de omvang van de sociale infrastructuur. Maar aan de onderzijde van het diagram kunnen ook minder succesvolle woondorpen voorkomen. Dergelijke dorpen zouden op de regionale woningmarkt als minder aantrekkelijk worden ervaren, wat hier door de lagere woningwaarde wordt geïndiceerd.

De relatief autonome dorpen uit het beleavingsonderzoek blijken een hogere ‘veronderstelde leefbaarheid’ te hebben. Dorpen als Kwadendamme en ‘s-Heerenhoek komen dan ook in de rechter onderhelft van de grafiek terecht. De relatief succesvolle woondorpen Nisse en Oudelande hebben een relatief lage ‘veronderstelde leefbaarheid’. Van de dorpen die niet in het beleavingsonderzoek zijn meegenomen is de positie van Ellewoutsdijk het meest in het oog springend. Dit is het dorp met de laagste ‘veronderstelde leefbaarheid’ en is tegelijkertijd weinig bemiddeld en daarmee een (nog) weinig succesvol woondorp.

Conclusies en discussie

Met het onderzoek naar de sociale infrastructuur en de woonmilieukekenmerken van de vijftien kernen in Borsele is, als opmaat naar een barometer leefbaarheid of sociale vitaliteit, niet alleen het voorzieningenniveau geschetst maar ook de omvang van het verenigingsleven en het activiteitenniveau van die verenigingen (VVA). Bovendien zijn enkele relaties tussen de sociale infrastructuur en enkele woonmilieukekenmerken beschreven.

De uitkomst is wat betreft de sociale infrastructuur met acht basiskekenmerken met daaronder een reeks van deelaspecten redelijk simpel en overzichtelijk. De hier onderzochte relaties van de sociale infrastructuur met de meer fysieke woonmilieukekenmerken lijken inzichtelijke en bruikbare resultaten op te leveren.

Voor de verdere ontwikkeling van de parameters voor de barometer worden de ervaren en veronderstelde leefbaarheid in het volgende hoofdstuk in samenhang met elkaar geanalyseerd. Juist in de koppeling van de subjectieve gegevens onder inwoners en de meer objectieve gegevens over de sociale omgeving en het woonmilieu kan een beeld ontstaan over de sociale draagkracht van dorpen.

De verbijzondering van het meetinstrument naar levensfase maakt helder dat het vooral bepaalde groepen zijn waarvoor het (kleine!) dorp eisen stelt. Dit zijn vooral de groepen die in meer of mindere mate aangewezen zijn op steun van anderen voor hun mobiliteit, zoals ouderen en jongeren. Lokale formele en informele relatienetwerken zijn voor deze groepen belangrijk om op terug te kunnen vallen voor hulp en ondersteuning. Dat geldt in het bijzonder voor die dorpen waar niet zo gemakkelijk nieuwe vormen van lokale sociale betrokkenheid ontstaan. Voor een instrument ten behoeve van de fysiek-ruimtelijke planvorming is het belangrijk om hiermee rekening te houden.

De analyses met de gegevens van Borsele laten zien dat er een sterke relatie is tussen het niveau van de sociale infrastructuur en de schaal van wonen. Dit betekent dat de dorpen van Borsele een in omvang heel vergelijkbare sociale infrastructuur hebben, gemeten naar hun bevolkingsomvang. Dit lijkt ook te gelden voor specifieke doelgroepen. In ieder geval geldt het ook voor de relatie tussen de sociale infrastructuur specifiek voor ouderen en de omvang van de groep 75-plussers in het dorp. Deze verbanden zijn zo sterk dat hieruit wellicht ook een soort norm voor sociale omgevingskwaliteit kan worden gedestilleerd, die provinciebreed betekenis kan hebben. Het gaat dan om sociale omgevingskwaliteiten die passen bij de schaal van wonen en de ruimtelijke ontsluiting.

In de aard en opbouw van de sociale infrastructuur verschillen de dorpen echter en tonen zij hun eigen karakteristiek. Daarbij is duidelijk geworden dat die karakteristiek veel te maken heeft met woonmilieukekenmerken. De gemiddelde woningwaarde is dan een goede indicator gebleken om dorpen te identificeren die meer leunen op sterke woonmilieukekenmerken voor de leefbaarheid enerzijds (de bemiddelde woon-dorpen) en dorpen die het meer moeten hebben van een sterke sociale infrastructuur anderzijds (de autonome dorpen en de minder bemiddelde woondorpen). Deze identificatie zal een rol kunnen spelen bij keuzeprocessen in fysiek-ruimtelijke planvorming om de algehele leefkwaliteit op het platteland te verbeteren. Het instrument maakt het ook mogelijk om deze versterkingen te monitoren.

Het ontwikkelde instrument lijkt ook relatief gemakkelijk overdraagbaar naar andere kernen van Zeeland. Op basis van de uitkomsten is immers eenvoudig een vragenlijst samen te stellen waarin gevraagd kan worden om de deelaspecten van de sociale infrastructuur te scoren. De zaken die al via andere bronnen bekend zijn zouden ter verificatie kunnen worden aangeboden. Deze vragenlijst zou ingevuld kunnen worden door kenners van de lokale situatie. Een dorpsraad zou dit goed kunnen doen, of enkele sleutelfiguren uit een kern. Een volgende stap richting een leefbaarheidsbarometer of een barometer voor de sociale vitaliteit voor Zeeuwse kernen zou dan zijn om de vragenlijst bijvoorbeeld via de ZVKK uit te zetten bij alle dorpsraden in de provincie.

Voordat er echter gesproken kan worden over een barometer sociale vitaliteit dienen nog wel praktijktoetsen te worden gehouden die antwoord geven op vragen over de bruikbaarheid van het in Borsele ontwikkelde instrument voor de Zeeuwse context. Bovendien zal de wijze waarop de verschillende parameters onderling worden gerekteerd en aangevuld met hier niet onderzochte gegevens zoals bijvoorbeeld verkeers- en sociale veiligheid nog de nodige veranderingen teweeg kunnen brengen. Het instrument zal pas zijn bruikbaarheid krijgen als er in Zeeland enigermate overeenstemming over is of dit ook de aspecten zijn en de juiste weging van aspecten is waaraan de vitaliteit van dorpen en stadjes kan worden afgemeten en er draagvlak voor ontstaat om er beleid over te voeren.

Uit de analyses blijkt dat de combinatie van het meten van de lokale sociale activiteiten en de fysiek-ruimtelijke infrastructuur die daarbij wordt gebruikt een duidelijke meerwaarde heeft voor het inzichtelijk maken van de werking van de lokale sociale infrastructuur en daarmee een belangrijk deel van de leefbaarheid. De voorzieningen zijn daarin niet uitsluitend te zien als noodzakelijke voorwaarde en steun voor de sociale omgevingskwaliteit, maar zijn ook op te vatten als resultaat van de lokale leefbaarheid. Het is de inzet van bewoners die willen investeren in hun omgeving en die samen met hun medebewoners werken aan de leefbaarheid, die resulteert in versterking van de sociale infrastructuur.

Het is belangrijk te realiseren dat de beschrijvingen van de sociale infrastructuur en de woonomgeving momentopnames zijn. Voor het meer zicht krijgen op welke ontwikkelingen dorpen doormaken is het nodig op meerdere momenten te meten. Deze eerste resultaten van de barometer zeggen daarom nog niet zo veel over de dynamiek in een dorp. Vooral ook omdat, zoals ook in hoofdstuk 2 duidelijk is geworden, wat een dorp leefbaar maakt niet alleen afhangt van wat er is, maar nadrukkelijk ook van wat inwoners er zelf van maken. De hier ontwikkelde barometer alleen levert ook niet zonder meer het antwoord op de vraag welk ondersteunend of stimulerend beleid bij welk dorp past. De gevonden nauwe relatie tussen omvang van de sociale infrastructuur en de schaal van wonen mag zeker niet geïnterpreteerd worden als zou de redding van de leefbaarheid in het meer bouwen van woningen kunnen zitten. Het is immers al lang duidelijk dat zonder het karakter van een dorp ingrijpend te veranderen er geen substantiële verandering in de sociale infrastructuur is te verwachten.

De verschillen tussen de dorpen nader bekeken

Inleiding

In hoofdstuk 2 is beschreven hoe bewoners van acht dorpen van de gemeente Borsele hun dorp zien, welke binding ze met hun dorp hebben en in hoeverre zij zich voor elkaar en het dorp inzetten. Daarbij stonden de begrippen leefbaarheid, sociale cohesie en *community care* centraal. In hoofdstuk 3 is vervolgens een beschrijving gegeven van de sociale infrastructuur en de woonmilieukekenmerken van alle dorpen in Borsele. De uitgebreide inventarisatie van voorzieningen, verenigingen en activiteiten in alle dorpen van Borsele heeft een aantal potentiële indicatoren voor de sociale kwaliteit van de dorpen opgeleverd. De kenmerken die de fysieke woonfunctie en het sociaal profiel van het dorp beschrijven geven een indruk van het type woonmilieu.

In dit hoofdstuk onderzoeken we de relaties tussen, enerzijds de meningen over het dorp, de aard en de mate van dorpsbinding en de inzet voor het dorp van inwoners, en anderzijds de lokaal aanwezige sociale infrastructuur en de woonmilieukekenmerken. De analyse in dit hoofdstuk koppelt het zelf beschreven beeld van bewoners over leefbaarheid, sociale cohesie en *community care* aan de meer objectieve waarnemingen van de kwantitatieve en kwalitatieve kenmerken van de dorpen. De verwachting is dat het beeld zoals de bewoners dat beschrijven een relatie vertoont met de meer objectieve waarnemingen. Bewoners zullen, bijvoorbeeld, hun oordeel over de sportvoorzieningen in het dorp laten afhangen van hun beleving van hoe het daadwerkelijk is gesteld met de sportaccommodaties.

De relatie tussen beleving en feitelijke kenmerken is vooral beleidsmatig van belang, omdat sturen op belevingen van individuen een stuk ingewikkelder is dan sturen op de meer harde gegevens van de sociale infrastructuur en de woonmilieukekenmerken. Uiteindelijk stuurt de gemeente, al dan niet in samenwerking met andere actoren, door ruimtelijk beleid, investeringen in de fysieke infrastructuur, woningmarktbeleid, het bekostigen van voorzieningen, subsidiëring van verenigingen en het financieel ondersteunen van activiteiten. Uiteraard wil zij daarbij aansluiten bij de wensen en behoeften van de bewoners.

Bij de voor dit hoofdstuk uitgevoerde analyses speelt het probleem dat het in feite gaat om twee verschillende schaalniveaus. Enerzijds gaat het om een veelheid van individuele beschrijvingen van bewoners ($n=726$), anderzijds om enkele waarnemingen van dorpen ($n=7$). Om dit niveauverschil te overbruggen zouden we methodisch strikt genomen het best gebruik kunnen maken van zogenaamde *multilevel* analyses. Daarmee kan op een nauwkeurige manier de collectieve beschrijvingen van de bewoners van een dorp gerelateerd worden aan de objectievere waarnemingen van de situatie in hun dorp, zonder de verschillen tussen bewonersbevindingen te overschatten en de objectieve verschillen tussen de dorpen te onderschatten.

Leefbaarheid, sociale cohesie en *community care* zijn in hoofdstuk 2 onderzocht als begrippen die tot uiting komen in individuele meningen en beschrijvingen van gedrag verwijzend naar de context van het dorp waarin men woont. Deze uitingen over

een bepaald dorp hoeven natuurlijk niet door iedereen in dezelfde mate onderschreven te worden. Zo zagen we dat een nieuwkomer op een heel andere manier aan een dorp gebonden is dan iemand die er heel zijn leven heeft gewoond. De vraag is dus of de vele verschillende individuele belevingen van dorpsgemeenschapsgevoel binnen een en hetzelfde dorp toch nog zo sterk samenhangen dat het een door velen gedragen ‘dorps’-gevoel kan vertegenwoordigen. Wanneer dat het geval zou zijn, dan zou daarmee een zodanig sterke typering van een dorp gegeven zijn dat het dorp ermee geïdentificeerd kan worden zonder te kort te doen aan individuele verschillen binnen het dorp.

Er is een aantal *multilevel* analyses uitgevoerd op basis van het verzamelde materiaal. Deze laten echter zien dat de individuele beschrijvingen van de inwoners van een dorp onvoldoende te verbinden zijn met specifieke kenmerken van de dorpen. Dit heeft vooral te maken met de strenge methodische eisen die *multilevel* analyse stelt. Dat geldt des te meer omdat we hier te maken hebben met de ‘middelkleine’ kernen van de gemeente Borsele. Er blijken geen grote verschillen te bestaan tussen een deel van de objectieve kenmerken van deze acht dorpen, vooral niet voor zover deze samenhangen met het aantal inwoners. In elk geval blijken deze verschillen niet zodanig dat zij volgens de strikte eisen van *multilevel* analyse weerspiegeld worden in de meningen en gedragingen van de inwoners wat betreft leefbaarheid, sociale cohesie en *community care* in het dorp.

Om toch tot een zinvolle interpretatie te komen van de verschillen tussen de dorpen voor wat betreft de beschrijvingen van inwoners, is ervoor gekozen om de meningen en het door bewoners zelf beschreven gedrag te aggregeren naar het dorpsniveau. Net als in hoofdstuk 2 is Driewegen buiten beschouwing gelaten vanwege een te gering aantal ingevulde vragenlijsten in dit dorp.

Leefbaarheid, sociale cohesie en *community care* op dorpsniveau

Om een vertaalslag te maken van de gegevens die betrekking hebben op individuele bewoners naar gegevens op dorpsniveau zijn de volgende stappen ondernomen.

Leefbaarheid

Voor de leefbaarheid wordt de tevredenheid van de bewoners, uitgedrukt in rapportcijfers, als uitgangspunt genomen. Net als in hoofdstuk 2 wordt een onderscheid gemaakt tussen de tevredenheid over de voorzieningen en de tevredenheid over de woonomgeving. Als maat van tevredenheid op dorpsniveau is gekozen voor het rekenkundig gemiddelde van de rapportcijfers die de bewoners per dorp hebben gegeven. De gemiddelde tevredenheid onder de aselekt gekozen dorpsbewoners representeert dus de algemene dorpstevredenheid. Niet alle voorzieningen en alle kenmerken van de woonomgeving zijn echter meegenomen in de berekening, maar alleen die voorzieningen en die kenmerken van de woonomgeving waarop de bewoners tussen dorpen in hoofdstuk 2 significant van elkaar verschillen. Wat betreft de voorzieningen zijn dit: (rijdende) winkels, openbaar vervoer, bedrijven, parkeergelegenheid, sociaal-medische voorzieningen, sportvoorzieningen, sociaal-culturele voorzieningen en de (rijdende) bibliotheek. Wat betreft de woonomgeving zijn dit: gebouwen, bestrating, groenvoorziening, buitengebied, verkeersveiligheid en open-

bare verlichting. De gemiddelde tevredenheid over de voorzieningen kan worden opgevat als een indicatie voor de kwaliteit van de sociale infrastructuur in het dorp. De gemiddelde tevredenheid over de woonomgeving verwijst naar dat deel van het woonmilieu dat de kwaliteit van de fysieke infrastructuur betreft.

Sociale cohesie

Omdat de beschrijving van sociale cohesie veelomvattend is, is onderzocht of de vele indicatoren te groeperen zijn in een beperkt aantal van elkaar te onderscheiden dimensies of componenten. Allereerst is een selectie gemaakt van die indicatoren die in hoofdstuk 2 wijzen op het bestaan van verschillen tussen de dorpen. Vervolgens is met deze indicatoren een principale componenten analyse uitgevoerd met als doel een duidelijker beeld te krijgen welke indicatoren van sociale cohesie het meeste bij elkaar horen. De zo gevormde componenten kunnen gebruikt worden om de verschillen tussen de dorpen voor deze componenten te beschrijven en te onderzoeken in hoeverre de gevonden verschillen voor de gevormde componenten samenhangen met contextkenmerken van de dorpen. Op basis van de principale componenten

TABEL 4.1 DE GESELECTEERDE INDICATOREN VOOR SOCIALE COHESIE ONDERSCHIEDEN NAAR TWEE COMPONENTEN EN HUN FACTORScores

	Component 1 'Lokale betrokkenheid'	Component 2 'Autonome gerichtheid'
- Organiseert dorpsactiviteiten	,576	,192
- Bezoekt dorpsactiviteiten	,609	-,002
- Bezoekt de dorpsraad	,552	,090
- Wijst op dorps trots	,507	,254
- Is actief in lokaal verenigingsleven	,548	,335
- Is bereid om actie te voeren voor het dorp	,545	-,112
- Heeft hoofdactiviteit binnen het dorp	-,184	,744
- Maakt zoveel mogelijk gebruik van dorpsvoorzieningen	,237	,551
- Heeft familie in het dorp wonen	,085	,593
- Voelt zich in eerste instantie dorpsbewoner	,207	,628

analyse blijken twee componenten van elkaar te onderscheiden. Deze kunnen als een 'samenvatting' van twee groepen van indicatoren worden gezien. In tabel 4.1 is de samenhang van de twee componenten beschreven met de oorspronkelijke tien indicatoren. Op die manier kan het karakter van de twee componenten worden beschreven⁴.

De eerste component kan worden samengevat onder de noemer 'lokale betrokkenheid' en vat de verschillen tussen de bewoners samen voor de volgende zes kenmerken:

⁴ De twee gevormde componenten verklaren samen 38 procent van de variantie in de tien indicatoren. De eerste component verklaart 25 procent, de tweede 13 procent.

- het organiseren van dorpsactiviteiten,
- het bezoeken van dorpsactiviteiten,
- het bezoeken van de dorpsraad,
- trots zijn op het dorp,
- het actief zijn in het lokale verenigingsleven en
- bereid zijn actie te voeren voor het dorp.

De tweede component kan worden samengevat onder de noemer 'autonome gerichtheid' en vat de verschillen tussen de bewoners samen voor de andere vier kenmerken:

- de hoofdactiviteit binnen het dorp hebben,
- zoveel mogelijk gebruik maken van dorpsvoorzieningen,
- familie in het dorp hebben en
- zich in eerste instantie dorpsbewoner voelen.

Bedacht moet worden dat een bewoner op kenmerken van beide componenten positief kan antwoorden. In het algemeen is de kans groot dat iemand die autonoom gericht is ook participeert in dorpsactiviteiten en in het lokale verenigingsleven en dus lokaal betrokken is. Andersom is dit echter veel minder vanzelfsprekend. Iemand die lokaal betrokken is, hoeft niet autonoom gericht te zijn. Dit betekent dat de inhoud van het 'lokaal betrokken zijn' breder is dan het 'autonoom gericht zijn' en dus ook voor andere bewoners van toepassing kan zijn. De component kan voor bewoners die lokaal betrokken maar niet autonoom gericht zijn worden gezien als een uiting van lokaal bewustzijn (Groot, 1989).

Op basis van de twee componenten zijn twee nieuwe samengestelde variabelen gemaakt die beschrijven in welke mate een bewoner lokaal betrokken is en in welke mate autonoom gericht. Dit wil zeggen: het aantal keren dat iemand 'ja' antwoordt op de indicatoren die horen bij de betreffende component. Zo is de score op de eerste samengestelde variabele minimaal 0 en maximaal 6. Op de tweede samengestelde variabele kan de score uiteenlopen van 0 tot maximaal 4. Om de sociale cohesie op dorpsniveau uit te drukken wordt net als bij leefbaarheid voor elk van de twee samengestelde variabelen gebruik gemaakt van het rekenkundig gemiddelde van de bewoners. De twee dorpsgemiddelden geven zo voor ieder dorp een indruk in hoeverre de sociale cohesie in het dorp gefundeerd is op de traditionele dorpsbinding van bewoners en in hoeverre de sociale cohesie berust op het lokaal bewustzijn van bewoners.

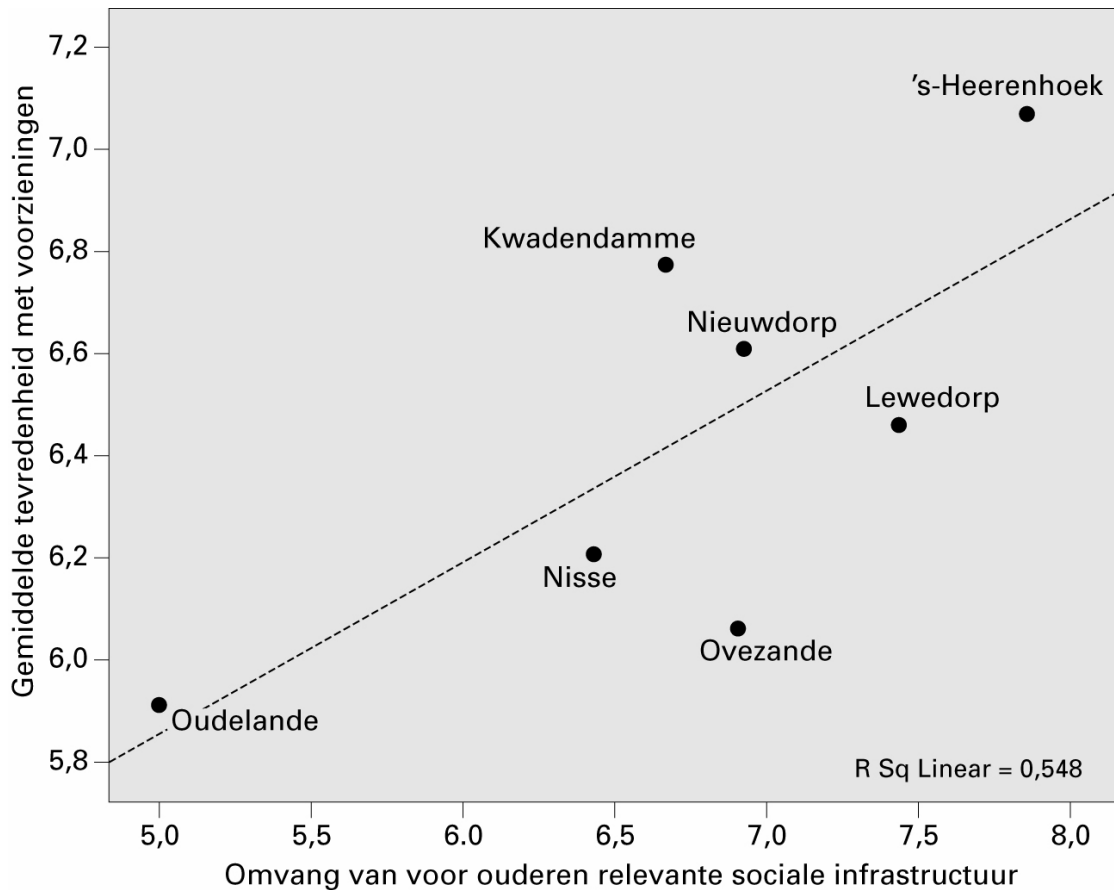
Community care

In dit hoofdstuk is er voor gekozen om de mate van *community care* te beschrijven vanuit het gezichtspunt van de hulpgevers en niet vanuit de hulpontvangers. Dit heeft een aantal voordelen. Ten eerste weet men zeker dat de gegeven hulp binnen het informele circuit valt, omdat deze door de bewoners zelf gegeven wordt. Aan de ontvangstzijde kan de zorg namelijk zowel uit het informele als uit het formele circuit komen. Ten tweede mag men aannemen (zie hiervoor hoofdstuk 2) dat bewoners die hulp geven dit vooral lokaal zullen doen. Bovendien is het erg waarschijnlijk dat als bewoners hulp geven aan iemand buiten het dorp (op grote afstand), zij minstens zo bereid zouden zijn geweest deze hulp te geven als deze persoon binnen het dorp (op korte afstand) had gewoond. Al met al verwijzen de hulpgevers van het

dorp daarmee beter naar de sociale draagkracht van het dorp dan het feit hoeveel dorpsbewoners hulp ontvangen. Hoewel in hoofdstuk 2 nauwelijks verschillen tussen dorpen zijn gevonden als het gaat om het geven van informele hulp, wordt hier verder nagegaan of er verbanden zijn tussen diverse contextkenmerken van de dorpen en het geven van deze hulp. Dit wordt zowel gedaan voor de grote groep mensen die aangeeft wel eens zorg te geven aan anderen buiten het huishouden, als ook voor de kleinere groep mensen die zeggen frequent informele zorg te geven.

Resultaten

Aangezien slechts sprake is van een vergelijking van een gering aantal eenheden, namelijk de zeven dorpen Kwadendamme, Lewedorp, Nieuwdorp, Nisse, Oudelande, Ovezande en 's-Heerenhoek, is bij voorbaat duidelijk dat samenhangen minder snel significant zullen zijn. Bovendien moet bedacht worden dat de significan-

FIGUUR 4.1 DE GEMIDDELDE TEVREDENHEID MET VOORZIENINGEN IN RELATIE MET DE OMVANG VAN VOOR OUDEREN RELEVANTE SOCIALE INFRASTRUCTUUR PER DORP.

tietoets in dit geval hooguit een indicatie vormt voor de kans dat een gevonden samenhang waarschijnlijk geen toeval is. De zeven dorpen vormen immers geen aselect gekozen steekproef uit een groter aantal dorpen waarnaar de uitkomsten met een

zekere betrouwbaarheid gegeneraliseerd kunnen worden. Dit neemt niet weg, dat als er een sterke samenhang wordt gevonden voor de zeven dorpen, dat deze samenhang iets zegt over deze dorpen, ook als de samenhang niet significant is bevonden. Daarom worden de gevonden samenhangen zo goed mogelijk inhoudelijk besproken. Dat wil zeggen dat ook veel verbanden aan bod komen die wel op een sterke samenhang duiden (dat wil zeggen een positieve of negatieve correlatie groter dan 0,50), maar geen significant niveau⁵ halen.

Leefbaarheid

In dorpen waar men bovengemiddeld tevreden is met de woonomgeving, wonen relatief veel 55 tot 75 jarigen (significant) en zijn relatief veel huishoudens met hoge inkomens aanwezig (niet significant). De verhuismobiliteit ligt op deze plekken significant lager. Hoewel de overige relaties vrij zwak zijn en ook geen significant niveau halen, valt wel op dat de samenhang met de feitelijke aanwezigheid van sociale infrastructuur over het algemeen negatief is, met uitzondering van cultuur en verenigingen, bereikbaarheid en zorgvoorzieningen. Het contextkenmerk cultuur-historische waarde hangt juist zwak positief samen met de gemiddelde tevredenheid over de woonomgeving. Dit totaalbeeld past bij het karakter van het woondorp, waar het vooral gaat om de aantrekkelijke woonomgeving en niet zozeer om de aanwezigheid van voorzieningen (Thissen & Droogleever Fortuijn, 1998a). Het zijn bovendien woonmilieus die niet als ‘doorgangsmilieus’ gezien moeten worden, maar eerder als het eindpunt van een wooncarrière, zoals van (welvarende) jonge senioren.

De gemiddelde tevredenheid over voorzieningen blijkt positief samen te hangen met de feitelijke aanwezigheid van sociale infrastructuur, hoewel in de meeste gevallen de verbanden niet significant zijn. De relaties met de bereikbaarheid van het dorp en de omvang van voor ouderen relevante sociale infrastructuur zijn wel significant. Figuur 4.1 laat de samenhang zien tussen de gemiddelde tevredenheid met voorzieningen met het laatst genoemde dorpskenmerk. De punten in het diagram beschrijven de positie van de zeven dorpen dus voor twee kenmerken. De lijn in de figuur, die de samenhang tussen de twee kenmerken voor de zeven dorpen zo goed mogelijk beschrijft, laat duidelijk zien dat er sprake is van een positieve samenhang⁶. Naast het feit van de positieve samenhang valt in de figuur af te lezen dat vooral in Ovezande de tevredenheid over de voorzieningen wat lager uitvalt dan men zou verwachten op basis van de omvang van voor ouderen relevante sociale infrastructuur.

De sterkste samenhang is echter gevonden met een dorpskenmerk dat betrekking heeft op de woningmarkt: naarmate het aandeel huurwoningen in het woningbestand

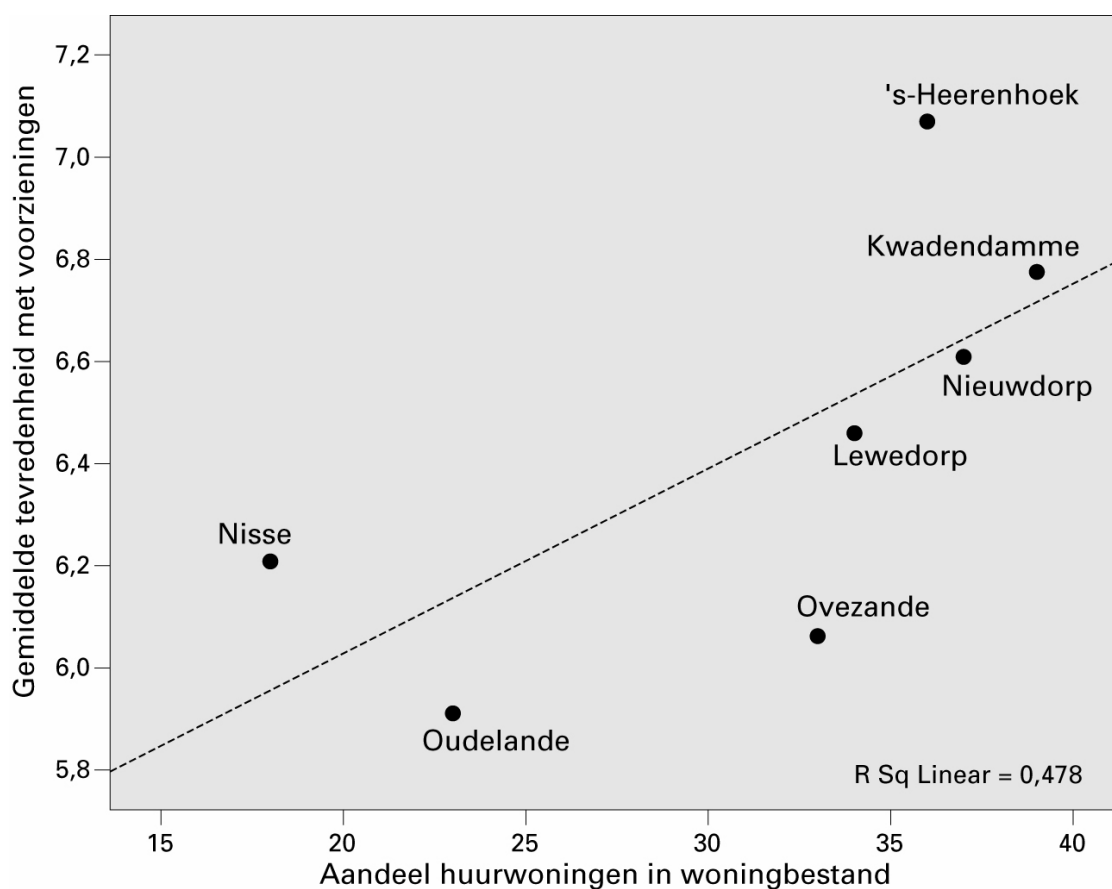
⁵ Bij de uitgevoerde analyses is een significantieniveau aangehouden van $p < 0,10$. Indien $p < 0,05$ wordt gesproken van sterke significantie, indien $p < 0,01$ van een zeer sterke significantie. Met p wordt de kans aangegeven dat de gevonden samenhang voor de zeven dorpen ten onrechte algemeen geldend wordt verklaard voor vergelijkbare dorpen.

⁶ Positief betekent in figuur 4.1 dat naarmate er meer voor ouderen aantrekkelijke voorzieningen in het dorp aanwezig zijn de bewoners in het dorp gemiddeld meer tevreden zijn over de voorzieningen. De waarde van de R-kwadraat (in dit geval 0,548) geeft aan hoe goed de (regressie)lijn past als beschrijving van de puntenwolk die de dorpen samen vormen, waarbij de waarde minimaal 0 (slecht passende lijn) en maximaal 1 (perfect passende lijn) is.

hoger is, is de tevredenheid met de voorzieningen groter (sterk significant). Dit kan wijzen op het samenvallen van beleidsmaatregelen in het verleden die gericht waren op het handhaven van een zekere autonomie van (centrum)dorpen op het Nederlandse platteland (Groenendijk, 1987). Hieronder valt niet alleen de aandacht voor het in stand houden van lokale voorzieningen, maar bijvoorbeeld ook voor de daarbij horende bedrijvigheid en werkgelegenheid en de aandacht voor lokale (volks)huisvesting, hetgeen in het algemeen een relatief groter huurwoningbestand oplevert. Bij de weergave van de samenhang tussen de gemiddelde tevredenheid over voorzieningen en het aandeel huurwoningen is in figuur 4.2 verder te zien dat de gemiddelde tevredenheid opnieuw in Ovezande lager ligt dan men op basis van het aandeel huurwoningen zou verwachten. In 's-Heerenhoek ligt de gemiddelde tevredenheid juist hoger dan verwacht op basis van de samenhang met dit dorpskenmerk. Ook is zichtbaar dat Nisse en Oudelande met hun lage aandeel huurwoningen duidelijk een andere positie op de woningmarkt innemen in vergelijking met de andere dorpen.

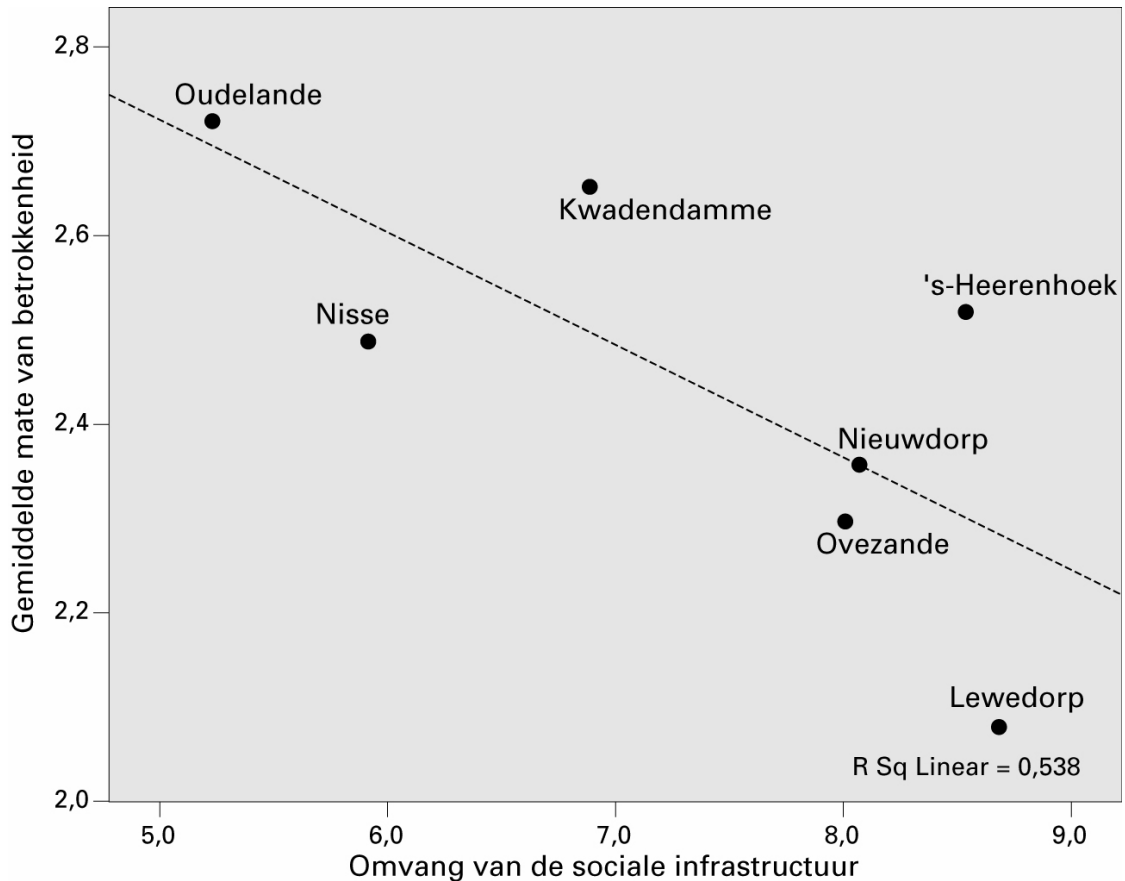
Sociale cohesie

Sociale cohesie in de vorm van lokale betrokkenheid komt minder sterk naar voren in dorpen die zich kenmerken door een groter aantal inwoners en in dorpen met relatief veel 75-plussers. Figuur 4.3 laat zien dat de lokale betrokkenheid daalt naarmate een dorp een omvangrijker sociale infrastructuur heeft. De lokale betrokken-

FIGUUR 4.2 DE GEMIDDELDE TEVREDENHEID MET VOORZIENINGEN IN RELATIE MET HET AANDEEL HUURWONINGEN IN HET WONINGBESTAND PER DORP.

heid op dorpsniveau ligt juist hoger in kinderrijke omgevingen en op plekken met een relatief hoge cultuurhistorische waarde. Ook de aanwezigheid van culturele organisaties en verenigingen toont een zwakke positieve samenhang met lokale betrokkenheid op dorpsniveau. Geen van de positieve samenhangen bereikt echter een significant niveau.

FIGUUR 4.3 DE GEMIDDELDE MATE VAN BETROKKENHEID IN RELATIE MET DE OMVANG VAN DE SOCIALE INFRASTRUCTUUR PER DORP.

De uitkomsten passen bij het idee dat lokale betrokkenheid niet zozeer te maken heeft met de omvang en aard van de sociale infrastructuur van een dorp, maar eerder samenhangt met de kwaliteit van de woonomgeving. Lokale betrokkenheid lijkt primair samen te hangen met kleinschaligheid en de kwaliteit van het woonmilieu.

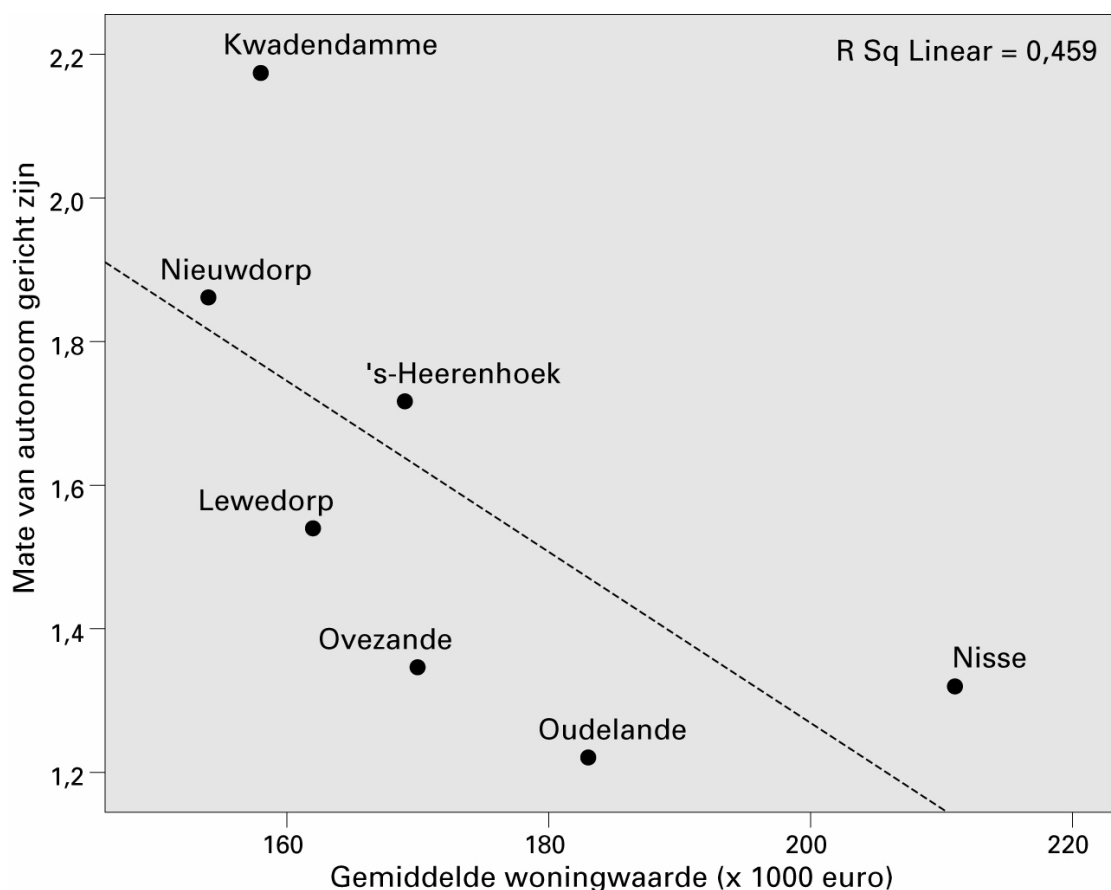
Sociale cohesie in de vorm van autonoom gericht zijn, laat voor een deel een tegenovergesteld beeld zien in de samenhangen met de contextkenmerken van de dorpen. Deze vorm van sociale cohesie hangt namelijk positief samen met de aanwezigheid van sociale infrastructuur, behalve met culturele organisaties en verenigingsleven, en toont een negatieve relatie met de cultuurhistorische waarde van het dorp. Dit wijst er op dat de mate van autonoom gericht zijn juist wel voor een deel samenhangt met de feitelijke sociale infrastructuurkenmerken van dorpen.

Het meest opvallend is echter dat de mate van autonoom gericht zijn zeer sterk samenhangt met de samenstelling van het woningaanbod van de dorpen. De samenhangen zijn zeer sterk significant voor de gemiddelde woningwaarde en voor het aandeel huurwoningen. De samenhang met de gemiddelde woningwaarde is sterk

negatief (zie figuur 4.4), terwijl de samenhang met het aandeel huurwoningen sterk positief is. Dit past goed bij het inzicht dat het verminderen van de autonomie van dorpen voortvloeit uit de regionalisering van de rurale woningmarkt (Ostendorf & Thissen, 2001). Aantrekkelijke dorpen die meer geïntegreerd zijn in de regionale woningmarkt kenmerken zich door een relatief hoge woningwaarde en een gering aandeel huurwoningen.

Figuur 4.4 laat zien dat het dorp Kwadendamme een nog sterker autonoom karakter heeft dan men op basis van de gemiddelde woningwaarde zou verwachten. Daarnaast neemt Nisse een aparte positie in door de relatief hoge gemiddelde woningwaarde als gevolg van de zeer sterke positie van dit dorp op de regionale woningmarkt.

De sociale cohesie in de dorpen laat zich het beste beschrijven vanuit het perspectief van dorpen die zich, in verschillend tempo en succesvol of minder succesvol, ontwikkelen van autonoom dorp naar woondorp. Figuur 4.5 toont de positie van de onderzochte dorpen op beide samengestelde variabelen van sociale cohesie. Het beeld

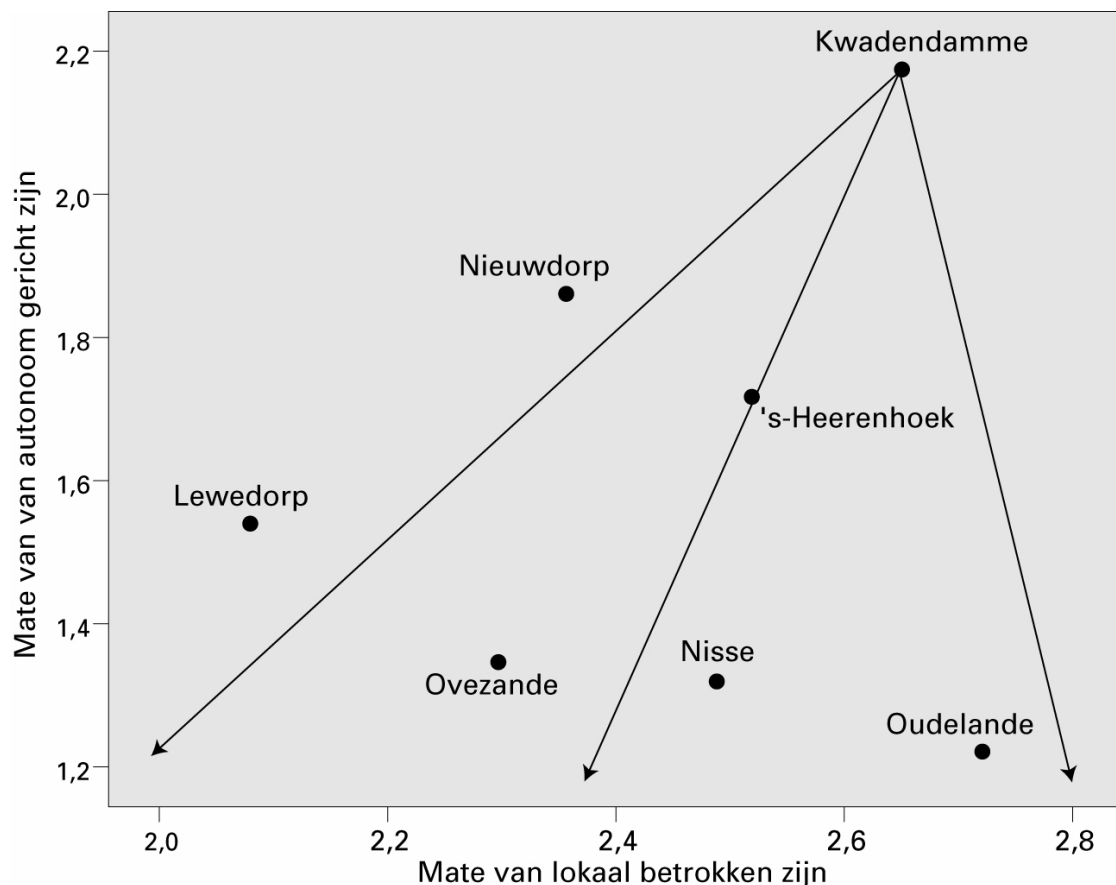

FIGUUR 4.4 DE MATE VAN HET AUTONOOM GERICHT ZIJN IN RELATIE MET DE GEMIDDELDE WONINGWAARDE PER DORP.

valt dan als volgt te interpreteren. Kwadendamme ligt nog het meest dicht bij het beeld van een goed functionerend autonoom dorp: de sociale cohesie rust relatief sterk op een autonoom gerichte dorpsgemeenschap en laat bovendien een hoge mate van lokale betrokkenheid zien. Zoals verwacht komen er geen dorpen in beeld die

wel autonoom gericht zijn, maar waarbij de lokale betrokkenheid van de bewoners laag is. Waar het dus vooral om gaat, is wat er met de lokale betrokkenheid gebeurt, zodra dorpen hun autonomie gaan verliezen. Een dorp ontwikkelt zich succesvol als woondorp als de lokale betrokkenheid groot blijft, ondanks de afname van de traditionele dorpsbinding van de bewoners. De ontwikkeling is minder succesvol als het verlies van autonomie een verzwakking van de sociale cohesie met zich meebrengt, omdat er onvoldoende nieuwe vormen van lokale betrokkenheid voor in de plaats komen. Naarmate de sociale cohesie van de dorpen minder rust op het autonoom gericht zijn, lijken de dorpen dan ook als een waaier uiteen te vallen op de mate van lokale betrokkenheid (zie figuur 4.5).

In hoeverre dorpen succesvol zijn hangt mede samen met de kwaliteit van de woonfunctie, de kwaliteit van zowel de woningen als de woonomgeving, en dus de positie op de regionale woningmarkt. Dorpen met een sterke positie huisvesten daarmee bewoners die bewust voor hun woonomgeving kiezen en zich vervolgens willen blijven inzetten voor 'hun' dorpsgemeenschap. Oudelande, maar ook Nisse zijn te

FIGUUR 4.5 DE MATE VAN AUTONOOM GERICHT ZIJN IN RELATIE MET HET LOKAAL BETROKKEN ZIJN PER DORP.

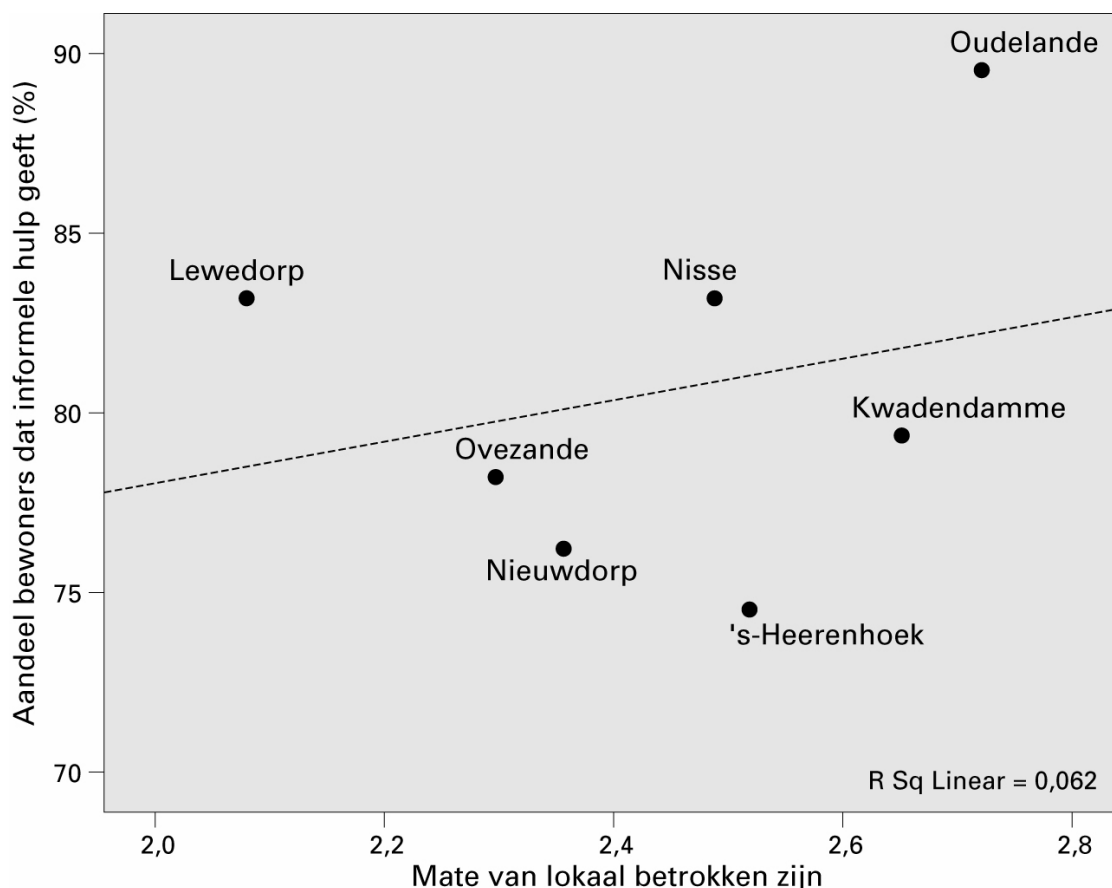
typeren als woondorpen waarbij de sociale cohesie succesvol rust op nieuwe vormen van lokale betrokkenheid, terwijl vooral de positie van Lewedorp als minder succesvol naar voren komt. Nieuwdorp en 's-Heerenhoek nemen een tussenpositie in,

waarbij het voor Nieuwdorp vooral de vraag is hoe het dorp zich in de toekomst zal ontwikkelen.

Community care

Ondanks de verschillen die zich voordoen tussen dorpen op aspecten van leefbaarheid en sociale cohesie zijn er slechts geringe verschillen tussen de dorpen als het gaat om *community care*. We zagen in hoofdstuk 2 al dat in het ene dorp niet aanzienlijk meer informele hulp wordt gegeven dan in het andere (tabel 2.10). Het aandeel hulpgevers ligt immers in alle dorpen hoog. Dit geeft aan dat het erg moeilijk is om samenhangen te constateren tussen leefbaarheid en sociale cohesie op dorpsniveau en het geven van informele hulp. Ook de contextkenmerken van de dorpen kunnen het niveau van *community care* niet veel nader verklaren. Toch zijn een paar inhoudelijke punten noemenswaardig, hoewel dit niet moet leiden tot het onnodig uitvergroten van de verschillen tussen de dorpen en men voorzichtig moet zijn met de interpretatie ervan.

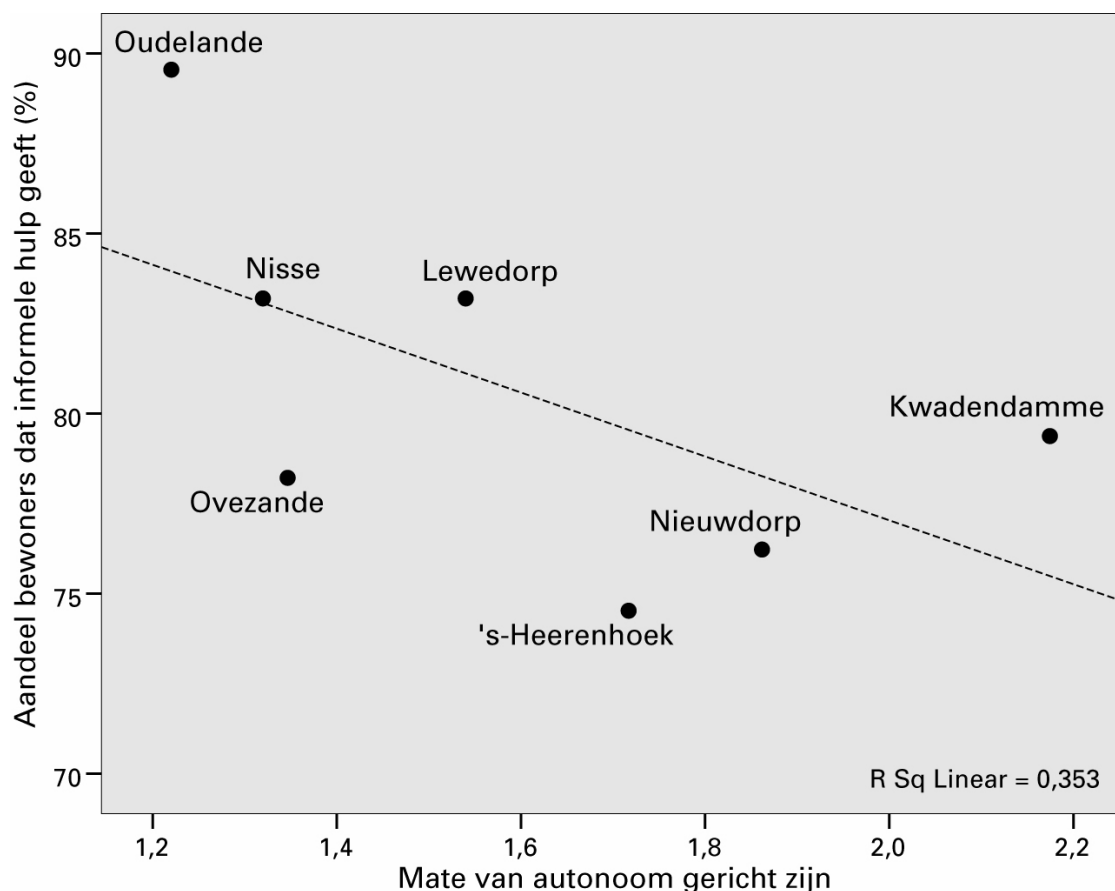
Ten eerste zou men op basis van figuur 4.5 verwachten dat in de dorpen waar de lokale betrokkenheid lager ligt *community care* minder sterk naar voren komt. Over het geheel is de relatie tussen de mate van lokaal betrokken zijn en het (frequent) hulp geven zwak positief (niet significant), wat erop wijst dat in een gemeenschap waar gemiddeld meer lokale betrokkenheid voorkomt inderdaad ook iets meer hulp

FIGUUR 4.6 AANDEEL BEWONERS DAT INFORMELE HULP GEEFT IN RELATIE MET DE MATE VAN LOKALE BETROKKENHEID PER DORP.

wordt gegeven. Figuur 4.6 laat echter zien dat de positie van de individuele dorpen hiermee nog niet eenvoudig te interpreteren valt. Vooral Lewedorp neemt een uitzonderlijke positie in, aangezien er ten opzichte van de andere dorpen veel hulp wordt gegeven, terwijl de lokale betrokkenheid er het minst sterk is. Mogelijk speelt hier de aanwezigheid van een verzorgingshuis een rol. Dit kan het aandeel dat als vrijwilliger hulp verleent positief beïnvloeden. In 's-Heerenhoek ligt de mate van hulp geven wat lager dan verwacht.

Ten tweede blijkt uit figuur 4.7 dat de relatie tussen de mate van autonoom gericht zijn en het (frequent) hulp geven juist negatief is (significant). Ook laten de samenhangen zien dat in de dorpen met typische woondorp kenmerken, zoals een gemiddeld hogere woningwaarde en een hogere cultuurhistorische waarde, wat meer informele hulp wordt gegeven. In de grotere dorpen, dorpen waar meer 75-plussers wonen, dorpen met meer huurwoningen en dorpen met een omvangrijker sociale infrastructuur is het aandeel hulpgevers juist weer iets lager. Het feit dat er in de dorpen met een sterkere sociale infrastructuur wat minder informele hulp wordt gegeven kan er op wijzen dat men in een dergelijke omgeving ook iets minder behoefte heeft aan hulp, omdat men door de nabijheid van de voorzieningen meer zelfredzaam is. De mate van 'autonoom gericht zijn' op dorpsniveau past in dit verband dan ook bij de algemene structuurkenmerken van deze dorpen en het idee dat daar eerder sprake is van een zekere zelfredzaamheid.

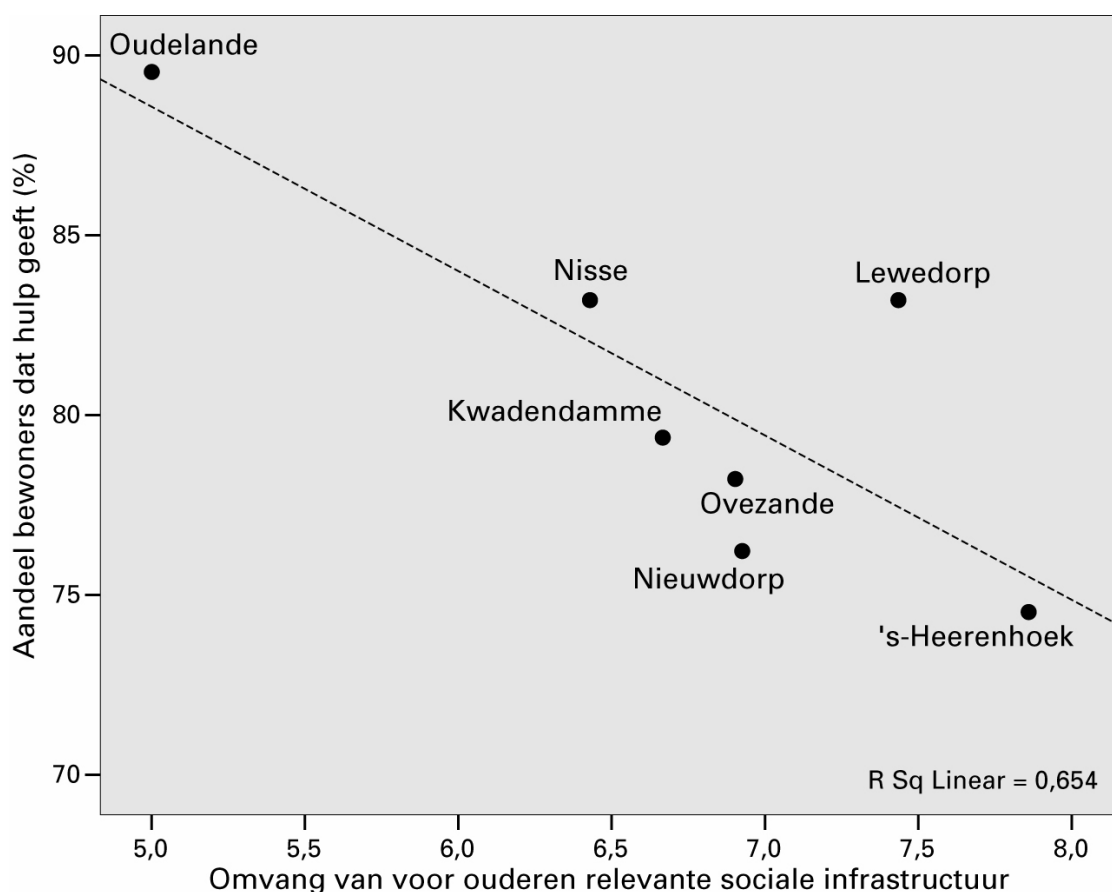

FIGUUR 4.7 AANDEEL BEWONERS DAT INFORMELE HULP GEEFT IN RELATIE MET DE MATE VAN AUTONOME GERICHTHEID PER DORP.

Dat er een negatief verband bestaat tussen de aanwezige sociale infrastructuur en het geven van informele hulp komt het meest duidelijk naar voren bij de mate waarin dorpen beschikken over sociale infrastructuur die aantrekkelijk is voor jongeren (significant), maar ook bij sociale infrastructuur die aantrekkelijk is voor ouderen (sterk significant, zie figuur 4.8). Ook hier valt Lewedorp op, aangezien het grote aandeel hulpgevers samengaat met een hoog niveau van sociale infrastructuur relevant voor ouderen. Dit ondersteunt opnieuw het vermoeden dat de aanwezigheid van een verzorgingshuis in dit dorp een stimulans is voor het geven van hulp als vrijwilliger⁷.

Als alleen gekeken wordt naar bewoners die zeggen vaak hulp te geven aan anderen buiten het eigen huishouden, dan komen er positieve relaties naar voren met dorpen waar een groter gedeelte van de bevolking bestaat uit kinderen tot 12 jaar (sterk significant, zie figuur 4.9), waar gemiddeld meer huishoudens met kinderen wonen, de verhuismobiliteit gemiddeld hoger ligt en beter voorzien is in onderwijsvoorzieningen (deze laatste relaties halen geen significant niveau).

Deze uitkomsten sluiten aan bij de bevinding in hoofdstuk 2 waarin bleek dat het

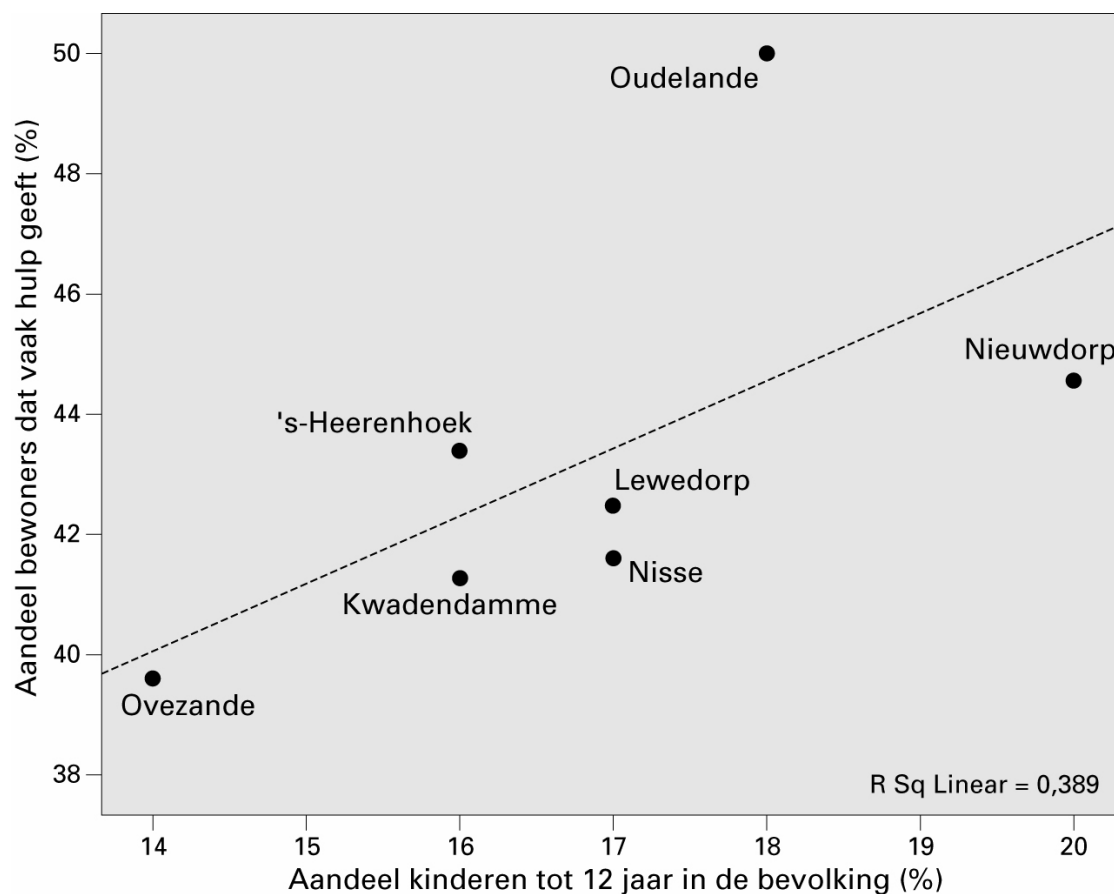
FIGUUR 4.8 HET AANDEEL BEWONERS DAT INFORMELE HULP GEEFT IN RELATIE MET DE OMVANG VAN VOOR OUDEREN RELEVANTE VOORZIENINGEN PER DORP.

⁷ Nadere analyse van de gegevens levert een bevestiging van dit vermoeden op. In Lewedorp is het aandeel van de ondervraagde bewoners dat vrijwilligerswerk verricht in 'buren-, ouderen-, gehandicapten-hulp' hoger dan in de andere zes dorpen. Relatief veel van juist deze vrijwilligers in Lewedorp geven bovendien aan dat zij dat type vrijwilligerswerk verrichtten in het eigen dorp.

vooral de jonge gezinnen zijn die veel bij hulpuitswisseling zijn betrokken. Dit is dus terug te zien op dorpsniveau, en wel in de dorpen waar meer jonge gezinnen wonen. Het contextkenmerk van een gemiddeld hogere verhuismobiliteit kan te maken hebben met verhuizingen van bewoners in de beginfase van de gezinsvorming. De aanwezigheid van onderwijsvoorzieningen in het eigen dorp draagt mogelijk positief bij aan het versterken van de netwerken tussen de ouders in het dorp, omdat men elkaar daar via de kinderen ontmoet. De figuur laat echter ook zien dat in Oudelande meer bewoners frequent informele hulp geven dan men zou verwachten op basis van het aandeel kinderen tot 12 jaar.

Conclusie

De verschillen op het gebied van leefbaarheid, sociale cohesie en *community care* zijn tussen de onderzochte dorpen niet groot. Dit is niet verwonderlijk als men voor ogen houdt dat de geselecteerde dorpen allemaal onderdeel zijn van dezelfde gemeente in een zelfde Zeeuwse context en deze dorpen bovendien binnen de gemeente Borsele niet behoren tot de grootste of allerkleinste woonkernen. Tegelijkertijd beschikt ieder dorp juist over unieke karaktertrekken die moeilijk te vergelijken zijn. Desondanks geven de verschillen die zijn gevonden toch een indruk van een bepaald patroon. Dit patroon laat zich het beste beschrijven vanuit het perspectief

FIGUUR 4.9 HET AANDEEL BEWONERS DAT VAAK INFORMELE HULP GEEFT IN RELATIE MET HET AANDEEL KINDEREN TOT 12 JAAR IN DE BEVOLKING PER DORP.

van dorpen die zich op een schaal bewegen tussen twee ideaaltypen: het autonome dorp en het woondorp. Deze ontwikkeling van dorpen heeft, zoals verwacht, een effect op de manier waarop leefbaarheid wordt beleefd en de manier waarop de sociale cohesie in een dorp vorm krijgt. Het effect op de mate waarin informele hulp voorkomt blijkt echter veel kleiner te zijn.

Bij het ideaaltype van het autonome dorp staat de sociale infrastructuur, het voorzieningenniveau, centraal. De leefbaarheid wordt afgemeten aan de tevredenheid over deze voorzieningen, de sociale cohesie rust voor een aanzienlijk deel op traditionele dorpsbindingen via lokale activiteitenpatronen en het gebruik van de aanwezige lokale voorzieningen. Bovendien wordt het dorp gekenmerkt door een meer lokaal gericht huisvestingsbeleid. In de praktijk gaat het vooral om de grotere dorpen die een zeker voorzieningenniveau weten te handhaven, dorpen waar bovendien relatief veel oude senioren wonen (mede door het gevoerde huisvestingsbeleid). Hoewel nauwelijks aantoonbaar, lijkt het erop dat deze typische autonome kenmerken van sociale cohesie minder vaak informele hulp opleveren in de dorpsgemeenschap. Dit hoeft echter niet te betekenen dat er een kleinere bereidwilligheid of wederkerigheid is in autonome dorpen. Ten eerste bestaat er in dergelijke contexten waarschijnlijk een grotere zelfredzaamheid, aangezien men minder afhankelijk is van automobilititeit door de nabijheid van meerdere voorzieningen. Men heeft in dit geval dan minder snel behoefte aan hulp van anderen. Hierbij moet nog eens benadrukt worden dat het in dit onderzoek gaat om informele hulp in de meeste brede zin van het woord, waarbij het merendeel van de hulp bestaat uit het zo nu en dan inspringen bij eenvoudige zaken in het dagelijks leven en niet uit het langdurig helpen van de meest kwetsbare groepen inwoners als afhankelijke ouderen, chronisch zieken en gehandicapten. Ten tweede bestaat er in een goed functionerend autonoom dorp ook een grote lokale betrokkenheid bij de eigen gemeenschap, hetgeen een gunstig effect lijkt te hebben op het geven van informele hulp.

Kwadendamme lijkt van de zeven dorpen het meest sterk op het type van het autonome dorp. De bewoners vertonen een hoge mate van autonome gerichtheid met een daarbij als vanzelfsprekend behorende hoge lokale betrokkenheid. Maar er is sprake van een relatief laag niveau waarop (vaak) hulp informele hulp wordt gegeven. Dit past bij een aantal objectieve kenmerken van het dorp zoals het aandeel huurwoningen, het voorzieningenniveau hetgeen de basis is voor een relatief hoge 'veronderstelde leefbaarheid'. Maar het komt ook tot uitdrukking in een grote tevredenheid over het lokale voorzieningenniveau en een hoog niveau van territoriale binding aan het dorp. Dit is mogelijk de basis van een relatief grote zelfredzaamheid, die de belangrijkste verklaring is voor het relatief lage niveau waarop bewoners informele hulp geven.

Bij het ideaaltype van het woondorp staat de kwaliteit van de woonfunctie centraal, waarbij vooral de ligging ten opzichte van plekken met een landschappelijke en cultuurhistorische waarde van belang is. De leefbaarheid wordt er primair afgemeten aan de tevredenheid over de woonomgeving en de eigen woning. De 'mooie' plekken gaan samen met een hoge gemiddelde woningwaarde, zijn in trek bij welvarende jonge senioren en worden juist gekenmerkt door de afwezigheid van voorzieningen, behalve dan op het gebied van culturele organisaties en verenigingen. Nisse is hier het meest sprekende voorbeeld van. De sociale cohesie rust in deze succesvolle

woondorpen niet op traditionele dorpsbinding maar op het lokaal bewustzijn van bewoners, dat zich uit in lokale betrokkenheid. Deze lokale betrokkenheid verhoudt zich positief tot het geven van informele hulp. Dit betekent dat veranderingen in sociale cohesie niet per definitie leiden tot een minder groot draagvlak om informele hulp te geven. Van de zeven dorpen wordt Oudelande het meest duidelijk gekenmerkt door een lage mate van autonoom gericht zijn, maar een hoge mate van lokale betrokkenheid en een zeer hoog aandeel bewoners dat informele hulp verleent.

Hoewel de dorpen op het punt van *community care* een zeer geringe variatie vertonen, geven de uitkomsten de indruk dat er in woondorpen iets meer hulpgevers zijn. Dit zou erop kunnen duiden dat er in deze dorpen, in tegenstelling tot in autonome dorpen, eerder behoefte is om zaken onderling met elkaar te regelen, omdat voorzieningen nu eenmaal verder weg zijn. Dorpen die hun autonomie verliezen, maar niet zo goed in staat zijn nieuwe vormen van lokale betrokkenheid onder de bewoners te ontwikkelen, zouden daarmee in theorie in een meer kwetsbare positie terechtkomen. Het voorbeeld van Lewedorp laat echter zien dat ook in dit type dorp het aandeel hulpgevers groot kan zijn. Daarbij speelt waarschijnlijk de aanwezigheid van een verzorgingshuis als organisator van het geven van informele hulp een rol. Al met al wijzen de uitkomsten er op dat de verschillende mengvormen van sociale cohesie veelvuldig informele hulp opleveren, waarbij zowel in relatief autonome dorpen als in meer of minder succesvolle woondorpen een aanzienlijk draagvlak blijkt te bestaan voor *community care*.

Conclusies en aanbevelingen

Inleiding

Algemene conclusie

In de zoektocht naar de sociale draagkracht van de dorpen in Borsele is getracht twee perspectieven rond leefbaarheid samen te brengen. Enerzijds is dit het perspectief waarin leefbaarheid is verbonden met de sociale infrastructuur van een dorp (de ‘veronderstelde leefbaarheid’) en anderzijds het perspectief waarin de leefbaarheid vooral wordt gezien vanuit de beleving van de bewoners. Voor het onderzoeksdeel dat handelt over de sociale infrastructuur zijn alle vijftien dorpen van Borsele in het onderzoek betrokken, voor het onderzoeksdeel dat handelt over de beleving zijn dat acht dorpen met tussen de 500 en 2000 inwoners.

Een eerste en algemene conclusie is dat de twee perspectieven rond leefbaarheid met elkaar samenhangen in die zin dat de voorzieningen in de sociale infrastructuur zeker niet alleen een voorwaarde voor leefbaarheid zijn, maar nadrukkelijk ook het resultaat van wat dorpsbewoners met en voor elkaar ondernemen.

Dit betekent dat voor een goed inzicht in de sociale infrastructuur deze ook niet gelijk gesteld kan worden met uitsluitend de aanwezige voorzieningen. Ook de bereikbaarheid van voorzieningen elders, het verenigingsleven en activiteiten in het dorp dienen daarin meegewogen te worden. Het hier ontwikkelde instrument ‘barometer leefbaarheid’ lijkt daarin goed te kunnen voorzien. Het blijkt dat dorpen van ongeveer gelijke omvang toch uiteenlopende vormen van sociale infrastructuur kennen en zich daarop profileren. De nauwe relatie tussen de omvang van de sociale infrastructuur en de ‘schaal van wonen’ laat zien dat de kracht van het dorpsleven niet uitsluitend uit het voorzieningenniveau komt, maar terdege ook vanuit hetgeen mensen met en voor elkaar organiseren. Het zelforganiserend vermogen van een dorp en de steun door voorzieningen blijken elkaar daarin te compenseren. De verbijzondering van de barometer naar levensfase is daarbij handzaam om te identificeren in hoeverre in een dorp de groepen die vaker dan anderen aangewezen zijn op lokale voorzieningen (gezinnen met jonge kinderen, ouderen) ondersteuning krijgen door het voor hen relevante deel van de sociale infrastructuur.

De ontwikkelde parameters voor de sociale infrastructuur blijken ook goed in verband gebracht te kunnen worden met woonomgevingskenmerken en leveren daarmee waardevolle inzichten op voor de vertaling van sociaal naar ruimtelijk beleid. Zo blijken de uit het bewonersonderzoek als meer autonoom getypeerde dorpen en de als minder succesvol getypeerde woondorpen over een relatief veel omvangrijkere sociale infrastructuur te beschikken dan de succesvolle woondorpen.

Het instrument van de barometer is relatief eenvoudig en goedkoop te realiseren en is daarmee, zeker ten opzichte van voor dorpen representatief bevolkingsonderzoek, een aantrekkelijke manier om sociale en sociaal-ruimtelijke aspecten mee te kunnen nemen in fysiek-ruimtelijke planvorming.

Dat de barometer uitsluitend gegevens levert vanuit het perspectief van de ‘veronderstelde leefbaarheid’ en geen gegevens bevat over de ervaren leefbaarheid of de

door inwoners ervaren relatie overheid-burger kan men als gemis ervaren. Voor het proces van sociaal-ruimtelijke planvorming, waarin voor inwoners ook een rol is weggelegd, is het wel zo zuiver.

Voor wat betreft de dorpen van Borsele die in het bewonersonderzoek zijn betrokken is duidelijk geworden dat zowel woonomgevingskenmerken als de dorpsactiviteiten, het verenigingsleven en de voorzieningen in het dorp van belang zijn voor de verschillen in de beleving van leefbaarheid. Vanuit historisch perspectief lijkt de woonomgeving in die beleving een steeds belangrijkere rol te gaan spelen en dat past bij de ontwikkeling van autonome dorpen naar woondorpen. Daarmee krijgt ook dorpsbinding een ander karakter. In die ontwikkeling zijn dorpen meer succesvol als zij bij een afnemend voorzieningenniveau een hoge mate van lokale betrokkenheid weten te realiseren en die lokale betrokkenheid zich ook vertaalt in het verlenen van lokale informele hulp zoals die binnen de Wmo wordt verondersteld.

Situationeel intelligent Wmo-beleid

In het Wmo-beleidsplan 2008-2011 wordt door de gemeente Borsele (2007) als kern van het gemeentelijk Wmo-beleid genomen dat mensen zich moeten 'thuis' voelen in hun gemeente. De gemeente presenteert zich daarnaast als 'een gemeente van contrasten', een gemeente waarin zware industrie en waardevol cultuurlandschap naast elkaar voorkomen. Weliswaar kenmerken alle vijftien woonkernen zich door een dorps karakter, een bloeiend verenigingsleven en de aanwezigheid van daarvoor belangrijke voorzieningen, zoals een dorpshuis, een school, sport- en speelvoorzieningen. Maar de dorpen hebben, zoals ook uit het onderzoek blijkt, wel elk hun eigen karakter.

Bewoners voelen zich 'thuis' in hun omgeving als ze positief oordelen over hun omgeving en zich daar veilig voelen. Dat positieve oordeel vormt de basis voor betrokkenheid bij de omgeving en de basis voor sociale netwerken waarbij zowel kwetsbare als weerbare bewoners zijn betrokken. Die netwerken kunnen de basis zijn voor het tijdig signaleren van kwetsbare bewoners en van het verlenen van informele zorg. Deze redenering ligt in feite ten grondslag aan de Wmo en de daarbinnen onderscheiden negen prestatievelden en vormde de basishypothese die in het uitgevoerde bewonersonderzoek nader is onderzocht.

Belangrijke achtergronden van de Wmo vormen de herijking van de Nederlandse verzorgingsstaat, de vermaatschappelijking van de zorg en een decentralisatie van overheidstaken. Dat betekent concreet dat men op lokaal niveau een nieuwe balans moet vinden tussen een goed uitgeruste en actieve sociale infrastructuur, zelfredzaamheid, lokale solidariteit en professionele zorg gefinancierd uit collectieve middelen. De introductie van de Wmo zet de gegroeide lokale balans in beweging. Dat is niet zonder zorgen, maar kan ook als een uitdagend avontuur tegemoet worden getreden (Het avontuur van de Wmo, 2007).

Het gaat dus vooral om een veranderingsproces. Daarvoor is een aantal voorwaarden van belang. Allereerst is behoefte aan een gedegen kennis van bestaande situaties. Wat is de huidige balans in de gemeente? Wat is er allemaal al in de gemeente aanwezig? Wat zijn de 'gebaande wegen'? Waar kan op worden voortgebouwd? In de tweede plaats, wat is in de gemeente en voor de komende jaren de betekenis van een aantal algemene maatschappelijke ontwikkelingen? Ontwikkelingen die in veel ge-

vallen als een gegeven moeten worden beschouwd en die niet alleen als verlies maar als uitdaging moeten worden gezien, zoals vergrijzing, individualisering, secularisatie en mondialisering. In de derde plaats is een visie op de toekomst, een kompas, nodig. Wat is in de gemeente de gewenste balans tussen de sociale infrastructuur, individuele zelfredzaamheid, vormen van lokale solidariteit en professionele zorg? En in de vierde plaats, is er behoefte aan inzicht in lokale samenhangen. Er is inzicht gewenst in de effecten van lokaal sociaal beleid. Welke beleidskeuzen brengen de gewenste balans dichterbij? Hoe staat het met effectiviteit en betaalbaarheid? Dat vraagt om ‘situationele intelligentie’ (Tops, 2007), of anders geformuleerd, om de keuze voor ‘slim lokaal’ (Het avontuur van de Wmo, 2007).

In het Wmo-beleidsplan van de gemeente Borsele (2007) wordt aan elk van de vier genoemde thema’s aandacht besteed. Zo wordt uitvoerig stil gestaan bij de investeringen die al zijn gedaan en wordt aandacht besteed aan maatschappelijke ontwikkelingen. De geformuleerde toekomstvisie is gebaseerd op door de gemeenteraad in 2006 genomen besluiten en het collegeprogramma 2006-2010. Ook is nagedacht over hoe veranderingen c.q. verbeteringen kunnen worden bereikt. Men wil regionaal en provinciaal werken waar dat voordeliger is. Tegelijkertijd geeft men aan zoveel mogelijk voorzieningen in de eigen gemeente en zo dicht mogelijk bij de burger te willen realiseren. Maar men beseft dat men niet in alle dorpen dezelfde voorzieningen kan realiseren.

Het uitgevoerde onderzoek heeft in dit verband twee soorten conclusies opgeleverd. Een eerste deel van de bevindingen betreft de beleidsvelden leefbaarheid, sociale cohesie en lokale informele zorg en de samenhangen daartussen. Een tweede deel betreft de lokale verscheidenheid binnen de gemeente, de verschillen tussen de dorpen. Met beide soorten conclusies kan een bijdrage worden geleverd aan het inzicht in de lokale samenhangen, in de nodige ‘situationele intelligentie’. Daarbij gaat het allereerst om een beter inzicht in de mechanismen om de gewenste veranderingen tot stand te brengen. Het gaat ook om een beter inzicht bij keuzeprocessen met betrekking tot het beleid ten aanzien van de individuele dorpen.

Leefbaarheid, sociale cohesie en *community care*

Bloeiende *civil societies*

Een eenvoudige, maar toch belangrijke, conclusie is dat het goed gaat met de bewoners van de dorpen in de gemeente Borsele. Er is sprake van dorpen met een goed leefklimaat, een bloeiende *civil society*, waar mensen volop deelnemen aan het maatschappelijk leven en zich betrokken tonen bij hun dorp en waar veel bewoners blijk geven voor elkaar klaar te willen staan. De verschillen tussen de dorpen blijken voor veel zaken relatief klein, hoewel daarin sprake is van een duidelijk patroon.

Wat de leefbaarheid betreft bestaan tussen de dorpen grotere verschillen dan op het gebied van sociale cohesie en *community care*. Het oordeel over het dorp als geheel blijkt in de afgelopen 15 jaar nog positiever te zijn geworden. Opvallend is dat dit samengaat met een negatiever oordeel over voorzieningen en een positiever oordeel over kenmerken van de woonomgeving. Alles wijst erop dat sprake is van een veranderende onderbouwing van de algehele tevredenheid over het dorp en dat daarvoor het oordeel over de woonomgeving in betekenis toeneemt en het oordeel over

voorzieningen in betekenis afneemt. Wel geven in 2006 meer bewoners aan overlast te ervaren dan vijftien jaar geleden. Daarbij gaat het vooral om geluidsoverlast, vandalisme en verkeersoverlast. Wat de relatie tussen bewoners en de gemeente betreft geven de bewoners blijk van een sterke verbetering van de relatie in de afgelopen vijftien jaar.

De sociale cohesie in de dorpen is in kaart gebracht door de participatie, de betrokkenheid en de territoriale binding van de bewoners aan het dorp te beschrijven. Verschillen in sociale positie tussen individuele bewoners zijn wat dat betreft belangrijker dan verschillen in woonplaats. Zo blijken bepaalde groepen minder deel te nemen aan het maatschappelijk leven in het dorp, zoals jongeren, de oudste ouderen, niet-kerkelijken, mensen die nog maar net in het dorp wonen en bewoners die niet over een auto kunnen beschikken. Voor enkele van deze groepen, de jongeren en degenen die er nog maar net wonen, is de verwachting dat zij op een later moment wel actiever in het dorp zullen worden. De kerk blijkt in de onderzochte dorpen nog steeds een belangrijk brandpunt van het sociale leven. Bewoners die niet tot een kerk behoren zijn, ook op andere terreinen, minder lokaal geïntegreerd. Voor de oudste ouderen geldt dat sprake is van inkrimping en terugtrekking uit het gemeenschapsleven. Daarin schuilt een zekere kwetsbaarheid.

Het grote belang van de beschikbaarheid van een auto in deze dorpen blijkt uit de conclusie dat bewoners die niet over een auto beschikken niet alleen minder zelfredzaam zijn, maar dat men zonder auto ook minder in staat is zelf hulp te bieden aan anderen.

Bij een nadere bestudering van een groot aantal kenmerken van sociale cohesie blijkt sprake van twee dimensies. De eerste dimensie is benoemd als ‘lokale betrokkenheid’, die zich uit in het organiseren en bezoeken van dorpsactiviteiten en bijeenkomsten van de dorpsraad en actief zijn in het lokale verenigingsleven. De tweede dimensie is benoemd als ‘autonome gerichtheid’, die tot uitdrukking komt in het binnen het dorp hebben van de hoofdactiviteit en de familie, zich in eerste instantie dorpsbewoner voelen en zoveel mogelijk dorpsvoorzieningen gebruiken. Alhoewel deze twee dimensies onafhankelijk zijn, blijkt iemand die autonoom gericht is meestal ook lokaal betrokken. Maar iemand die lokaal betrokken is hoeft niet autonoom gericht te zijn. Lokale betrokkenheid heeft dus een bredere betekenis en kan voor bewoners die niet autonoom gericht zijn worden opgevat als een uiting van lokaal bewustzijn.

Ook *community care* is benaderd door de participatie, de betrokkenheid en de territoriale binding van de bewoners aan het dorp in hulprelaties te beschrijven. De verschillen tussen de dorpen zijn voor deze groep van kenmerken het kleinst. Participatie is beschreven aan de hand van de hulp die mensen geven en de hulp die mensen ontvangen. Allereerst blijkt dat zorg geven en zorg ontvangen nauw met elkaar zijn verweven en dat eigenlijk geen sprake is van twee aparte groepen van zorgverleners enerzijds en zorgontvangers anderzijds. Een aanzienlijk deel van de bewoners, 68 procent, gaf aan zowel zorgverlener als zorgontvanger te zijn. Op gemeenschapsniveau blijkt dus sprake van een grote mate van wederkerigheid. Wel verschuift de balans tussen zorg verlenen en zorg ontvangen tijdens de levensloop, zoals in figuur 2.11 is geïllustreerd. Het zijn vooral de volwassenen van 30-55 jaar die zowel zorg

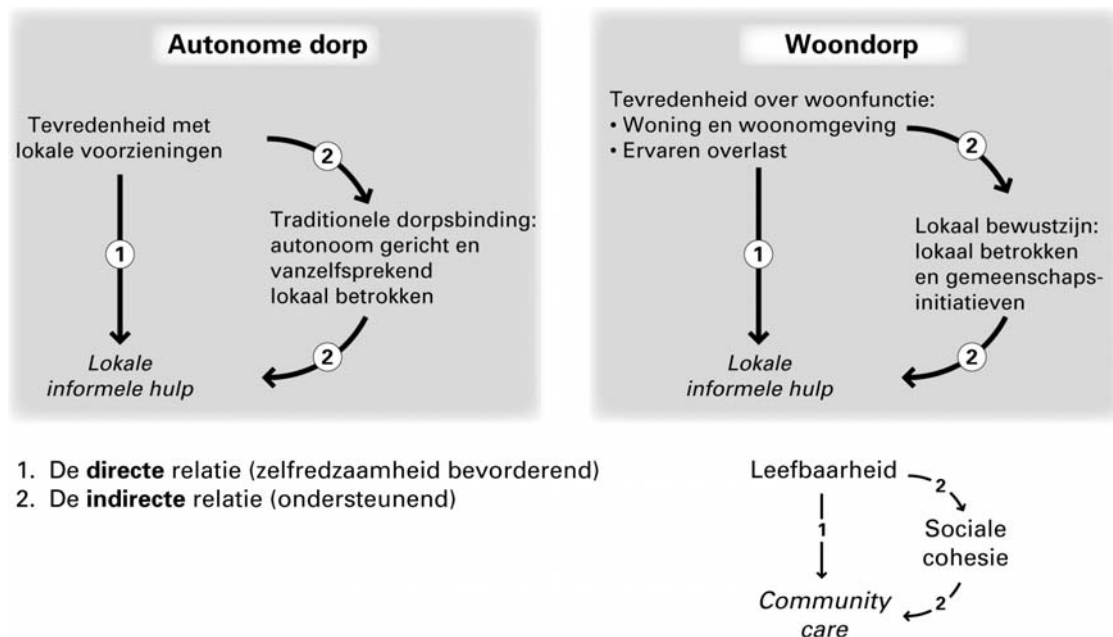
verlenen als zorg ontvangen. Jonge ouderen zijn belangrijke zorgverleners, terwijl de oudste ouderen relatief veel zorg ontvangen.

Toch moet men zich realiseren dat het bij de hier beschreven informele zorg meestal gaat om betrekkelijk eenvoudige zaken zoals klusjes en vervoer. Dat draagt echter wel bij aan het gevoel van veiligheid dat men in het eigen dorp over een sociaal vangnet beschikt en het is de basis voor het signaleren van kwetsbaarheid. Maar voor veel bewoners is het echter de vraag hoever het geven van zorg kan gaan. In dit verband geven een aantal bewoners blijk van hun bezorgdheid dat door de invoering van de Wmo de dorpssamenleving wordt overvraagd. In de dorpen bestaat een grote bereidheid om incidenteel kortdurende hulp te verlenen, maar bewoners, professionals en Wmo-betrokkenen zijn van mening dat kwetsbare mensen op professionele zorg moeten kunnen rekenen wanneer zij aangewezen zijn op structurele hulp voor langere duur.

De relaties tussen leefbaarheid, sociale cohesie en *community care*

Wat de relatie tussen leefbaarheid, sociale cohesie en *community care* betreft ondersteunen de bevindingen het idee dat de kwaliteit van de omgeving voor kwetsbare bewoners in twee opzichten van belang is. Enerzijds beïnvloedt de omgeving de mate waarin men zelfredzaam is zodat men geen beroep hoeft te doen op ondersteuning. Anderzijds beïnvloedt de omgeving de mate waarin mensen die kwetsbaar zijn ondersteuning vanuit hun omgeving ontvangen (figuur 5.1).

Er zijn aanwijzingen gevonden dat de als eerste genoemde, directe relatie tussen leefbaarheid en *community care* inderdaad aanwezig is: hoe meer overlast bewoners ervaren, hoe groter hun hulpbehoefte is. Maar ook voor de als tweede genoemde, indirecte relatie tussen leefbaarheid en *community care* bestaan aanwijzingen. Naarmate men meer tevreden is met de woonomgeving is men ook meer betrokken bij

FIGUUR 5.1 DE RELATIES TUSSEN LEEFBAARHEID, SOCIALE COHESIE EN *COMMUNITY CARE* IN HET AUTONOME DORP EN HET WOONDORP.

het dorp. En een grote betrokkenheid bij het dorp gaat samen met een grote bereidheid om hulp te geven en een hoog niveau van daadwerkelijke hulpverlening. Overigens blijkt dat het vooral omgevingskenmerken zijn die verwijzen naar de tevredenheid met de woonomgeving en de ervaren overlast en minder naar de tevredenheid met voorzieningen die van betekenis zijn voor de relaties met sociale cohesie en *community care*.

Lokale verscheidenheid

Het autonome dorp en het woondorp

De verschillen wat betreft leefbaarheid, sociale cohesie en *community care* tussen de dorpen zijn niet groot. Wel is sprake van een bepaald patroon. Enerzijds zijn er relatief autonome dorpen waar de leefbaarheid door de bewoners wat vaker wordt afgemeten aan de aanwezige voorzieningen en waar de sociale cohesie meer vanuit een autonome gerichtheid vorm krijgt (figuur 5.1). Het lijkt erop dat de sociale cohesie in deze dorpen minder vaak informele hulp oplevert. Maar dat lijkt niet toe te schrijven aan een minder grote bereidwilligheid informele zorg te geven, maar eerder aan een grotere zelfredzaamheid in deze dorpen. Het gaat dan ook om dorpen die relatief wat meer voorzieningen hebben. Relatief autonome dorpen vertonen vaker kenmerken die samenhangen met het streven naar lokale autonomie op de woningmarkt.

Ook in dorpen die in verhouding meer het karakter hebben van een woondorp is vaak sprake van een positief oordeel over de leefbaarheid, een grote sociale cohesie en *community care* (figuur 5.1). Maar de leefbaarheid wordt er veel meer afgemeten aan de tevredenheid over de woonomgeving en de eigen woning, er blijkt sprake van een wat andere vorm van sociale cohesie en de indruk bestaat dat er in deze dorpen meer hulpgevers zijn. In deze dorpen is lokale betrokkenheid niet zozeer een uitvloeisel van traditionele dorpsbinding, maar het resultaat van lokaal bewustzijn. Het feit dat er meer hulpgevers zijn hoeft nog niet te betekenen dat bewoners van woondorpen meer geneigd zijn informele zorg te verlenen. Het is ook mogelijk dat juist in deze dorpen, door de hogere eisen die een woondorp stelt, meer bewoners voorkomen die zaken onder elkaar regelen. Op basis van een positief beoordeelde leefbaarheid nemen zij eerder gemeenschapsinitiatieven die als voorzieningen kunnen worden gezien. Het voorkomen van culturele voorzieningen en verenigingsleven in de dorpen lijkt dan ook meer het resultaat van een als aantrekkelijk beoordeeld dorp, dan dat het als een voorwaarde werkzaam is voor het ontstaan van leefbaarheid. Woondorpen met een hoog beoordeelde leefbaarheid blijken vaker een aantrekkelijke woonomgeving te hebben en vormen op de regionale woningmarkt vaker het eindpunt van de wooncarrière voor welvarende, jonge senioren.

Van autonoom dorp naar woondorp

Indien we het voorgaande in een tijdsperspectief zetten waarbij alle dorpen in de gemeente Borsele zich ontwikkelen van relatief autonome dorpen naar relatieve woondorpen dan is de conclusie dat dorpen in deze ontwikkeling een verschillende positie innemen. Bovendien lijkt de conclusie gerechtvaardigd dat niet in alle dorpen met evenveel succes nieuwe vormen van sociale cohesie ontstaan. Dat betekent dat onder relatieve woondorpen verscheidenheid voorkomt in lokale betrokkenheid.

Deze conclusie sluit aan bij eerder onderzoek naar sociale cohesie in kleine dorpen (Droogleever Fortuijn & Thissen 1998b). Daarbij bleek dat in woondorpen met een meer bemiddelde woonbevolking nieuwe vormen van sociale cohesie betrekkelijk makkelijk ontstaan, terwijl in woondorpen met een minder bemiddelde bevolking traditionele vormen van sociale cohesie afnemen maar nieuwe vormen van sociale cohesie moeizamer tot ontwikkeling komen.

De ontwikkeling van autonome dorpen naar woondorpen kan voor de dorpen waarvoor gegevens voor de periode 1991/92-2006 beschikbaar zijn, goed worden onderbouwd. Een ‘uitwaaiering’ naar meer of minder succesvolle woondorpen kan ook worden verondersteld aan de hand van figuur 4.5. Uit deze figuur blijkt dat, gelet op de aard van de sociale cohesie, het dorp Kwadendamme van de onderzochte dorpen het meest autonome karakter heeft. Oudelande, Nisse, Ovezande en Lewedorp hebben meer het karakter van een woondorp. Oudelande en Nisse tonen daarbij een relatief hoge lokale betrokkenheid, terwijl Lewedorp een relatief lage lokale betrokkenheid laat zien. Hoe plausibel dit patroon ook lijkt te zijn, het lijkt weinig betekenis te hebben voor de omvang van de lokale informele zorg. Een mogelijke verklaring is dat de omvang van de lokale informele zorg niet alleen wordt beïnvloed door de mate van lokale betrokkenheid, maar ook afhankelijk is van de mate van zelfredzaamheid van de bewoners en de eisen die het dorp als woonomgeving stelt. Bovendien lijkt de aanwezigheid van een zorgcentrum (zoals in Lewedorp) de betrokkenheid van bewoners bij vrijwilligerswerk in de hulpverlening te kunnen stimuleren.

Vooraf de aanwezigheid van sociale infrastructuur voor ouderen en de aanwezigheid van sociale infrastructuur voor jongeren zijn van betekenis voor de zelfredzaamheid. In elk geval wordt in dorpen die wat dat betreft goed voorzien zijn juist minder hulp gegeven. Relatief veel hulpuitswisseling vindt plaats in dorpen waar veel jonge gezinnen wonen. De aanwezigheid van een school lijkt bij te dragen aan het opbouwen van lokale hulpnetwerken in deze levensfase.

Aanknopingspunten voor beleid

In het voorgaande zijn diverse aanknopingspunten te vinden voor een situationeel intelligent Wmo-beleid in de gemeente Borsele. Daarbij is het goed een onderscheid te maken naar beleid gericht op de directe dan wel de indirecte relatie tussen leefbaarheid en *community care* en beleid gericht op verschillende typen dorpen (figuur 5.1).

Wat de directe relatie tussen leefbaarheid en *community care* betreft gaat het vooral om beleid waardoor overlast wordt beperkt en zelfredzaamheid wordt bevorderd. Dergelijk beleid is aan te merken als preventief en kan leiden tot een beperking van de lokale zorgvraag. Vooral beleid gericht op jongeren en ouderen, de groepen die minder makkelijk over een auto kunnen beschikken, lijkt in deze dorpen van belang voor de zelfredzaamheid. Het feit dat de afgelopen vijftien jaar de overlast die bewoners in de betrokken dorpen ervaren is toegenomen verdient de aandacht.

Wat de indirecte relatie tussen leefbaarheid en *community care* betreft blijkt dat de vooronderstellingen van het Wmo-beleid juist zijn: bewoners die het dorp als leefbaar beoordelen zijn meer lokaal betrokken en bewoners die meer lokaal betrokken zijn geven vaker informele hulp. Wel is het zo dat bepaalde groepen minder makke-

lijk deelnemen aan het maatschappelijk leven en zo mogelijk minder kansen hebben op de uitwisseling van zorg in lokale sociale netwerken. Voor bepaalde groepen, jongeren en recent gevestigde bewoners, lijkt dit overigens een kwestie van tijd. Andere groepen, zoals de oudste ouderen zijn wat dat betreft kwetsbaarder. Ook kan in het beleid meer gebruik worden gemaakt van het feit dat hulp vooral in netwerken wordt uitgewisseld en dat bewoners die zorg krijgen ook - op een ander moment of op een ander vlak - zorg kunnen geven.

Lokale sociale netwerken, waarin zorg wordt uitgewisseld, ontstaan relatief gemakkelijk tussen gezinnen met kinderen. De plaatselijke school is voor deze gezinnen op dit moment in de onderzochte dorpen een belangrijke ontmoetingsplaats. De school is echter afhankelijk van de in deze kleine dorpen vrij onvoorspelbare ontwikkeling van de bevolkingssamenstelling. Bovendien kan de school haar rol alleen maar blijven spelen als ouders voor een school in het eigen dorp blijven kiezen.

Het voorgaande vraagt om lokale verbijzondering op het niveau van de individuele dorpen. Alle dorpen zijn weliswaar betrokken bij een overgangsproces waarbij de leefbaarheid steeds minder gebaseerd is op de lokale beschikbaarheid van voorzieningen en steeds meer op de kwaliteit van de woonfunctie. Maar dorpen nemen in dit overgangsproces een verschillende positie in, terwijl bewoners in dit verband ook verschillende referentiekaders hanteren. In relatief autonome dorpen zal dus meer aandacht worden gevraagd voor de aanwezigheid van voorzieningen, terwijl in relatieve woondorpen meer aandacht zal worden gevraagd voor de kwaliteit van de woonfunctie. De meeste aandacht is nodig voor de dorpen die veel van hun autonome karakter hebben verloren, maar waar nieuwe vormen van lokale sociale samenhang minder gemakkelijk ontstaan. Vanwege functieverlies stellen deze dorpen hogere eisen aan hun bewoners en kan de zelfredzaamheid daardoor afnemen, terwijl de mogelijkheid om langs de indirecte relatie tussen leefbaarheid en *community care* steun te ontwikkelen beperkt is.

De ontwikkelde barometer in samenhang met de typering van de lokale woonmilieus levert daarbij handreikingen voor inwoners en overheden om goede, op maat gesneden, keuzes te maken.

Literatuur

- Adel, M. den & B.A.J. van der Wouw (2002), *Sociale structuurschets Schouwen-Duiveland*, Scoop, Middelburg.
- Boer, A. de (red) (2005), *Kijk op informele zorg*, Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.
- Boer, A. de, J. Iedema & C.H. Mulder (2005), 'Geografische kenmerken en informele zorg'. In: A. de Boer (red.), *Kijk op informele zorg*, Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag, p. 75-88.
- Boomgaard, J.N. van den (2002), *Burgers in de nieuwe gemeente Hulst*, Scoop, Middelburg.
- CBS Statline (z.j.) *Kerncijfers wijken en buurten 2003-2006* [Online] <http://statline.cbs.nl/StatWeb/start.asp?lp=Selection%2FAppllet%2FselectPage> (geraadpleegd 27 augustus 2007).
- Constandse, A.K. (1961), *Het dorp in de IJsselmeerpolders*, Zwolle.
- Deeg, D. (2002), *Ouder worden, een kwetsbaar succes*. LASA, Vrije Universiteit, Amsterdam.
- Devilee, J. en J. de Hart (2006), Maatschappelijke participatie. In: Anja Steenbekkers, Carola Simon, Vic Veldheer (Red.), *Thuis op het platteland; de leefsituatie van platteland en stad vergeleken*, Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag, p 317-339.
- Dorst, M.J. van (2005), *Een duurzaam leefbare woonomgeving; fysieke voorwaarden voor privacyregulering*. Eburon, Delft.
- Droogleeve Fortuijn, J., M van der Meer & F. Thissen (2006), 'Kwetsbare ouderen en de kwaliteit van de buurt'. *Rooilijn*, 39, 5, p. 245-250.
- Droogleeve Fortuijn, J.C. & F. Thissen (2002), 'Van toepassingsveld tot proeftuin: de ruraal-geografische traditie'. In: H. Knippenberg & M van Schendelen (eds), *Alles heeft zijn plaats*. Aksant, Amsterdam, pp 57-75.
- Duyvendak, W.G.J. & L.H. Verplanke (2006), 'Feeling at home in a 'normal' neighbourhood; investigations into the policy and practice of community care'. *'Doing, thinking, feeling home: the mental geography of residential environments'* OTB, TU Delft, Delft.
- Duyvendak, W.G.J. (2005), Bedenkingen bij de extramuralisering. De buurt: guur oord of kuur oord? In: *Nul 20, tijdschrift voor Amsterdams woonbeleid*, nr.19, www.nul20.nl/nr19/4vd1.html.
- Franse, J. en H. Schellekens (2005), *Zorgsteunpunten in de kleine kernen van de gemeente Sluis*. Advies in opdracht van de gemeente Sluis, Scoop, Middelburg.
- Gall, J. (1983), *Welbevinden, attributie en migratie*. Proefschrift Rijksuniversiteit Leiden, Leiden.
- Gemeente Borsele (2002), *Visie Borsele 2025*. Bestuur & Management Consultants, Leusden.
- Gemeente Borsele (2006), *Gemeentegids Borsele 2006*. De Kleine Media, Schagen.
- Gemeente Borsele (2007), *Wmo-beleidsplan 2008-2011*. Gemeente Borsele, Borsele.
- Gemeente Borsele (z.j.), *Bevolkingscijfers gemeente Borsele per 1 januari*. [Online] <<http://www.borsele.nl/kernen/bevolkingscijfers>> (geraadpleegd 21 mei 2007).
- Giddens, A. (1984), *The constitution of society; outline of the theory of structuration*. Polity press, Cambridge.
- Groenendijk, J.G. (1987), *De positie van dorpen in het beleid van Nederlandse plattelandsgemeenten*. Nederlandse Geografische Studies 42, KNAG/IvSG, Utrecht/Amsterdam.
- Groot, J. P. (1974), *Het kleine dorp. Overlevingskansen van en perspectieven voor dorpen en buurtschappen in Nederland*. Bosch & Keuning, Baarn.
- Groot, J.P. (1989), 'Dorpsbinding en lokaal bewustzijn' In: P.P.P. Huigen & M.C.H.M. van der Velden (red.), *De achterkant van verstedelijkt Nederland; De positie en functie van landelijke gebieden in de Nederlandse samenleving*. NGS 89. Utrecht: KNAG/FRW RUU, p. 109-118.
- Hart, J. de (red.) (2002), *Zekere banden. Sociale cohesie, leefbaarheid en veiligheid*. Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.
- Harten, J.D.H. (1984), De katholisering van 's-Heerenhoek op Zuid-Beveland in de eerste helft van de negentiende eeuw. In: A.O. Kouwenhoven et al. (red). *Geplaatst in de tijd*. Vrije Universiteit, Amsterdam, p. 443-470.
- Het avontuur van de Wmo* (2008), *Een beeldboek van Tytsjerksteradiel*. MOVISIE / Adviesgroep Spankracht.
- Hortulanus, R. (2004), Het belang van de Wet Maatschappelijke Ondersteuning (Wmo), *Tijdschrift Sociale Interventie*, 4.

- Jong Gierveld, J. de & T. Fokkema (1998), 'Geographical differences in support networks of older adults', *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 89, 3, p.328-335.
- Klerk, A. P. de (1994), De cultuurhistorische aantrekkelijkheid van de Zeeuwse woonkernen; een verkennend onderzoek. Bijlage 2 in: Thissen, F. *Ontwikkelingen kernenpatroon Zeeland 1971-1993*. Instituut voor Sociale Geografie, Universiteit van Amsterdam, Amsterdam.
- Klerk, A.P. de (2003), Het Nederlandse landschap, de dorpen in Zeeland en het water op Walcheren. Proefschrift Universiteit van Amsterdam, Matrijs, Utrecht.
- Klerk, M. de (red.) (2004), Rapportage Ouderen 2004, Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.
- Knippenberg, H. (1992), *De religieuze kaart van Nederland. Omvang en geografische spreiding van de godsdienstige gezindten vanaf de Reformatie tot heden*. Van Gorcum, Assen/Maastricht.
- Koops, H. & M.H. Kwekkeboom (2005), *Vermaatschappelijking in de zorg. Ervaringen en verwachtingen van aanbieders en gebruikers in vijf gemeenten*. Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.
- Lawton, L., M. Silverstein & V. Bengston (1994), 'Affection, social contact, and geographic distance between adult children and their parents'. *Journal of Marriage and the Family*, 56, 1, p.57-68.
- Lawton, M.P. (1982), 'Competence, Environmental Press, and the Adaptation of Older People'. In: M.P. Lawton, P.G. Windley & T.O. Byerts, eds., *Aging and the Environment*, pp.33-59. Springer Publishing Company, New York.
- Loenen, M. van (1992a), *Knelpunten inventarisatie 's-Heerenhoek*, Werkgroep Dorpsplannen, Gemeente Borsele, Heinkenszand.
- Loenen, M. van (1992b), *Knelpunten inventarisatie Driewegen*, Werkgroep Dorpsplannen, Gemeente Borsele, Heinkenszand.
- Lupi, T. (2005), *Buurtbinding; Van Veenkolonie tot Vinex-wijk*. Aksant, Amsterdam.
- Lupi, T., M. De Stigter-Speksnijder, L. Karsten, S. Musterd & L. Deben (2007), *Leven in de buurt. Territoriale binding in drie Vinex-wijken*. Aksant, Amsterdam.
- Mak, G. (1996), *Hoe God verdween uit Jorwerd*. Amsterdam / Antwerpen: Atlas.
- Meer, M.J. van der & C.H. Mulder (2007), 'Informeel zorg en de afstand tot familie en vrienden'. In: A. de Boer (red.), *Toekomstverkenning informele zorg*, Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag, p.86-103.
- Meer, M.J. van der (2006), *Older adults and their sociospatial integration in The Netherlands*, KNAG / Universiteit van Amsterdam, Utrecht / Amsterdam.
- Musterd, S. & F. Thissen (1988), *Ouderen in rurale woonmilieus; het sociale netwerk, de hulpverlening en het oordeel over het woonmilieu van ouderen in Noord- en Zuid-Beveland*. ASGS 17, Instituut voor Sociale Geografie, UvA, Amsterdam.
- Musterd, S. & W. Ostendorf (1997), 'Maatschappelijke bezorgdheid over sociale segregatie; een essay ten behoeve van RMO', *RMO advies 4 Kwaliteit in de buurt*, RMO, Rijswijk, p. 74-100.
- NWO (2000), *Stimuleringsprogramma Sociale Cohesie*. Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek, Den Haag.
- Ostendorf, W. & F. Thissen (2001), 'Dorpen als woonmilieus, zorgen en kansen'. *Ruimte en Planning*, 21, 4, p. 323-332.
- Ostendorf, W. (1992), 'Ruimtelijk beleid en de spanning tussen economische en sociale doelstellingen', In: D. Frieling & H. Ottens (red.), *Wonen en werken in een vol land, regionaal ruimtelijk beleid Nederland*. Wiardi Beckmanstichting, Amsterdam, p. 49-67.
- Plempers, E. & K. van Vliet (2002), Community care: de uitdaging voor Nederland. In: *De handicap van de samenleving*. RMO Advies 36, Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, Den Haag, p.59-164.
- Provincie Utrecht (2007), *Kerngegevens 2006-2007* [Online] < [http://www.provincie-utrecht.nl/prvutr/internet/j20_10.nsf/files/Kerngegevens_2006-2007.pdf/\\$FILE/Kerngegevens_2006-2007.pdf](http://www.provincie-utrecht.nl/prvutr/internet/j20_10.nsf/files/Kerngegevens_2006-2007.pdf/$FILE/Kerngegevens_2006-2007.pdf)> (geraadpleegd 15 januari 2008).
- Provincie Zeeland (2006), *De driehoek rond; visie op de sociale pijler van de duurzame driehoek*, Provincie Zeeland, Middelburg.
- Provincie Zeeland (2006), *Omgevingsplan 2006-2012*, Provincie Zeeland, Middelburg.
- Putnam, R. & L.M. Feldstein (2003), *Better together: restoring the American community*. Simon & Schuster, New York.
- Putnam, R. (1996), *Bowling alone. The collapse and revival of American Community*. Simon and Schuster, New York.
- RMO (2005), *Lokalisering van maatschappelijke ondersteuning; Voorwaarden voor een succesvolle Wmo*. RMO Advies 36, Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, Den Haag.

- Rowles, G.D. & J.F. Watkins (2003), 'History, Habit, Heart, and Hearth: On Making Spaces into Places'. In: K. Warner Schaie, H. Wahl, H. Mollenkopf & F. Oswald, eds., *Aging Independently; Living Arrangements and Mobility*, Springer Publishing Company, New York, p.77-96.
- SCP (1996), *Sociaal en Cultureel Rapport 1996*. Sociaal en Cultureel Planbureau, Rijswijk
- SCP (2004), *Monitor Sociale staat van het platteland*, Werkdocument Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.
- SCP (2005), *Wijkkwaliteiten; de kwaliteit van de fysieke woonomgeving 1994-2002*, SCP-rapport 112, Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.
- Simon, C., L. Vermeij & A. Steenbekkers (2007), *Het beste van twee werelden; Plattelanders over hun leven op het platteland*. Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.
- Stappen, J. van der & A. van de Ven (1992a), *Knelpunten inventarisatie Ovezande*, Werkgroep Dorpsplannen, Gemeente Borsele, Heinkenszand.
- Stappen, J. van der & A. van de Ven (1992b), *Knelpunten inventarisatie Nieuwdorp*, Werkgroep Dorpsplannen, Gemeente Borsele, Heinkenszand.
- Steenbekkers, A. C. Simon & V. Veldheer (red.) (2006), *Thuis op het platteland; de leefsituatie van platteland en stad vergeleken*, Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.
- Thissen, F. & J. Droogleever Fortuijn (1998a), 'Van autonoom dorp naar woondorp; sociaal-culturele veranderingen in dorpen'. In: *Dorpslandschappen, deel 2, Noorderbreedte*, p. 85-89.
- Thissen, F. & J. Droogleever Fortuijn (1998b), *Sociale Cohesie en Dorpsverenigingen op het Drentse Platteland; verslag van een onderzoek in de gemeente Aa en Hunze*. Amsterdam: AME Universiteit van Amsterdam.
- Thissen, F. (1989), 'De woonvoorkeuren van ouderen en de betekenis van de 'zorgzame samenleving' in Noord- en Zuid-Beveland', *Zeeuws Tijdschrift*, 3, pp 88-95.
- Thissen, F. (1992), 'Dorpsplannen in Zeeland, Knelpunteninventarisaties in negen dorpen in de gemeente Borsele' Toespraak bij het aanbieden van de rapporten geschreven door de medewerkers van de Stichting Geografenwerk, Heinkenszand.
- Thissen, F. (1995), *Bewoners en nederzettingen in Zeeland: op weg naar een nieuwe verscheidenheid*. Nederlandse Geografische Studies 191. Utrecht/Amsterdam: KNAG / Instituut voor Sociale Geografie Universiteit van Amsterdam.
- Tops, P. (2007), Regimeverandering in Rotterdam; Hoe een stadsbestuur zichzelf opnieuw uitvond. Amsterdam/Antwerpen, Atlas.
- Veldboer, L. & J.W. Duyvendak (2005), Buiten de muren, onder de mensen? Botsende beelden: herstructurering tegenover vermaatschappelijking. *City journal*, 1, 1, p.7-11.
- Ven, A. van de (1992), *Knelpunten inventarisatie Oudelande*, Werkgroep Dorpsplannen, Gemeente Borsele, Heinkenszand.
- Voorter, W. (1992a), *Knelpunten inventarisatie Kwadendamme*, Werkgroep Dorpsplannen, Gemeente Borsele, Heinkenszand.
- Voorter, W. (1992b), *Knelpunten inventarisatie Lewedorp*, Werkgroep Dorpsplannen, Gemeente Borsele, Heinkenszand.
- Voorter, W. (1992c), *Knelpunten inventarisatie Nisse*, Werkgroep Dorpsplannen, Gemeente Borsele, Heinkenszand.
- Wellman, B. (1979), 'The community question: The intimate networks of East Yorkers'. *American Journal of Sociology*, 84, p. 1201-1231.
- Wouw D. van der, M., Blok, J. van den Boogaard, K. Roozen, A. de Visser (2005), *Bewoners in Beeld; Naar en sociale kwaliteitsatlas Middelburg*, Scoop, Middelburg.
- Wouw, D. van der & I. van der Tak (2008), 'Nieuwkomers op het platteland'. *Rooilijn*, 41, 2, p 98-105.
- WRR (2005), *Vertrouwen in de buurt*. Amsterdam University Press, Amsterdam.

Bijlage

TABEL B.1 SOCIALE OMGEVING VAN DORPEN: SOCIALE INFRASTRUCTUUR											
	Culturele voorzieningen en verenigingsleven							Bereikbaarheid			
	Culturele voorzieningen en verenigingsleven	Culturele voorzieningen	Culturele activiteiten gericht op dorp	Culturele activiteiten met ruimere reikwijdte	Gezelligheidsverenigingen jeugd	Gezelligheidsverenigingen volwassenen	Gezelligheidsverenigingen ouderen	Afstand tot Goes in kilometers	Wegcategorie / snelheid	Openbaar vervoer	Speciale voorzieningen tbv voortgezet onderwijs
	1= geen of zeer beperkte voorzieningen / verenigingsleven 2= tenminste een zaal plus een paar verenigingen 3= meerdere dorpsuizen plus een breed spectrum aan verenigingen;	1= dorps-huis 2= dorps-huis, andere voorzieningen (museum) 3= dorps-huis, bibliotheek en evt. andere voorzieningen (musea)	1= geen activiteit gericht op hele dorp 2= een activiteit gericht op hele dorp 3= meerdere activiteiten gericht op hele dorp	1= geen activiteit met (boven)regionale uitstraling 2= een activiteit met (boven)regionale uitstraling 3= activiteiten met (boven)regionale uitstraling	1= geen gezelligheidsvereniging 2= een gezelligheidsvereniging 3= twee gezelligheidsverenigingen voor kinderen 4= meer dan twee gezelligheidsverenigingen voor kinderen	1= geen gezelligheidsvereniging 2= een gezelligheidsvereniging 3= meerdere gezelligheidsverenigingen voor volwassenen 4= meer dan twee gezelligheidsverenigingen voor volwassenen	1= geen gezelligheidsvereniging 2= een gezelligheidsvereniging 3= meerdere gezelligheidsverenigingen voor ouderen	1= 15-20 km 2= 10-15 km 3= 0-10 km	1= ETW (80 km/uur) 2= ETW (80 km/uur) 3= GOW (80 km/uur) 4= STW (100 km/uur)	1= alleen belbus of reiotaxivoorziening 2= buslijn-dienst 1x per uur of minder vaak 3= trein- of buslijndienst, vaker dan 1x per uur	1= nee 2= ja
Aspecten naar levensfase (g=jonge gezinnen; j=jongeren; o=ouderen)	g,j,o	g,j,o	g,j,o	g,j,o	j	g	o	g,j,o	g,j,o	j,o	j
Baarland	2	1	3	1	2	4	2	2	1	2	1
Borsele	2	1	2	1	3	4	2	1	1	1	1
Driewegen	2	1	2	1	2	3	2	1	1	1	1
Ellewoutsdijk	2	2	2	1	1	3	2	1	1	1	1
Heinkenszand	3	3	?	1	4	4	3	3	3	3	1
Hoedekenskerke	2	2	?	1	1	4	2	2	2	2	1
Kwadendamme	2	2	3	2	2	4	2	2	1	2	1
Lewedorp	2	1	?	1	1	4	3	2	3	1	2
Nieuwdorp	2	1	?	1	4	4	2	2	4	1	1
Nisse	2	2	3	3	4	4	2	3	3	1	1
Oudelande	2	1	2	1	4	4	3	1	2	1	1
Ovezande	2	1	2	3	3	4	2	2	2	1	1
's-Heer Abtskerke	2	1	2	1	3	4	2	3	1	1	1
's-Heerenhoek	2	1	3	3	3	4	2	2	3	3	1
's-Gravenpolder	3	3	?	3	4	4	2	3	3	2	1

TABEL B.1 SOCIALE OMGEVING VAN DORPEN: SOCIALE INFRASTRUCTUUR (VERVOLG)

	Onderwijs	Bedrijvigheid	Sport					Horeca	Financiële dienstverlening	Zorg	
	Onderwijs en kinderopvang	Winkels	Sportaccommodaties	Sportmogelijkheden voor de jeugd	Sportmogelijkheden voor volwassenen	Sportmogelijkheden voor ouderen		Bank of postkantoor	Gezondheidszorg	Wonen en zorg	
	1= alleen basisschool 2= peuterspeelzaal en basisschool 3= kinderdagverblijf, buitenschoolse opvang, peuterspeelzaal en basisschool	1= minder of geen winkelvoorzieningen 2= tenminste een rijdende winkel of kleine buurtwinkel 3= tenminste een buurtwinkel of supermarkt plus meerdere non-food winkels	1= geen sportaccommodatie 2= binnen- of buitensportaccommodatie 3= zowel binnen- als buitensportaccommodatie	1= geen sportverenigingen voor jeugd 2= alleen verenigingen zonder competitie 3= een vereniging met competitie 4= diverse competitiesmogelijkheden	1= geen sportverenigingen voor volwassenen 2= alleen verenigingen zonder competitie 3= een vereniging met competitie4= diverse competitiesmogelijkheden	1= niet aanwezig 2= aanwezig	1= geen horecavoorzieningen tenminste een snackbar of (eet)café 3= meerdere voorzieningen	1= geen voorzieningen voor financiële diensten 2= mogelijkheid tot pinnen of mobiele loketvoorziening 3= ten minste een vaste loketvoorziening (bank of postagentschap)	1= geen huisarts 2= huisarts plus meerdere (para)medische voorzieningen	1= geen mogelijkheden 2= zorgwoningen 3= intramurale zorg en zorgwoningen	
Aspecten naar levensfase (g=jonge gezinnen; =jongeren; o=ouderen)	g	g,j,o	g,j	g,j	g	o	g,j,o	g,j,o	g,j,o	o	
Baarlant	1	2	2	2	2	2	3	1	1	1	
Borssele	2	3	3	1	3	3	2	3	2	1	
Driewegen	2	2	2	3	4	1	1	1	2	1	
Ellewoutsdijk	1	2	1	1	1	1	1	1	1	1	
Heinkenszand	3	3	3	4	4	2	3	3	3	3	
Hoedekenskerke	2	2	2	3	4	2	3	2	2	1	
Kwadendamme	2	3	2	3	3	2	3	1	2	1	
Lewedorp	3	3	2	3	4	2	3	3	2	3	
Nieuwdorp	2	3	2	4	4	2	3	3	2	1	
Nisse	2	2	2	3	3	1	1	1	2	1	
Oudelande	2	2	1	3	3	2	1	1	1	1	
Ovezande	2	3	3	4	4	2	3	3	2	1	
's-Heer Abtskerke	1	2	2	3	3	1	1	1	1	1	
's-Heerenhoek	2	3	3	3	4	1	3	3	3	1	
's-Gravenpolder	3	3	3	3	4	2	3	3	2	2	